

Egyház és társadalom

*Válogatott tanulmányok a 2016. november 17-én
az egri Eszterházy Károly Egyetemen rendezett
Egyház és társadalom
konferencia előadásaiból*

Egyház és társadalom

Válogatott tanulmányok a 2016. november 17-én
az egri Eszterházy Károly Egyetemen rendezett
Egyház és társadalom
konferencia előadásáiból

Egyház és társadalom

Válogatott tanulmányok a 2016. november 17-én
az egri Eszterházy Károly Egyetemen rendezett
Egyház és társadalom
konferencia előadásáiból

Szerkesztette:

Mizera Tamás, Nagy Andor

Líceum Kiadó
Eger, 2017

Szakmai lektor:
dr. Pap József, dr. Tengely Adrienn

A könyv megjelenését támogatta
az Eszterházy Károly Egyetem Esterhazy-num Kutatócsoportja

ISBN 978-615-5621-47-5

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Egyetem rektora
Megjelent az EKE Líceum Kiadó gondozásában

Kiadóvezető: Nagy Andor

Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád

Nyelvi lektor: Báthory Kinga

Nyomdai előkészítés: Molnár Gergely

Készítette: az Eszterházy Károly Egyetem nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.....	7
-------------	---

Egyház és társadalom

DÓBÉK ÁGNES: Barkóczy Ferenc szerepe Muratori műveinek és szellemiségének hazai elterjedésében	11
HAMZÓK JUDIT: Eszterházy Károly egri püspökhöz címzett magyar nyelvű instanciák 1762–1772 között	23
GORTVA JÁNOS: A politikus plébános – Hován József tevékenysége Pásztón	41

Egyház és nevelés

KLEM DÉNES: Maróthy György zenei szellemisége a Methodus lapjain	55
FÜLEP ÁDÁM: A felsőfokú könyvtárosképzés kezdetei hazánkban Kovács Máté idejében.....	65
SEBŐK SZILVIA: A kisvárdai Szent Orsolya-rendi Tanítóképző Intézet hallgatóinak rekrutációs vizsgálata 1928 és 1938 között	75
SÜVEGES GERGŐ: Az NCD: egy közösségpedagógiai módszer ismertetése	93

ELŐSZÓ

Az Eszterházy Károly Egyetem Doktorandusz Önkormányzata és az Esterhazyánium Tudományos Kutatócsoport 2016. november 17-én szervezett konferenciát *Egyház és társadalom* címmel, a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából. Az egri egyetem patinás épületében megrendezett tudományos fórum széles spektrumú tematikát ölelt fel az újkori magyar művelődés tárgykörében, különös tekintettel az egyházi személyekkel, tanítókkal és tisztviselőkkel kapcsolatos karriertörténeti, értelmiség-történeti vagy hatástörténeti megfontolásokra. A Magyarországon működő, illetve a határon túli doktori iskolák hallgatói az *Egyház és társadalom*, illetve az *Egyház és nevelés* szekciókban oszthatták meg kutatási eredményeiket a konferencia résztvevőivel. Egy konferencia azonban csak akkor lehet több a rezümék, prezentációk és diskurzusok összességénél, ha a bemutatott munka meg tud szólítani másokat, képes új kérdéseket és válaszokat kínálni, ezáltal kiegészíteni az elődök munkáját. A jelen kötet tanulmányai, bár szükségszerűen a múltról szólnak, mégis a jövő számára igyekeznek felmutatni értékeiket.

Az *Egyház és társadalom* szekció előadásából készült írások a műveltség közvetítéséhez, a közösség ügyeinek rendezéséhez és a politikai fellépést is felvállaló egyházi személyekhez kapcsolódnak. Dóbék Ágnes Barkóczy Ferenc egri püspök szerepét vizsgálja Lodovico Antonio Muratori műveinek magyarországi elterjedésében. Hamzók Judit forrásismertető tanulmánya egy másik emblematikus egri püspök, Eszterházy Károly tevékenységéhez kötődik, és a hozzá intézett, magyar nyelvű instanciák elemzését tartalmazza az egri egyházmegye élén eltöltött első évtizedéből. Gortva János alapvetően helytörténeti kutatásában Hován József plébános pásztói tevékenységét mutatja be 1862 és 1904 között. Az *Egyház és nevelés* szekcióhoz kapcsolódó tanulmányok is évszázados utazásra invitálják az olvasót. Klem Dénes kitüntetett, 18. századi témája Maróthy György munkássága a zenetanítás területén, amelyet módszertani szempontból, de neveléstörténeti keretben vizsgál. Időrendben két 20. századi témát ajánlhatunk a tudományos közösség figyelmébe. Fülep Ádám a magyar felsőfokú könyvtárosképzés előzményeiről és fejlődéséről írt esszét,

különös tekintettel Kovács Máté szerepére; Sebők Szilvia a kisvárdai Szent Orsolya-rendi Tanítóképző Intézet hallgatóinak rekrutációs vizsgálatát helyezte kutatása fókuszába. Süveges Gergő tanulmánya már a jelennek és a jövőnek szól: egy ígéretes közösségpedagógiai módszer, a Természetes Közösségfejlődés (Natural Church Development – NCD) ismertetésére vállalkozik.

A kötetet abban a reményben tesszük közzé, hogy a tudományos hasznosságon túl felhívja a figyelmet arra az összetett viszonyrendszerre, amelyet egyén és közösség kapcsolata jelent a vallás, a művelődés és nevelés történetében vagy éppen „a mindennapi élet struktúráiban”. Egyben szeretnénk kifejezni köszönetünket mindenkinek, akik munkájukkal hozzájárultak e kötet megjelenéséhez.

A Szerkesztők

Egyház és társadalom

DÓBÉK ÁGNES

BARKÓCZY FERENC SZEREPE MURATORI MŰVEINEK ÉS SZELLEMISÉGÉNEK HAZAI ELTERJEDÉSÉBEN

Lodovico Antonio Muratori munkássága

Lodovico Antonio Muratori 1672–1750 között élt történétíró, pap, korának vezető tudósa. Műveivel nagy hatást gyakorolt a 18. századi Európa művelődésére. Jelenzősek történettudományi munkái, közülük kiemelkedő a 24 kötetes *Rerum italicarum scriptores* (Milano, 1723–1751), amely a kiadott források mennyiségét tekintve a modern történetírás első nagy, középkori dokumentumokat közreadó műve.¹ A 12 kötetes *Annali d'Italia* (Milano, 1744–1749) című munkájában évekre lebontva, Krisztus születésétől mutatja be Itália történetét. *Antiquitates italicæ medii ævi* (Milano, 1744–1749, I–VI vol.; Arezzo, 1770–1780, VII–XXIII vol.) című műve 76 értekezést tartalmaz a legkülönbözőbb témákban, mint a szokástörténet, a gazdaság, a vallás vagy az irodalom. Posztumusz publikált levelezéskötetében nyilvánul meg leginkább az az enciklopedikus tudás, amelyet egész munkássága közvetít, valamint az európai kultúra problémáira való reflektálás.² A *Dei difetti della giurisprudenza* (Venezia, 1742) című művében a törvénykezés reformját indítványozta. A *Della pubblica felicità* (s.l., Modena?, s.n., 1749?) című írása az ideális politikust mutatja be, akit az igazság, a mértékletesség és a törvényesség szeretete kell, hogy jellemezzen. A 18. századi magyarországi könyvtárak jegyzékében is feltűnnek az előbb említett művek, azonban Muratori hazánkban és Európa-szerte azokkal az írásaival vált igazán ismertté, amelyek kora katolikus egyházának és lelkiségének kritikáját fogalmazták meg.³ Muratori levelezését vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az 1740-es évektől folyamatosan kiszélesednek témakörei. Továbbra is megmaradnak a tudós levelezésekre jellemző témák, valamint az örökösödési háborúról szóló híradások. De ezek mellett központi szerepet tölt be az egyházi reformok nagy témaköre, mint a *Breviarium Romanum* által előírt kötelező vallási ünnepek

¹ Muratori életéről és munkásságáról: Dizionario biografico degli Italiani, cura di Girolamo IMBRUGLIA, vol. 77, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 2012, 443–452.

² *Corrispondenze: Epistolario di L. A. Muratori*, a cura di Matteo CÀMPORI, I–XIV, Modena, 1901–1922.

³ Muratori műveit gyakran megtaláljuk a liber gradualisok között, valamint főúri könyvtárakban, például Ráday Gedeon gyűjteményében 13 könyve volt megtalálható. L.: KÓKAY György, *Muratori és Magyarország. Muratori műveinek hazai elterjedése a 18. században*, Magyar Könyvszemle, 114/3, 1998, 193–206.

számának csökkentése, a szentek kultuszának szabályozása. Már 1723-ban megjelent a *Della carità cristiana, in quanto essa è amore del prossimo* (Modena, 1723) című munkája. A '40-es években ezek a témák egyesültek Muratori kulturális tevékenységében, sőt a katolikus morál tematikája szinte kizárólagos szerephez jutott. 1747-ben jelent meg a *Della regolata divozion de' cristiani* (Venezia, 1747), amelyben Muratori a kegyesség eszményének alapjait fektette le. Ezek a művek gyakran feltűnnek 18. századi katolikus főpapok könyvtárainak fennmaradt állományában vagy a könyvjegyzékek, hagyatéki lajstromok címei között. Klimó György, Barkóczy Ferenc, Eszterházy Károly környezetében mind jelen voltak Muratori művei, ők voltak azok a főpapok, akik hozzájárultak ahhoz, hogy a reformkatolikus eszmék hazánkban is ismertté váljanak.⁴ A továbbiakban Barkóczy Ferenc szerepét emelem ki ebben a folyamatban, aki több szálon kapcsolódott Muratori műveinek magyarországi elterjesztéséhez, jelenlétéhez és az általa közvetített eszmeiséghez.

Muratori művei Barkóczy Ferenc könyvtárában

Barkóczy Ferenc nemesi családból származott. Iskoláit Kassán, Nagyszombatban és a római Collegium Germanicum-Hungaricumban végezte.⁵ Tanulmányai befejezése után egri kanonokból szepesi prépost, majd további fontos címek megszerzését követően – 1741-ben titkos tanácsos, majd a hétszemélyes tábla bírása – 1745-ben egri püspök lett. Püspöksége alatt sokat tett Eger kultúrájáért. 1761-ben nevezték ki esztergomi érsekké, amely címet haláláig, 1765-ig töltötte be.

Könyvtárának jegyzéke az esztergomi Prímási Levéltárban található. A hagyatéki lajstromban három latin és két olasz nyelvű Muratori-mű van feljegyezve.⁶ A latin nyelvűek között ott van az 1723-ban íródott *Della carità cristiana* latin fordítása, a *De charitate christiana*, amely két példányban is be van jegyezve a következő címekkel: *Muratorii de charitate Christiana latinus. 1 vol.*; *Muratorius de Charitate*

⁴ SZELESTEI NAGY László, Klimó György püspök szerepe Lodovico Antonio Muratori műveinek magyarországi elterjesztésében = Klimó György püspök és kora. Egyház, művelődés, kultúra a 18. században. A 2010. október 14-én, Pécsen, Klimó György pécsi püspök születésének 300. évfordulójára megrendezett tudományos konferencia tanulmányai, szerk. PROHÁNKA Éva, SZILÁGYI Mariann, Pécs, PTE Egyetemi Könyvtár, 2011, (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 9), 70–85.

⁵ Barkóczy Ferenc életéről: SUGÁR István, *Az egri püspökök története*, Bp., Szent István Társulat, 1984, 424–438.; MESZLÉNYI Antal, *A magyar hercegprímások arcképcsarnoka, 1707–1945*, Bp., Szent István Társulat, 1970, 99–121.; DÓKA Klára, *Barkóczy Ferenc = Esztergomi érsekek 1001–2003*, szerk. BEKE Margit, Bp., Szent István Társulat, 341–347.; ENTZ Géza, *Barkóczy Ferenc gr., a magyar barokk kor nagy mecénása*, Történetírás, 1939/3–4, 164–185.

⁶ Prímási Levéltár (a továbbiakban: PL), Esztergom, Archivum Saeculare I., Acta Radicalia et Protocolaria 69. = Protocollum testamenti ... Barkóczy. A kötet számozatlan oldalakból áll. Ennek az utolsó negyedében álló fejezetcím: „Descriptio et inventarium bibliothecae Archiepiscopalis Posoniensis suburbanae”. Utána hosszan, tételesen sorolja a könyvek címeit.

Christiana in 4to. 1 vol. Az egyik kötet bizonyosan Schupanzig András szepesi, majd 1740-től pozsonyi kanonok fordítása, amely 1763-ban jelent meg az esztergomi nyomdában Barkóczy támogatásával, akihez a kiadás ajánlólevele szól.⁷ A másik latin nyelvű mű a *Della regolata divozion de' cristiani* latin nyelvű fordítása, amely *De recta hominis christiani devotione...* címmel került ki a nyomdából. A latin nyelvű művek példánya nem maradt fenn az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban, ahova Barkóczy hajdani könyvtárának állománya került. Azonban az olasz nyelvű műveket ma is kézbe vehetjük. Megtaláljuk a korábban említett *Della pubblica felicitàt*⁸, valamint a *Della regolata divozion de' cristiani* eredetileg olasz nyelven megjelent első, 1747-es kiadását⁹.

Barkóczy Ferenc szerepe a *Della regolata divozion de' cristiani* című mű magyar fordításában

A műnek magyar fordítása is megjelent 1763-ban Egerben. A fordító Séllyei Nagy Ignác. A magyar változat címe a következő: *Lamindus Britaniusnak, avagy Muratorius Lajos Antalnak... a keresztény embernek valóságos áhitatosságáról költt munkája: Melly először olaszból deákra fordítottatott Lamé Bornard által; most pedig magyar nyelven ki-botsáttatott.*¹⁰ Megoszlottak a vélemények arról, hogy ez a kiadás Barkóczy személyéhez kapcsolódik-e. Szauder József és Bitskey István úgy tartották, hogy a *De charitate christianá*hoz hasonlóan ennek a műnek a megjelenését is Barkóczy támogatta.¹¹ Mivel Séllyei Nagy Ignác Koller Ignác püspök kanonokja volt, Koller támogatásának is tulajdonították a munkát. Szelestei N. László tisztázta Barkóczy szerepét a *Della regolata divozion* magyar fordításában. Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményében, tehát a Barkóczyhoz kapcsolódó doku-

⁷ Schupanzig fordításának bibliográfiai adatai: *De charitate christiana, prout fertur in proximum tractatus moralis, ex italico sermone in latinum versus ab Andreas Fridericus Schupanzigh, Strigonii, Typis Francisci Antonii Royer, 1763.*

⁸ Lodovico Antonio MURATORI, *Della pubblica felicità; oggetto de' buoni principi, trattato di Lodovico Antonio Muratori, bibliotecario del serenissimo signor duca di Modena*, in Lucca, 1749. Lelőhelye: Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár (a továbbiakban: FK), +BV2420.

⁹ Uő., *Della regolata divozion de' Cristiani trattato di Lamindo Pritanio all'altezza sereniss. di Maria Anna del. sac. rom. imperio principessa di Liechtenstein...*, in Venezia, nella Stamperia di Giambattista Albrizzi, 1747. Lelőhelye: Esztergom, FK +BV2423.

¹⁰ Séllyei Nagy Ignác székesfehérvári püspökként imakönyvkiadásába az általa fordított, szentmiséről szóló fejezeteket belehelyezte. L.: SZELESTEI NAGY László, *A hívek szentmiseimádságai a kora újkorban* = Misztika a 16–18. századi Magyarországon, szerk. Bogár Judit, Piliscsaba, PPKE BTK, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely – Előkészítő-történelmi tanulmányok 5.), 258.

¹¹ SZAUDER József, L. A. *Muratori két erkölcstani műve a XVIII. századi Magyarországon*, ItK, 1973, 171–179.; KÓKAY György, *Muratori és Magyarországon... i. m.*; Uő., Muratori és Révai Miklós, Vigilia, 1992, 583–586.; Uő., Bessenyei és Muratori = *A szétszórt rendszer. Tanulmányok Bessenyei György életművéről*, szerk.: CSORBA Sándor, MARGÓCSY Klára, Nyíregyháza, 1998, 36–43.

mentumok környezetében található a kérdéses Muratori-szöveg kéziratos fordítása, amely szövege eltér az Egerben kiadottól.¹² Mindebből arra lehet következtetni, hogy Barkóczy valóban lefordította ezt a művet, azonban ezzel egy időben Egerben is készült egy fordítás, amely előbb megjelent.¹³

A kéziratos fordítás ismertetése

A továbbiakban röviden bemutatom az ezidáig nem ismertetett kéziratot. A címlap kronosztikonjából az 1762. évre datálhatjuk, azonban ez az elkészülés éve lehetett, hiszen a címlapot követő *Intés* című rész alatt, amely mintegy előszóként szolgál a fordításhoz, 1759. október 22-i dátum szerepel. Ezek szerint Barkóczy már egri püspök korában ismerhette a fordítást, de az is lehetséges, hogy a fordító később mutatta meg neki készülő munkáját.

Mind az 1762-ben befejezett kéziratos fordítás, mind az 1763-ban Egerben kiadott változat a *Della regolata divozion* első, 1747-es kiadása alapján készült. Ha összehasonlítjuk az 1747-es olasz kiadás felosztását a magyar fordítások szerkezetével, láthatjuk, hogy bizonyos részek csak a kéziratban szerepelnek. A nyomtatott kiadások – a kor reprezentációs szokásainak megfelelően – dedikációval kezdődnek. A kézirat nem tartalmaz ajánlást. Közvetlenül a cím után, az első lap rectóján a következő bejegyzés szerepel: „Keresztényeknek igaz áhítatossága mellett Muratori Lajos Antal Főlséges Mutinai herczeg könyveinek gondviselője olasz nyelven Prítani Lamind neve alatt kiadott, mostanában pedig bécsi nyomtatás szerint Magyar nyelvre fordított egy bizonyos nemzetes és vitézlő magyar emberséges ember Istennek dicsőségére, nemzetnek lelki vigasztalására.” Majd egy XIV. Benedek pápát méltató latin nyelvű bejegyzés szerepel, amely az olasz eredetiben nem található meg: „In laudem authoris prosper S. R. E. Cardinalis Lambertinus Archiepiscopus Bononiensis nunc Sanctissimus Dominus noster Papa Benedictus XIV [...]”.

Ezt követi a „Nos reformatores Paduane Universitatis [...]” kezdetű bejegyzés, amely a pontos latin nyelvű fordítása az olasz kiadás szövegének. Azt közli, hogy a mű semmiben nem ellenkezik a katolikus hit tanításaival és az uralkodóház elveivel, így a cenzúratanács megadja az engedélyt Giambattista Albrizzi nyomdásznak a nyomtatásra. A korabeli itáliai könyvkiadás elveinek megfelelően a könyvekben feltüntetették a cenzúra engedélyét. A nyomtatott magyar verzióból ez teljesen hiányzik, a kéziratos fordításban azért szerepelhet, mert ezzel is hangsúlyozni akarta a fordító, hogy széles körben elfogadott munkát ültetett át magyar nyelvre. A padovai cenzorok kezdetben a padovai egyetemhez kapcsolódó anyagokat ellenőrizték, később Velence kulturális szektorára, Padova és Velence közkönyvtáira, irodalmi

¹² A kézirat lelőhely: Esztergom, FK, Batthyány-gyűjtemény, Hist. VI. c.

¹³ SZELESTEI NAGY László, *Lodovico Antonio Muratori művei Magyarországon a 18. század második felében*, Magyar Könyvszemle, 2000/1, 27–42.

és tudományos akadémiáira is kiterjedt működésük. Különleges szervezetként vettek részt a kulturális életben. Ellenőrizték az egyetemi oktatást, a feladott műveket, az állami iskolák tőlük függtek. Az ő kezükben volt a cenzúra és a könyvek kiadásának engedélyezése.¹⁴

A kéziratban maradt mű és az egri nyomdában megjelent könyv az 1747-es olasz Muratori-kiadás felosztásával teljesen egyezik, 25 fejezetet és egy befejezést tartalmaz.

<i>Della regolata divozion de' cristiani</i> , trattato, Venezia, nella stamperia di Giambatista Albrizzi, 1747.	<i>Keresztényeknek igaz ájtatossága</i> [...], 1762 (kronosztikonból) (kézirat) Lelőhelye: FL Esztergom Batthyány-gyűjtemény, Hist. VI. c.	<i>Lamindus Britaniusnak, avagy Muratorius Lajos Antalnak, [...] a' keresztény embernek valóságos áhítatosságáról költt munkája</i> , Eger, Bauer Károl Jósef, 1763.
Címlap	Címlap	Címlap
Dedikáció Maria Anna liechtensteini hercegnőnek	Nos reformatores Paduane Universitatis...	Dedikáció: Barta István választott püspök. A fordítás lektorainak névsora: Dobronyai Miklós egri kanonok, Szuhányi György pap, a Liceum tanára, Kotuts Mátyás tanár és Mátyus János, az egri szeminárium növendéke.
	Intés (1759. okt. 22)	
Al cristiano lettore	Elöljáró beszéd	Ill.me ac Rev.me Domine episcopo...! – Mátyus János dedikációja a püspökhöz.
Indice	Az részeknek mutató tábla	8 latin nyelvű logika, metafizika, fizika, teoretika stb. tétel
Noi riformatori dello studio di Padova...	Az áhítatosságról írt Könyvecskének magyarságába kevert gántsoznak igazgatása.	A' keresztény olvasóhoz
25 fejezet + összegzés	25 fejezet + összegzés	25 fejezet + összegzés
		A' részeknek mutató táblája

A Della regolata divozion de' cristiani első, olasz nyelvű kiadásának, kéziratban maradt magyar fordításának és a fordítás Egerben megjelent verziójának felosztása

¹⁴ Andrea DA MOSTO, *L'indice generale, storico, descrittivo ed analitico dell'Archivio di Stato di Venezia*, I, Roma, Biblioteca d'Arte Editrice, 1937, 217.

A fenti összefoglaló táblázat jól szemlélteti, hogy a kézirat fordításnak két olyan része van, amely nem szerepel az olasz eredetiben és az egri kiadásban. Az egyik az *Intés* címmel bejegyzett rész, amely Muratori művének utóéletét mutatja be, kiemelve a szöveget ért támadásokat, majd a római Szentszék véleményét, amely elfogadta és helyesnek találta a művet. Az alábbiakban teljes terjedelemben közlöm az *Intés* szövegét¹⁵:

„Ezen könyv kinek titulusa: keresztényeknek igaz áhítatossága, melyet tudniillik mind egyházi, mind világi tudományra nevezetes és érdemes Muratori Lajos Antal olasz nyelven megírta, bölcs emberek által közönségesen helyesnek és dicséretesnek találtatott. Mindazonáltal P. Piazza Benedek Iesus Társaságából való szerzetes Sicília országában, nem tekintvén bölcsenek közönséges helyes ítéletit, egy hosszas deák nyelven kibocsájtott írásával magával ellene zúgolódni, s mintha igaz hitnek ágozatjait érdeklene, sőt eretnekséget magában foglalna, úgy kihirdetni merészlett.¹⁶ De éme kinyilatkozott az igazságos és bizonyos Muratori könyvének pártfogója *Epistola Paraenetica*¹⁷ deák nyelven kiadott felelő leveleinek ereivel Plazzának zúgolódásait semmissé tette.

Kire nézve a római Szék, az hol efféle visszavonásokra sörény vigyázás vagyon, felébredett és Benedek XIV. akkorbéli pápa megparancsolá, az tilalmas könyveknek megvizsgálására és számkivetésekre rendelt római gyülekezését, hogy ezen Muratori könyvit minden cikkelyében vizsgálja és fontolja meg. Végbenvitetett nagy sörénységét ezen dicséretes rendelise eő szentséginek, és minekutána többszöri magányos és kétrendbéli közönséges gyűlésekben fontra latra vétetődött volna, utoljára december havának 18. napján 1753. esztendőben az egybengyült atyák egyenlő akarattal helyesnek találták lenni és bölcsen felkiáltották, sőt megvallották, hogy benne legkisebb kivető gáncsot sem lehetett föltalálni. Mert mi illeti az tudományát, ezt mindenképpen istenesnek s helyesnek tapasztaltak lenni. Ellemben hogy némely szokások, melyeket az author ellen szítnak kik jelesül okot adának a zúgolódásra (fölebb említett római gyülekezetnek egyik érdemes, fő tagja, kinél több lelkiatyáknak értelme és akarattya igen tudva vagyon szemben bizonyítja) vagy nyilvánvalóképpen rontják és mocskítják Anyaszentegyháznak rendelését, vagy pediglen tudatlan s azonkévvől is bálványozásra nagyon hajlandó köznépnek tompa vélekedésiből szármoznak, melyeket keresztény Anyaszentegyház soha nem hagyott helyben. Ezeket szükségképpen kellett voltaképpen világosságra hozni, azon okból, hogy ennekutána senki keresztények közül némily embereknek balgatak beszédjein (az amint

¹⁵ A szöveget a mai helyesírás szerint közlöm, azonban a nyelvjárásnak, nyelvéllapotnak minősülő jellegzetességeket nem változtattam meg.

¹⁶ Benedetto PLAZZA S. I., *Christianorum in sanctos sanctorumque reginam eorumque festa imagines reliquias propensa devotion*, Angelus Felicella excudebat, 1751.

¹⁷ Utalás Muratori híveinek írására, amely válaszként szolgál Piazza támadására. A mű teljes címe: *Lamindi Pritanii redivivi Epistola paraenetica ad patrem Benedictum Piazza e Societate Iesu, censorem minus aequum libelli "Della regolata divozione de' cristiani di Lamindo Pritanio" videlicet Lodovico Antonio Muratori, Venetiis, apud Jo. Baptistam Pasquali, 1755.*

már ennekelőtte megtörtént) meg ne ütközzön, sőt ne irtózzanak az emberek ezen Muratori könyvéből Istenhez való igaz áhítatosságnak valóságos tulajdonságát és módját megtanulni. Bécsben 22dik napján október havának 1759.dik esztendőben.”

A kézirat másik különlegessége, hogy a műhöz *Az áhítatosságról írt Könyvecskének magyarságába kevert gántoknak igazgatása* címmel hozzákötöttek egy füzetet, amely egy másik kéz írása. A cenzor nem hivatalos javaslatait tartalmazza. 16 teleírt lapon keresztül kiegészítésekkel, értelmezésekkel, javításokkal szolgál az egyes részekhez. A kódex felosztásának megfelelően, az ábécé kisbetűivel utal vissza az egyes részekre, a betűket a kézirat szövegében a bal margón találjuk.

Barkóczy kapcsolata Itáliával

Fel kell tennünk a kérdést, hogy Barkóczy hol ismerte meg Muratori műveit. Barkóczy Ferenc a római Collegium Germanicum-Hungaricumban fejezte be tanulmányait. Egészen a 18. század végéig ez a kollégium közvetítette Magyarországra a kortárs itáliai szellemi áramlatokat. Az örök városban a tehetséges magyar diákok megismerkedhettek a kor híres olasz teológusainak munkáival.¹⁸ Barkóczy 1729–1732 között volt a kollégium diákja, tehát ezekben az években még nem jelentek meg a fenti Muratori-művek, azonban az ismert teológus nevével és egyéb alkotásaival már ekkor találkozhatott. Arra vonatkozóan, hogy ezek a könyvek hogyan jutottak Barkóczyhoz, nem találtam levéltári forrásokat. Barkóczy Rómából való hazatérte után, amikor egyre magasabbra jutott az egyházi ranglétrán, támogatott tehetséges, a római kollégiumban tanuló növendékeket. Köztük Batthyány Ignác, későbbi gyulafehérvári püspököt, jeles könyvgyűjtőt és Zerdahelyi Gábort, akiktől több levele maradt fenn. Ezekben a fiatal növendékek tanulmányi előmenetelükről számolnak be, vagy teológiai disputájukhoz kérnek anyagi segítséget.¹⁹ Barkóczy a könyvkereskedőkön kívül akár az ő közvetítésükkel is hozzájuthatott Muratori műveihez. Az egri Főegyházmegyei Levéltárban fennmaradt néhány Barkóczynak címzett levél Paolo Bernardo Giordani római kanonoktól.²⁰ Giordani több magyar főpappal állt kapcsolatban, Klimó Györggyel is sűrűn levelezett

¹⁸ BITSKEY István, *Hungariából Rómába: A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996 (Italianistica Debreceniensis: Monográfiák, 2).

¹⁹ Zerdahelyi Gábor Rómából címzett levele Barkóczyhoz, amelyben arra kéri, hogy téziseit neki ajánlhassa: PL. Esztergom, 1417/Nr. 5. A levél ismertetése: VERESS Endre, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1941 (Olaszországi Magyar Emlékek. Közrebocsátja a Római Magyar Történeti Intézet III), 301–303. Gróf Batthyány Ignác 1764 júliusában Barkóczy Ferenc esztergomi prímásnak címzett levele, amelyben Zerdahelyihez hasonlóan ő is az érsek támogatását kéri teológiai disputája megtartásához. A levél ismertetése: VERESS, i. m., 302–303.

²⁰ Főegyházmegyei Levéltár, Eger, *Archivum Vetus*, 2592.

könyvszerzési ügyekben.²¹ Barkóczynek írt levelei más témákat érintenek, azonban nem kizárt, hogy Giordani az ő könyvtára gyarapításához is hozzájárult.

Muratori tanításai Barkóczy egyházkormányzati tevékenységében

A Barkóczy tulajdonában lévő Muratori-művek tanításának több gondolatát láthatjuk visszatükröződni Barkóczy tevékenységében. A *Della carità cristiana* a jezsuita missziók és Muratori plébánosi tapasztalata alapján íródott. A mű alaptétele, hogy a kegyesség szükséges az üdvözüléshez, amely elsősorban a szegények segítésében kell, hogy megnyilvánuljon. A *carità eszménye* fő irányvonala lett Muratori szociális és politikai gondolkodásának, amely szerint csak a jó kormányzás és a vallásos életvitel együttese képes egy tökéletes társadalmat alkotni. A mű latin nyelvű fordításának előszavában, amely egy Barkóczyhoz intézett dedikáció is egyben, a fordító, Schupanzig kifejti, hogy Barkóczy már egri püspök korában ismerte Muratorit, és az ő szellemében segítette a város szegényeit, erre buzdítva papjait is.²² Schupanzig mindvégig hangsúlyozza, hogy Barkóczy egyházkormányzati tevékenységében fontos szerepet játszott a kegyesség eszménye.²³

Barkóczy 1758. június 24-én a pápa jóváhagyásával megalapította az Oltári-szentség-társulatot, amelynek regulájában szerepelt az is, hogy a tagoknak segítenie kell egymást és a szegényeket.²⁴ Rendbe hozatta a Felsőtárkány közelében található karthauzi kolostort, ahova nazarénus szerzeteseket telepített, majd adományokkal támogatta őket. A hozzá címzett alkalmi versek szerzői gyakran kihangsúlyozzák verseikben, hogy Barkóczy püspök, majd érsek soha nem feledkezett meg a városok szegényeiről.

A *Della carità cristiana* IX. fejezetében rajzolódik ki egy másik nagyon fontos pontja Muratori eszmerendszerének: a klérus egy igazi, valóságos keresztény tanítás

²¹ KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1996³, 556–557.

²² De charitate christiana, prout fertur in proximum tractatus moralis... i. m.

²³ „[...]Amplus se hic explicat campus in tui laudes excurrendi, et tuum beneficiendi studium encomiis quam maximis celebrandi. Sed quia assidua tua Ecclesiasticae Disciplinae ad Regulas sacrorum canonum reparandae cura pro te perorat; indefessa tua sollicitudo erudiendae bonis artibus Juventutis, me tacente, loquitur et ardens zelus tuus accendendi animarum Rectores igne Charitatis, quam in commissae sibi Plebis pectora diffundant, tuam in Proximum beneficentiam mirifice innuit: haud opus est, ut verbis meis Charitatem tuam extollam, quae eo perfectior est, quo pluribus gradibus opera spiritalia corporalibus praestant. [...] Qua de causa quisquis librum hunc legerit, nedum haustis ex eo salutaribus monitis, verum etiam virtute tua, exemplo tuo discet gemina officia Charitatis, alterum in Deum, in Proximum alterum: duo nempe totius Religionis nostrae capita, quae dum vitae tuae ratione potissimum prodís [...]. *Uo.*

²⁴ HUTTKAY Lipót, *A Barkóczy-Album*, Egri Újság, 1912. július 10–11.; TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században*, Bp., Osiris, 2001, 304.

szerint kell, hogy tanítsa a népet.²⁵ A papságnak morálisan szilárdnak és kulturálisan képzettnek, felkészültnek kell lennie. Ennek eléréséhez a szemináriumok fontosságát emelte ki. Barkóczy az oktatás területén kezdeményezett reformjai megfelelnek Muratori elképzeléseinek. Egri püspökként kivette a papnevelést a jezsuiták kezéből, valamint a természettudományokra nagy hangsúlyt fektető oktatást szeretett volna bevezetni.²⁶ Az általa alapított nyomdában számos olyan mű kiadását támogatta, amelyek az egyházmegye leendő papjainak megfelelő képzettségéhez járultak hozzá.²⁷

Muratori *Della regolata divizion de' cristiani* című munkája már Lamindo Pritanio álnévvel jött ki a velencei nyomdából. Elsősorban ez a mű indította el Muratori reformátor eszméi ellen való támadásokat. Felhívta a figyelmet arra, hogy az utóbbi két évszázad tapasztalata alapján Loyolai Szent Ignác Lelkigyakorlatokjának követésére volna szükség. Hangsúlyozta a mise és az imádság, vagyis a külső és a belső áhítat fontosságát a keresztény ember életében, felemelte szavát az egyház szigorúsága, valamint a szentek túlzott tisztelete és a Mária-kultusz ellen, egy emberhez közelebb, elérhető Isten képét akarta a hívők felé közvetíteni.

A *Della regolata divizion* legfontosabb pontja, amely Barkóczy tevékenységében is megjelent, a nemzeti nyelven való misézés és könyvkiadás. A mű kéziratos magyar fordításából idézek: „a régi időkben, midőn a szentmise deák nyelven szolgáltatott, megértették azon nyelvet a Római Birodalomban szintén úgy, mint az keleti görög tartomány és az Egyiptus béli nép az görög nyelvet [...] Idővel azonban a deák nyelv lassankint annyira megvesztegetődött, mert az olasz, francia és spanyol nyelv ebből támadott, hogy azt egyedül az írástudók értenek, kik az világi emberek között kevesen találtattanak. Végtire idegen és köznép előtt ismeretlen nyelv lett belülle. Azon okból a misére gyülekezett hívek a papnak adandó feleletet abbanhadták az kórusban lévő egyházi személyek az énekes mise alatt, a kis mise alatt pedig egy kisebb rendű egyházi személy kezdett felelni a nép helyett.”²⁸

A teológiai, morálteológiai művek magyar nyelven való kiadása jelentősen fellen-

²⁵ Lodovico Antonio MURATORI, *Della carità Cristiana in quanto essa è amore dell' prossimo, trattato morale ...*, In Modena, per Bartolomeo Soliani stampatore ducale, 1723, 78–89.

²⁶ BITSKEY István, *Püspökök, írók, könyvtárak – Egri főpapok irodalmi mecénatúrája a barokk korban*, Eger, Heves Múzeumi Szervezet, 1997, 106–108.

²⁷ *Magyarország bibliographiája*, VI, szerk. MARKOS Béla, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1972, 289–290, 301; *Magyarország bibliographiája* VIII, szerk. V. ECSÉDY Judit, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1991, 95–99, 115.

²⁸ Esztergom, FK, Batthyány-gyűjtemény Hist. VI. c. A kézirat számozatlan oldalakkal áll. Az idézett rész a tizenhatodik, *Miképpen részesül az jelen álló nép az misében?* című részben található. A nyomtatott magyar fordításban másik szövegváltozattal találjuk meg: *Lamindus Britaniusnak, avagy Muratorius Lajos Antalnak, [...] a' keresztény embernek valóságos áhítatosságáról költt munkája*, Eger, Bauer Károl József, 1763, 174.

dült Barkóczy püspöksége, majd érseksége éveiben. Az egri nyomdában 1755–1761 között 24 magyar nyelvű nyomdatermék látott napvilágot, majd az esztergomi nyomdában 1763–1765 között további két magyar nyelvű kötet. Érdemes foglalkozni a Barkóczy érseksége idején Nagyszombatban megjelent magyar nyelvű könyvekkel is, több itt megjelent munka ajánlólevele nevezi meg támogatóként az érseket. 1761–1763 között összesen 23 Nagyszombatban megjelent magyar nyelvű kötetről tudunk.²⁹ Itt kell megemlíteni azt a számos dedikációt, amelyet a szerzők Barkóczynak címeztek, hálájukat fejezve ki magyar nyelvű könyvük kiadásának támogatásáért.³⁰ Ezek közül most Dévay András heves és Külső-Szolnok megyei alispán Jeremias Drexel-fordítását emelem ki, amely *Nap után forgó virág* címmel jelent meg 1764-ben. Ajánlása Barkóczy érsekhez szól. Az ajánlólevél utolsó sorai az anyanyelv védelmezésére is kéri az érseket: „[...] Hazánk oltalmára, Nemzetünk dicsőségére, Anyai nyelvünk virágoztatására, és Szent akarattyának tellyesítésére hosszas vidám szerencsével boldogicsa hercegségedet.” Dévay az olvasóhoz intézett levélben továbbra is a magyar nyelvet dicséri. Feltételezi, hogy lesznek talán olyanok is, akik ezt a könyvet meg fogják vetni, csak azért, mert magyar nyelven íródott. Ők a magyar nyelvet semminek tartják, unalmas előttük a magyar szó, ha beszélni tudják is, a nyelvet szégyellik. A szerző így érvel a magyar nyelv használata mellett: „Az Isten osztotta a’ nyelveket Szent lelke által, tud, és ért minden-féle nyelven, ne szégyenled azért, ha egyébbel nem, az Istennek Magyarul szólani.”

Kitekintés

Muratori a 18. század közepén nem volt egyedülálló egyházi reformokat sürgető gondolataival. Scipione Maffei (1675–1755) neves történész és drámaíró szintén kiadott három könyvet 1742 és 1749 között a kegyességről, a pénz egyházban való

²⁹ Magyarország bibliographiája, VI., ... i. m.; Magyarország bibliographiája, VIII., ... i. m.

³⁰ A következő művekben találunk ilyen tartalmú dedikációt: Alexander DIOTALLEVI, *Az igaz penitentsia-tartó bűnösnek eleven példája, melyet a’ penitentsia-tartó ... és ötvenedik zoltára-szerént ... bűnösnek hasznára olasz nyelven elé-adott ... magyarra fordíta* Molnár János, Nagyszombat, Akad. Colleg. betőivel, 1763.; KOLLARICS Joakim, *Philothea, az az ájtatos életre vezérlő út, melyet szalézi szent Ferencz francia nyelven megírt nyomtatásban is kibocsátott; most pedig magyar nyelvre ford.*, Nagyszombat, Akad. Colleg. betőivel, 1764.; Jeremias DREXEL, *Nap után forgó virág, vagy-is minden féle nyavalya ellen való orvosság. ford.* DÉVAI András, Nagyszombat, Akad. Colleg. betőivel, 1764.; HALLER László, *Telemakus Bujdosásának történetei, melyeket francia nyelven irt Fenelóni Saligniák Ferencz ... magyarra fordított Hallerköi ...* Haller László, Kassa, Akadémiai betűkkel, 1755.; GUSZTINYI János, *Üdvösség mannája az az: Az Úr Jésus tulajdon szent testének és vérének sacramentoma*, Eger, Bauer, 1759.; FEL-SŐ-BÜKI Nagy Lajos, *A’ jó erkölcsre oktató Kátónak versei*, Eger, Franz Anton Royer, 1756.

körforgásáról, az uzsoráról.³¹ Mi vezérelte Muratorit és Maffeit, a 18. század első felének két nagy olasz irodalmárát, akik akkor már elég idősök és elismertek voltak ahhoz, hogy belemerüljenek ezekbe a kényes, sokat vitatott, sőt veszélyes kérdésekbe? Azok a problémák, amelyeket Muratori felsorolt a *Della regolata divozionban*, egyre ismertebbek, elterjedtebbek voltak mind a laikus, mind az egyházi értelmiségiek között. Az 1750-es évekre egyre több híve lett a reformátor eszmének. Közvetítőik soha nem alakítottak egy egységes mozgalmat, nem dolgoztak ki egységes eszmerendszert. Egy közös volt bennük: ellenezték a Jézus Társaság hegemoniáját, akik az ellentétét képviselték a Muratori-féle egyházi reformok eszmeiségének. Annak ellenére, hogy nem alkottak egy közös megmozdulást, kritikáikkal és javaslataikkal nagyon élénk és dinamikus tényezőjét jelentették a kor olasz kulturális életének, amely javarészt egyháziakból tevődött össze.³²

Barkóczy ennek a szellemi közegnek az előzményeit ismerte meg Rómában töltött évei alatt. Hazatérve először Egerben, majd Esztergomban továbbra is élénk kapcsolatot tartott fenn itáliai kanonokokkal, ágensekkel. Könyvtárában nem csupán összegyűjtötte a népszerű kortárs teológiai munkákat, hanem mecénásként támogatta hazai megjelenésüket, ezzel szélesebb kör számára elérhetővé téve azokat. Tevékenységében több ponton találunk egyezést a Muratori-féle tanokkal.

³¹ Scipione MAFFEI, *Istoria teologica delle dottrine e delle opinioni corse ne' primi cinque secoli della Chiesa in proposito della divina Grazia...*, Trento, Parone, 1742.; Uő., *Dell'impiego del danaro libri tre*, Verona, Tumermani, 1744.; Uő., *Arte magica dileguata*, Verona, Carattoni, 1749.

³² Claudio DONATI, *Dalla "regolata divozione" al "giuseppinismo" nell'Italia del Settecento = Cattolicesimo e lumi nel Settecento italiano*, a cura di Mario ROSA, Roma, Herder, 1981, 77–98.

Die Rolle von Ferenc Barkóczy in der Verbreitung der Werke und der Ideen von Muratori in Ungarn

Ludovico Antonio Muratori hatte eine große Wirkung auf die Kultur in Europa des 18. Jahrhunderts. In meiner Studie untersuche ich, welche Rolle Ferenc Barkóczy, Bischof von Erlau, später Erzbischof von Gran, bei der Präsenz und dem Einfluss der Werke von Muratori in Ungarn spielte. Ich stelle vor, über welche Kanäle ein ungarischer Erzpriester die Arbeit seines italienischen Zeitgenossen kannte, welche Bücher von Muratori mit seiner Unterstützung veröffentlicht und übersetzt wurden. Ich beschreibe die Idee der Arbeit von Muratori aufgrund seiner oben genannten Werke, besonders aufgrund seines Buches *De regolata devotione de' cristiani*. Ich hebe hervor, welche Neuheit diese Gedanken für den ungarischen Klerus bedeuteten, wie sie das Denken über die Rolle und die Relevanz der Kirche in der Gesellschaft umformten. In der Fachliteratur war es lange umstritten, ob Barkóczy in der ungarischen Übersetzung von *Della regolata divozione* irgendwelche Funktion hatte. Diese Übersetzung wurde im Jahre 1763 in Erlau veröffentlicht. In Verbindung mit dieser Frage stelle ich das Manuskript der Übersetzung vor. Diese Übersetzung ist heute in der Batthyány-Sammlung der Dombibliothek von Gran zu finden. Sie wurde im Jahre 1762 geschrieben und ihr Text ist verschieden von der in Erlau gedruckter Fassung.

HAMZÓK JUDIT

ESZTERHÁZY KÁROLY EGRI PÜSPÖKHÖZ CÍMZETT MAGYAR NYELVŰ INSTANCIÁK 1762–1772 KÖZÖTT*

A magyar nyelvű instanciák Eszterházy Károly levelezéseiben

Gróf Eszterházy Károly (1725–1799) emblematikus alakja volt a 18. századi magyar egyháztörténetnek. 1762. június 29-én vonult be Eger városába, míg az egri egyházmegye püspöki kinevezését 1761. október 10-én kapta meg. Dolgozatomban az Egerbe érkezését követő évtizedből fennmaradt, igen tekintélyes méretű levélgyűjteményének egy részét elemzem – számot adva a munkám eddigi eredményeiről. Elmondható, hogy az Eszterházy Károlyhoz címzett instanciák „terra incognita” a történeti kutatások számára, annak ellenére, hogy feltárásuk számos eddig nem ismert mikrotörténeti adalékot tartalmaz a társadalomtörténet számára. A Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL HML), valamint az egri Főegyházmegyei Levéltár² (továbbiakban: EFL) őrzi az Eszterházy Károllyal kapcsolatos levelezések jelentős részét. A vizsgálatom tárgyát az MNL HML-ben megtalálható iratanyagok képezik. A jelenlegi tanulmányom megírásához kizárólag magyar nyelvű iratokat használtam fel. Kutatásom során olyan forráscsoportokat kívántam elemezni, amelyeket eddig kevésbé vizsgáltak korábban a püspök egri működésének szempontjából 1762 és 1772 között.

A jelenlegi dolgozatban két forráscsoport: a „*Minutae anni*”³ és az „*Antiqua Instantia et Littera missiles nullius usus*”⁴ magyar nyelvű iratanyagait elemzem. A vizsgált iratcsoportok magyar, német és latin nyelvű levelezéseket is magába foglal, de számukat tekintve többségben magyar nyelvűek. Kutatásom későbbi szakaszára tűztem ki célul a német és latin nyelven fogalmazott levelek feltárását, valamint a magyar nyelvű írásokkal történő összevetését. A választott forrásanyagok vizsgálatát

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatói kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatásával készült. A tanulmány megírásában nyújtott segítségért köszönettel tartozom az egri Esterhazyánium Kutatócsoportnak.

² EFL Archivum Vetus, Protocolli dioecesanum és Protocolli consistorii (püspöki és szentszéki jegyzőkönyvek) és szórványosan további gyűjteményekben pl. Archivum studiis et scholis (iskola és tanulmány ügylek) találhatóak.

³ „*Minutae anni*” jelzete: XII-3f.VI.15.38.OO.a.–XII-3f.VI.21.65.RR.c.

⁴ „*Antiqua Instantia et Littera missiles nullius usus*” jelzete: XII-3f.VI.46.178.ZZZ.1–XII-3f.VI.52.178.ZZZ.12.

azért érzem fontosnak, mert általuk jobban megismerhetővé válnak az egri egyházmegyében, illetve Eszterházy Károly pápai uradalmi birtokán felmerülő gyakori problémák és azoknak a kezelései. A dolgozat fontos mikrotörténeti adalékokat is nyújthat a meglévő kora újkori magyar társadalomtörténeti kutatásokhoz. A feltárt források helytörténeti kutatásokat elősegítő információkat is tartalmazhatnak, megismerhetjük az egyes településeken működő hivatalnokok – ispán, kasznár, jegyző – személyeit is. Az iratok feltárása során megállapítható, hogy legtöbb alkalommal Eszterházy Károly egri püspök, örökös főispánhoz címezték mind a hivatalos, mind a magánleveleket az Egri Egyházmegye, Heves és Külső-Szolnok vármegye és a Pápa–Ugod–Devecser uradalom területein. Gyakori jelenség – az iratok alapján –, hogy az esetek kezelését Eszterházy Károly az uradalmi és vármegyei hivatalnoki tisztikar együttműködésével végezte.⁵ Az iratokból pontosan kiolvasható, hogy egy-egy ügyben a teljes felhatalmazást („*plenipotentiat*”) nyert ügyintéző járt el. Valószínűsíthető, hogy az egri püspök néhány ügýtípus intézését átadhatta a legfőbb tisztviselőinek, sőt egy 1792-ben kelt leveléből ki is derül, hogy az instanciákat elsősorban a hivatali tisztikar kezelte.⁶ Az alábbi lábjegyzetben közölt utasítás alapján joggal feltételezhető, hogy máskor is tehetett hasonló kijelentést, és ezért fordulhatott elő, hogy a 1762–1799-ig terjedő időszakból több mint 100 instancialevél maradt fenn, amit nem az egri egyházfőnek címeztek.⁷

A „*Minutae anni*” iratok: Eszterházy Károly levelezései

A forráscsoportban Eszterházy válaszleveleinek fogalmazványai és válaszlevelei kronologikus sorrendben olvashatóak. Az egyes iratcsomók adott évszám szerint kerültek kiválogatásra, valamint magyar, német és latin nyelvű levelek együttesen megtalálhatóak közöttük. A „*Minutae anni*” forráscsoport feltárása során csaknem 12 ezer darab iratot regisztráltam.

A levelezések nem kizárólag az Egri Egyházmegye illetve, Heves és Külső-Szol-

⁵ A pápai uradalmon legfőbb ügyintézők: Tóth István (?–1775) prefektus; Kiss Ferenc (?–?) fiskális, prefektus; az Egri Egyházmegyében: Ulrich János (?–1786) prefektus; Magyar Mihály (?–?) fiskális 1762–1772 között. *Minutae anni* 1771. *Eszterházy válaszleveleinek fogalmazványai havi bontásban*, XII-3f.VI.15.38.OO.a–XII-3f.VI.15.38.OO.m.; *Minutae anni* 1772. *Eszterházy válaszlevelei*, XII-3f.VI.15.39.PP.a–XII-3f.VI.15.39.PP.h.

⁶ Ez derül ki az egyik, Makay János (?–?) hejcei kaszárnának címzett válaszából – határozottan reagált a helyi jobbágyok panaszaira: „*az iobbágyok[na]k panaszos Instantiáit illeti, a véget illendőbb lett volna a[z] Praefectussal és Ord[inarius] Fiscalissal, hogy sem én velem egyenessen correspondeálni, mert az én tülem nem lehet, sok egyéb dolgaime vegett, hogy mindeneben tsak magam influalljak, arra való nézve vannak tisztieim, ha azok valamiben meg akadnak, tsak akkor szoktam a[z] dologban be menni, és abban őket eligazítani...*” *Minutae anni* 1792. Eszterházy püspök válaszlevelei, XII-3f.VI.19.59.LLL.c/12.

⁷ Több alkalommal egy-egy levélíró a megszólításában is jelölte: „*Tekintetes Plenipotentizált Praefectus Úr, Nagy ió Kegyes Uram!*” Jelzete: XII-3f.VI.47.178.ZZZ.8.

nok vármegye területén zajlottak. A mai Dunántúl területéről, Pápa és környékéről származó levelek is nagy számban olvashatóak ebben az iratcsoportban.⁸ Sőt, Eszterházy püspök egyes külföldi tartózkodása során is írt válaszokat az éppen aktuálisan felmerülő kérdésekre.⁹ Sokszínűek a levelezések a témák szempontjából is. Az iratok között előfordulnak az uradalmakon folyó ügyekkel kapcsolatos levelezések, uradalmi kisfalvak dézsmarendelési szerződéseiről, termények betakarításáról¹⁰ szóló feljegyzésekről, de akár borszállításáról szóló utasítások is. Ehhez kapcsolódóan lehet megemlíteni a pénzügyi mozgások rögzítéséről szóló bizonylatokat, számlákat vagy az adósságrendezést tartalmazó dokumentumokat. Ezenkívül számos levéltári forrás tanúskodik az általa építtetett templomokról¹¹, parókiákról¹², iskolaházakról¹³ vagy felújítatott vendégfogadókról.¹⁴ Az 1771–1772-ben írt levelei alátámasztják, hogy gyakran beleszólt a folyó vagy tervezendő építkezésekbe is. Ehhez kapcsolódóan említhető meg: Pápa templom belsőépítészete és -díszítése¹⁵ vagy

⁸ Pápa–Ugod–Devecser területén fekvő hatalmas kiterjedésű domíniumot főnemesi származása révén birtokolta. Évente többször tartózkodott pápai uradalmán, ahonnan több alkalommal is fogalmazott válaszlevelet például gróf Csáky János (1720–1795) Szepes vármegye főispánjának: „*K[egyelme]d Levelenek érkezése előtt már tizen négy nappal Pápára érkeztem...*” Minutae anni 1771. Eszterházy válaszleveleinek fogalmazványai havi bontásban, MNL HML XII-3f.VI.15.38.OO.a/1.4.

⁹ Eszterházy Károly egri püspök Bécsből, 1771. január 20-án („*Bécsben 20-dik ianuar 1771*”) Kiss Ferenc pápai fiskálisnak írta, semptei fiskális kifizette Túróc vármegye felé a költségeit. Jelzete: XII-3f.VI.15.38.OO.a/5.

¹⁰ Tóth István pápai prefektusának írta: „Hallom, hogy mind innend mint a[z] túl Dunán a[z] gabonában az idén fogyatkozás esett, akarom azért tudni Ioszágimban mint szemben mint szalmában menyi gabonám s-akár minémű termésem légyen s-mind ezeknek Extractussát látni kívánom...” Minutae anni 1771. Eszterházy válaszleveleinek fogalmazványai havi bontásban, XII-3f.VI.15.38.OO.i/8.2.

¹¹ A pápai templom felújításáról hozott határozatot 1771. március 11-én Pápán kelt levelében. Minutae anni 1771. Eszterházy válaszleveleinek fogalmazványai havi bontásban, XII-3f.VI.15.38.OO.b/1.

¹² 1771-re keltezett egyik levelének 8. pontjában olvashatunk az egyik gannai ügyintézője felé tett, a kőbánya feltárásáról szóló utasításáról. A bányából a templom és a hozzá tartozó plébánia felépítéséhez szükséges építőanyagokat nyerhetnék ki, pl. meszet és követ. Minutae anni 1771. Eszterházy válaszleveleinek fogalmazványai havi bontásban, XII-3f.VI.15.38.OO.b/2.

¹³ Eszterházy Almásy Pál (1722–1804) tanácsossal váltott levelet, a „*Kardzagi Plébánia és Iskolaház*” építésével kapcsolatban. Minutae anni 1771. Eszterházy válaszleveleinek fogalmazványai havi bontásban, XII-3f.VI.15.38.OO.l/5.2.

¹⁴ A Griff Vendégfogadó tetőszerkezetének felújítását helyezte kilátásba. Jelzete: XII-3f.VI.15.38.OO.b/2. 5. pontja.

¹⁵ „...kedvem jött hogy az Nagy Oltár egészen márványbul a[z] kisdedek pedik kőfalbul lehessenek, oly formán, hogy megmárványoztathassanak is, sőt az Templomegészen festékekkel bé iratni szándékozom...” Jelzete: XII-3f.VI.15.38.OO.i/10.3.

a karcagi templom¹⁶ és tömlőc visszahelyezése¹⁷. Az egri püspök leveleinek címettjei között gyakran olvashatóak a főúri család további tagjainak nevei is – gróf Esterházy Ferenc (1715–1785)¹⁸, Imre (1726–1792)¹⁹ és János (?–?)²⁰. A kapcsolattörténeti kutatások számára további adalékok nyerhetők ezekből a levelekből.²¹

Az elemzett csoportban nagy számban fordulnak elő az instancialevelezésekre, azaz panasz és/vagy kérelem tárgyú beadványokra adott válaszlevelek. Ezekből a levelekből derülnek ki az egyes panaszok és/vagy kérelmek tárgyai – amelyekkel kapcsolatban Eszterházy püspökhöz fordultak. A vizsgált forráscsoportban lévő instancialevelek íróinak társadalmi hovatartozását ki tudjuk következtetni az Eszterházy Károly utasításaiban szereplő instansok²² megjelöléséből²³, valamint a válaszlevelek (általában latin nyelvű) címzéséből²⁴ és megszólításából, ahogy idősebb gróf Grassalkovich Antallal (1694–1771) folytatott levelezésénél is láthatjuk²⁵.

¹⁶ Eszterházy Károly a „*F[elséges] Consilium*” elutasító véleményét írta le Almásy Pál tanácsosnak az építendő karcagi templomról: nem fér bele az építkezésekre fordítandó keretbe. Jelzete: XII-3f.VI.15.38.OO.1/5.2.

¹⁷ 1772. január 9-én kelt levelében az egri püspök reflexiójában elvetette a karcagi börtön visszahelyezését, és nyomatékosan támogatta a „*Consilium*” felvetését, miszerint Kunszentmártonban maradjon továbbra is ez az intézmény. Minutae anni 1772. Eszterházy válaszlevelei, XII-3f.VI.15.39.PP.a/9.2.; XII-3f.VI.15.39.PP.a/6.

¹⁸ Eszterházy Károly egyik alkalommal bátyjával, Esterházy Ferenc magyar kancellárral folytatott latin nyelven levelezést gróf Döry Gábor (?–?) ügyéről. Minutae anni 1773. Eszterházy válaszlevelei, XII-3f.VI.15.40.QQ.c/11.

¹⁹ Minutae anni 1772. Eszterházy válaszlevelei, XII-3f.VI.15.39.PP.f/17.

²⁰ Az egri püspök írta 1773. szeptember 5-én kelt levelében Esterházy Jánosnak, akit „*Kedves Eöcsém Urként*” szólított meg, szívesen vendégül látná őt és feleségét a pápai birtokán. „*Ide ha M[éltó]s[á]gos Gróffnéiával együtt élővendenek, ielenlétüket örömmel fogom látni.*” Jelzete: XII-3f.VI.15.40.QQ.c/12.

²¹ Az Eszterházy levélgűjtemény sokszínűségét mutatja az is, hogy előfordulnak benne olyan levelek is, amelyek az egri püspök külföldi könyvrendeléseiről tanúskodnak. Ilyen például az egyik, Pruszkai Antal (?–?) bécsi ágensével folytatott latin nyelvű levele, amiből tudomást szerezhetünk arról, hogy megvásároltatta [Eusébe] Renaudot Liturgiarum Orientalum Collectione c. többkötetes művét: „...*D[omini] V[est]ra habita in sortem Expensarum in eundem Comitem factarum pro se*⁸³. *fl[ori]nos D[omini] V[est]ra excipiat, 17. vero Librario Bader pro Renaudotii Liiturgiarum Orientalium Collectione pro qua illi debet...*” Jelzete: XII-3f.VI.15.38.OO.a/4.3.

²² Panaszt vagy kérelmet benyújtó személyek/közösségek megjelölése. Jelzete: XII-3f.VI.38.OO.d/7.1.

²³ A „*iobágyság*” megjelölés gróf Hallerné Grassalkovich Anna Mária (?–?) kérelme kapcsán Eszterházy Rosty Ferencsel (?–?), Vas vármegye tanácsnoka és alispánjával folytatott levelezésében fordul elő. Minutae anni 1772. Eszterházy válaszlevelei, XII-3f.VI.15.39.PP.b/11.1. Az „*ember*” megjelölést Eszterházy püspök egy hidegkúti lakos ügyében Ulrich János egri prefektusnak adott utasításában olvashatjuk. Minutae anni 1772. Eszterházy válaszlevelei, XII-3f.VI.15.39.PP.d/21.

²⁴ „*Dno Comiti Camera Praesidi Antonio Grassalkovics*” Minutae anni 1771. Eszterházy válaszleveleinek fogalmazványai havi bontásban, XII-3f.VI.15.38.OO.f/6.3.

²⁵ „*Msghos Gróff Feő Ispány Camera Praeses drágha Io Uram Soghorom!*” Jelzete: XII-3f.VI.15.38.OO.f/6.3.

A folyamodványt benyújtók etnikai és vallási hovatartozását is lehet elemezni. Nemzetiségüket tekintve a magyar lakosokon kívül még német,²⁶ görög²⁷ és rác²⁸ származású személyek fordultak Eszterházy püspökhöz – saját ügyeikkel. A római katolikus hitűek mellett kálvinista²⁹ és lutheránus,³⁰ valamint zsidó³¹ kollektívák tagjai írtak problémáikkal kapcsolatban. A levelezésekben egy-egy szerzetesrendhez³² kötődő megoldandó kérdések is szerepelnek, amivel Eszterházy Károly egri püspök foglalkozott.

Az „Antiqua Instantiae et Littera missiles nullius usus” forrása

A második forrásgyűjtemény címében már az „*instantia*” szó is szerepel, ami előre jelzi, hogy panaszokat és kérelmeket tartalmaznak az egyes iratcsomók. A folyamodványt benyújtó személyek, csoportok levelezései olvashatóak főképpen ezekben a kötegekben. A korábbi egri püspökök – Fenessy György (1632–1699), Erdődy Gábor (1684–1744), Telekesy István (1633–1715) és Barkóczy Ferenc (1710–1765) –, valamint az első érsekek – Fuchs Ferenc (1744–1807) és Fischer István (1754–1822) – idejében kivizsgálendő esetekkel együtt gyűjtötte össze a levelezéseket az egri püspökség, majd az érsekség levéltára a 17. század végétől 19. század elejéig bezárólag.

A leveleken szerepelnek a folyamodványokat benyújtó személyek nevei, a családi állapotuk (házas, özvegy, árva), az életkörülményeik, a vallásuk és az etnikai hovatartozásuk, a hivatali pozíciók, nemesek esetén pedig a grófi³³ és bárói címük is. Legtöbb esetben a származási helyük, illetve a panaszt és kérelmet benyújtó közösségek lakhelyei is megtalálhatók az adatok között.

²⁶ Johannes Hnat (?–?) német származású lakos kérelme, jelzete: XII-3f.VI.15.40.QQ.c/11.2.

²⁷ A gyöngyösi görögök római katolikus hitfelvétel iránti kérelme, Minutae anni 1771. Eszterházy válaszeveleinek fogalmazványai havi bontásban, XII-3f.VI.15.38.OO.e/8.1–8.2.

²⁸ Az egri nem egyesült görög és rác közösség kérelme, jelzete: XII-3f.VI.16.48.ZZZ.a/9.

²⁹ A gyöngyösi kálvinista lakosság instanciája, Minutae anni 1783. Eszterházy válaszevelei, XII-3f.VI.17.49.AAA.a/6.

³⁰ A hejcei helvét lakosság oratórium építésére vonatkozóan nyújtott be kérelmet, jelzete: XII-3f.VI.46.178.ZZZ.1.

³¹ Lázár (?–?) osztrák zsidó kérelme, jelzete: XII-3f.VI.15.38.OO.l/27.

³² Lánchy Zsigmond (?–?) az egri Irgalmasrendbe történő felvételéről szóló döntés, Minutae anni 1772. Eszterházy válaszevelei, XII-3f.VI.15.39.PP.c/3.1.

³³ G[róf] Döry Gábor kérelme, Antiqua Instantia et Littera missiles nullius usus, XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.

Néhány esetben az egyes személyek halálozási éve³⁴ is megismerhető a vizsgált iratokból. Véleményem szerint érdemes körültekintőbben elemezni az instanciák tartalmát és formáját a levélírók és a címzettek aspektusából. Az iratok első megtekintéséből megállapíthatjuk, hogy az adott forrás instanciacím-e vagy sem. Ezen források három fő részre tagolhatók: 1. Megszólítás: a beadványokon szereplő megszólításokból kiderül, hogy kinek lett ténylegesen címezve az adott levél.³⁵ 2. Tartalmi egység, amiből kiderül a beadvány tárgya és az ahhoz kapcsolódó körülmények. 3. Az instansok megnevezése:³⁶ a panaszt és kérelmet benyújtó személyekről a magyar nyelvű források alapján általánosságban megállapítható, hogy Heves és Külső-Szolnok vármegye határain belül vagy a szomszédos vármegyékben éltek. A korábban bemutatott levéltári forráscsoporthoz hasonlóan ezekben a kötegekben is a vagyonnal, használati joggal, munkával, valamint kötelezettségekkel kapcsolatos instancialevelezések ugyanúgy feltárhatók. Ez a forrásgyűjtemény azonban súlyosabb bűncselekmények következményeit vizsgálendő instanciákat³⁷, örökséghez³⁸ kapcsolódó iratokat, házépítések³⁹ iránti kérelmeket is magába foglalnak. Nemcsak Eszterházy Károlyhoz, hanem a vármegyei és az uradalmi hivatali tisztviselőkhöz⁴⁰ vagy a helyi úriszékhez benyújtott folyamodványok, sőt egy-egy úriszéki

³⁴ Benkó Ágnes (?–?), Kakuk István (?–1766) özvegye kérelmében mutatta be családjának életkörülményeit. A férjét Forkontrasti kövei agyonütötték 1766-ban, ezért egyre nehezebb a hátramaradottak megélhetése. *Antiqua Instantia et Littera missiles nullius usus*, XII-3f.VI.48.178.ZZZ.

³⁵ Eszterházy Károlyhoz írott instanciák esetében a megszólítás a következő: „Nagy Méltóságú Gróff Kegyelmes Urunk eö Excellentiája Isten után nékem kegyes Patrónusom és édes Attyam!” vagy „Nagy Méltóságú Gróff Püspök Ió Kegyelmes Urunk Excellentiája” és hasonló alakok, melyekben jelölhették még a „Fraknoi és Galántai” előneveket vagy „Főispányi” hivatalát. Amennyiben nem az egri püspöknek címezték, akkor a „*Tekintetes Fiscalis/Praefectus Ur Kegyes Patronusom!*” és annak változatait alkalmazták a folyamodványt írók. *Antiqua Instantia et Littera missiles nullius usus*, XII-3f.VI.46.178.ZZZ.1–XII-3f.VI.52.178.ZZZ.12.

³⁶ „*Excellentiadnak Alázatos legkisebb Szolgája*” (vagy egyéb variánsai) <folyamodványt benyújtó személy neve> vagy <közösség megnevezése>. *Antiqua Instantia et Littera missiles nullius usus*, XII-3f.VI.46.178.ZZZ.1–XII-3f.VI.52.178.ZZZ.12.

³⁷ Raihárd Ferenc (?–?) Lemon János (?–?) kerecsendi lakos súlyos bántalmazásáról szóló Ulrich Jánosnak címzett, 1768. december 5-én kelt panasz, *Antiqua Instantia et Littera missiles nullius usus*, XII-3f.VI.46.178.ZZZ.3.

³⁸ Citterbortin Anna Mária (?–?) örökségét kérvényezte az egri püspöktől. *Antiqua Instantia et Littera missiles nullius usus*, XII-3f.VI.49.178.ZZZ.

³⁹ Battha Bálint (?–?) vattai lakos kérelme házépítésre vonatkozóan. *Antiqua Instantia et Littera missiles nullius usus*, XII-3f.VI.47.178.ZZZ.8.

⁴⁰ Szökö Pál (?–?) egri uradalmi fiskálisnak írt kérelmeket is tartalmaz a forráscsoport. Pl. Sár helység lakosainak kérelme 1787-ből. Jelzete: XII-3f.VI.46.178.ZZZ.2.

pereskedés⁴¹, vagy falusi tanácskozás jegyzőkönyve⁴² is szerepel. Ugyanakkor ebben a csoportban is megjelennek az egyes pozíciók⁴³ kérdései is, vagyon vagy ingatlan/ingóság⁴⁴ elleni károkozások. Egyes esetekben iskolaházak⁴⁵ vagy plébániák⁴⁶ felállításával kapcsolatos egyéni kérelmek is olvashatóak, ugyanúgy, ahogy a másik forráscsoport iratai között is. Nagy számban olvashatóak a római katolikus hitre áttért lakosok, konvertiták⁴⁷ beadványai, vagy elvétve tudomást szerezhetünk nehéz életkörülmények között élő kézművesek⁴⁸ csoportjairól. Nem számottevő, de az instanciák között találhatunk olyan levelezéseket is, amelyeket egyházi személyek, plébánosok, kántorok⁴⁹ írtak Eszterházy Károlynak. Az „*Antiqua Instantiae...*” forráscsoportban a folyamodványokon kívül vizsgálati, tanúkihallgatási jegyzőkönyvek⁵⁰, hivatali feljegyzések⁵¹, kimutatások⁵², tartozás megfizetéséről szóló számlák, bizonylatok⁵³ szerepelnek. Ezek a forrásanyagok segítséget nyújthatnak az egyes ügyek teljes körű feltérképezésében.

Az instancialevelezések témái

A jelenlegi fejezetben általánosan összefoglalom, hogy milyen instanciák keletkeztek a két forráscsoportban a vizsgált levelek alapján. 1762-től 1799-ig összesen a két forráscsoportban 696 darab magyar nyelvű Eszterházy, Károlyhoz intézett

⁴¹ 1769. december 12-re keltezett latin nyelvű úriszéki eljárási jegyzőkönyv, *Antiqua Instantia et Littera missiles nullius usus*, XII-3f.VI.47.178.ZZZ.

⁴² Pócs András (?–?) tiszánánai református lelkész elleni büntetőügyben tartott falusi tanácskozás, jelzete: XII-3f.VI.46.178.ZZZ.1.

⁴³ Tóth Zsigmond (?–?) hivatali tisztviselői kinevezés iránti kérelme, jelzete: XII-3f.VI.46.178.ZZZ.1.

⁴⁴ 1785-ből származó Mátyási István (?–?) pinceomlási panasza, jelzete: XII-3f.VI.46.178.ZZZ.1.

⁴⁵ Bonis József (?–?) iskola- és orgonamester felnémeti iskolaház felállítását kérelmezte az egri püspökségtől 1770 márciusán kelt levelében. Jelzete: XII-3f.VI.48.178.ZZZ.

⁴⁶ A tiszánánai plébániaház építésével kapcsolatban tett utasítást Eszterházy püspök. Jelzete: XII-3f.VI.46.178.ZZZ.

⁴⁷ A helyi konvertita közösség télre ruhát kérvényezett 1777-ben Eszterházy püspöktől. Jelzete: XII-3f.VI.48.178.ZZZ.

⁴⁸ Egri purger fazekasmester közösség kérelme, jelzete: XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.

⁴⁹ Kelemen László (?–?) tiszánánai kántor fordult Eszterházy püspökhöz, jelzete: XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.

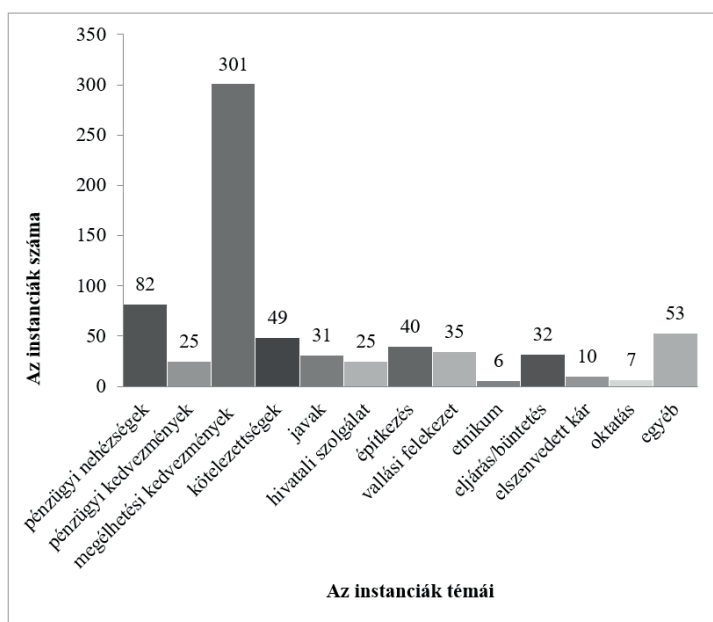
⁵⁰ A csontosfalvi granárium kifosztásáról készült tanúkihallgatási jegyzőkönyv, jelzete: XII-3f.VI.46.178.ZZZ.2.

⁵¹ Borsod vármegyei tisztviselők jegyzéke. Feltételezem, a folyamodványokat az instansok nem az illetékes személyekhez címezték, vagy újonnan kinevezett tisztviselők névsorát állíthatták össze ebben a dokumentumban. Jelzete: XII-3f.VI.46.178.ZZZ.2.

⁵² Hontella Jánosné (?–?) egri cipésmester özvegyének vagyonösszeírása, jelzete: XII-3f.VI.46.178.ZZZ.1.

⁵³ Hontella János (?–?) tartozásának visszafizetését tanúsító bizonylata, jelzete: XII-3f.VI.46.178.ZZZ.1.

instancialevelet találtam. Az instanciák témamegoszlását az alábbi grafikonon szemléltetem. Kérelmeket és panaszokat a következő témákban fogalmaztak: 1. Pénzügyi nehézségek csoportja, amelyek közé a fennmaradt adósságok eltörléséről, mérsékléséről vagy zálogszerződésekről szóló beadványok tartoznak. 2. Pénzügyi kedvezmények csoportja, amelyek közé a nemesi családtagok teljesítendő kifizetéséről olvashatunk. 3. Megélhetési kedvezmények iránt folyamodó árva, gyámoltalan, nehéz körülmények között élő jobbágycsaládok és -közösségek kérelmeinek csoportja.⁵⁴ 4. A hivatali és jobbági kötelezettségek módosításáról, panaszáról szóló írások csoportja. 5. Az örökséghez, házhelyhez vagy egyéb ingószárhoz jutást kérvényező leveleinek csoportja. 6. Hivatali pozícióba ajánlást remélő instansok beadványainak csoportja. 7. Az építkezésekhez, felújításokhoz kötődő folyamodványok csoportja. 8–9. A vallási felekezetek és etnikai közösségek problémáit taglaló levelek csoportja. 10. A már megbüntetett vagy eljárás alá vont személyek kérvényeinek csoportja. 11. Természet vagy rongálók által okozott vagyoni károkkal kapcsolatos panaszok csoportja. 12. A művelődéssel, ismeretszerzéssel kapcsolatos kérések csoportja. 13. Az „egyéb instanciák” csoportja, ide olyan levelek tartoznak, amelyeket a korábbi csoportokban nem lehetett elhelyezni.

A „Minutae anni” és az „Antiqua Instantiae et Littera missiles nullius usus” c. forráscsoportban lévő magyar nyelvű instanciák témamegoszlása

⁵⁴ A legkiugróbb témacsoport, az összes magyar nyelvű instancia 43,4%-át fedi le.

Eszterházy Károly egri püspökségének első évtizedéből összesen 106 darab magyar nyelvű panasz és kérelem tárgyú levelezés maradt fenn a két forráscsoportban. Általánosan megállapítható az elemzett iratok alapján, hogy a legtöbb alkalommal a társadalom legszegényebb rétegeiből származó egyének és/vagy közösségek fordultak Eszterházy Károly egri püspökhöz a helyzetük tisztázása érdekében.⁵⁵ A 1762–1767 közötti időszakról még csak 23 db magyar nyelvű folyamodványt találtam, 1768–1769 között 21 db levelet regisztráltam, a 1770–1772 közötti esztendőkből már 39 esetet találtam, amelyek a legszegényebb csoportok nehézkes vagy lehetetlen mindennapi megélhetését tanúsították. A maradék 21 darab hivatali pozíciók iránti kérelmeket, egy-egy nemesi sarj kérelmét vagy panaszát foglalja magába. Feltételezésem szerint az úrbérrendezés iránti igény és az 1767-es urbáriumból eredő konfliktusok vezethettek a panasz és kérelem tárgyú levelek számának emelkedéséhez 1770-től.

További elemzést érdemes végezni a leggyakoribb beadványt benyújtók társadalmi helyzetét, vallási és etnikai összetételét illetően. Gyakori folyamodványt benyújtók közé lehet sorolni a konvertitákat⁵⁶. Alapvető benyomásom az elemzett iratok alapján, hogy az áttért csoportok tagjai ügyeikben kedvezőbb elbírálásban részesülhettek a nem áttértekkel szemben. A legtöbb instancialevelet megfogalmazók között a nem római katolikus hittel rendelkező közösségeket is érdemes megemlíteni a vizsgált iratok alapján. Ebben az időszakban továbbra is vitás kérdésként merült fel a nem katolikus valláscsoportok jogainak rendezése a kora újkori Magyarországon. Ezek a felekezetek továbbra is megtűrték maradtak az egri püspökség területén 1781 őszéig, II. József (1741–1790) türelmi rendeletének deklarálásáig.

Ezt követően fordulnak elő a nem római katolikus vallású közösségek vallási kegyhelyépítések, földterületek vagy iskolaházak iránti kérelmei is az iratok között. Ezeken kívül olyan levelezési töredékek is fennmaradtak az elemzett időszakból, amelyek tanúsítják az egri püspökség falvainak római katolikus templomok iránti igényét is.

⁵⁵ A grafikonon megjelölt témacsoportokban kivétel nélkül a jobbágyok levelei vannak többségben.

⁵⁶ Eszterházy Károly 1771. február 22-én utasításba adta Tóth István pápai prefektusnak, egyes konvertita ügyében kedvezően járjon el. *Minutae anni 1771. Eszterházy válaszleveleinek fogalmazványai havi bontásban*, XII-3f.VI.15.38.OO.k/15.1.

Eszterházy Károly egri püspökhöz írott magyar nyelvű instanciák 1762–1772 között

A következő fejezetben a megjelölt időszak során keletkezett Eszterházy Károlyhoz írt magyar nyelvű instanciákat mutatom be, táblázatos formában. A teljességre törekedve igyekszem az egyes kérelmek tárgyát, idejét és jelzetét ismertetni – a fentebb megnevezett források alapján.

Jelzet	Instancia tárgya	Ügyintézés kelte
XII-3f.VI.47.178.ZZZ.	Hegyi Imre (?–?), gróf Eszterházy Károlyné (1724–1776) régensének kérelme.	Ács, 1762. június 15.
XII-3f.VI.47.178.ZZZ.	Arcsi Jánosné (?–?) volt harsányi vendégfogadósné kérelme.	Eger, 1762. augusztus 5.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	A mezőkövesdi szegények kérelme.	Eger, 1763. január 5.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	A törökszentmiklósi jobbgyság kérelme.	Eger, 1763. február 26.
XII-3f.VI.47.178.ZZZ.6.	Hegyi Imre, gróf Eszterházy Károlyné régensének panasza.	Pozsony, 1763. április 5.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	A közeli település szegényeinek kérelme.	Eger, 1763. július 2.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Kelemen László tiszánánai katolikus kántor panasza.	Eger, 1763. szeptember 19.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.	Szabó András (?–?) sarudi lakos kérelme.	Eger, 1764. január 11.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Nemes Egyed Mihály (?–?) gyönyöspüspöki vendégfogadóban volt árendás panasza.	Eger, 1764. január 16.
XII-3f.VI.50.178.ZZZ.	A solymosi lakosság kérelme.	Pozsony, 1764. július 31.
XII-3f.VI.47.178.ZZZ.8.	Hegyi Imre, gróf Eszterházy Károlyné régensének kérelme.	Galán, 1764. szeptember 18.
XII-3f.VI.50.178.ZZZ.	Az egri exactor panasza.	Királyfalva, 1764. november 4.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Vizi József (?–1764) tiszttartó özvegyének kérelme.	Pozsony, 1764. december 12.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.	Citterbortin Anna Mária egri lakos kérelme.	Pozsony, 1765. január 21.
XII-3f.VI.47.178.ZZZ.8.	Péchy Gábor (?–?) kérelme.	Jernye, 1765. március 5.

XII-3f.VI.47.178.ZZZ.8.	Battha Bálint vattai lakos kérelme.	Pozsony, 1765. március 11.
XII-3f.VI.47.178.ZZZ.6.	Hegyi Imre, gróf Eszterházy Károlyné régensének kérelme.	Pozsony, 1765. május 9.
XII-3f.VI.47.178.ZZZ.5.	A sarudi jobbágyság kérelme.	Eger, 1765. május 21.
XII-3f.VI.50.178.ZZZ.	A kenderesi kálvinisták kérelme.	Eger, 1765. szeptember 10.
XII-3f.VI.47.178.ZZZ.8.	Tonk Ferenc (?–?) pálinkafőző kérelme.	Eger, 1766. január 31.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Soós János (?–?) kérelme.	Eger, 1766. február 5.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	A csegei bírák és lakosok kérelme.	Eger, 1766. március 1.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	A baktai jobbágyság kérelme.	Eger, 1766. december 29.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Novaj szegény lakosságának kérelme.	Eger, 1767. március 25.
XII-3f.VI.47.178.ZZZ.8.	Somodi István (?–?), Petróczi József (?–?), Balog István (?–?) és Svéba József (?–?) egri purger fazekasmesterek panasza.	Eger, 1767. április 23.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Majnár János (?–?) zsérci taxalista panasza.	Eger, 1767. június 30.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	A felsőtárkányi jobbágyság kérelme.	Eger, 1767. augusztus 3.
XII-3f.VI.47.178.ZZZ.5.	Zsupán Ferenc (?–?) kérelme.	Eger, 1767. augusztus 4.
XII-3f.VI.50.178.ZZZ.	Szemere Asszony (?–?) kérelme.	Szepesség, 1767. szeptember 1.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Kása Zsuzsanna (?–?), Bóta Ádám (?–1767) jobbágy özvegyének és fiainak kérelme.	Eger, 1768. január 3.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Király István (?–?), Kis András (?–?) és Kos Mihály (?–?) kérelme.	Tard, 1768. május 12.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Kása Zsuzsanna, felsőtárkányi jobbágy Bóta Ádám özvegyének és árva fiainak kérelme.	Eger, 1768. november 8.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Bán János (?–?), Póta Mátyás (?–?), Bán György (?–?) mezőkövesdi lakosok kérelme.	Eger, 1768. november 15.

XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Juhász Zsuzsanna (?–?), felsőtárkányi jobbágy Somody Mihály (?–1768) özvegyének és árváinak kérelme.	Eger, 1768. november 19.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Nagy István (?–?) és Lakó János (?–?) demjéndi jobbágyság kérelme.	Eger, 1768. december 4.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Farkas István (?–?) felnémeti félhelyes jobbágy kérelme.	Eger, 1768. december 8.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Erdélyi Mátyás (?–?) felnémeti egész helyes jobbágy kérelme.	Eger, 1768. december 16.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Katona Pál (?–?) kápolnai jobbágy és gyermekeinek kérelme.	Eger, 1768. december 20.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Farkas Mátyás (?–?) felsőtárkányi jobbágy kérelme.	Eger, 1768. december 21.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	A harsányi szűrcsapó jobbágyság kérelme.	Eger, 1768. december 21.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Gróf Dőry Gábor kérelme.	Eger, 1769. január 24.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Tóth Zsuzsanna (?–?), Pápai János (?–?) abonyi kerülő feleségének kérelme.	Eger, 1769. január 24.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Berényi István (?–?) kérelme.	Eger, 1769. január 27.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Bot Gáspár (?–?) kérelme.	Eger, 1769. február 28.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Tóth István (?–?) volt kápolnai korcsmáros kérelme.	Eger, 1769. március 3.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Ország János (?–?) raboskodó csapómester kérelme.	Eger, 1769. március 10.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Szilvási István (?–?) konvertita panasza.	Eger, 1769. április 8.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	A bátonyi lakosság kérelme.	Eger, 1769. május 5.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Punyi Jánosné (?–?) és Sallai Jánosné (?–?) panasza.	Eger, 1769. július 5.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	Az újpüspöki szűrcsapó mesterek kérelme.	Eger, 1769. október 26.
XII-3f.VI.49.178.ZZZ.12.	A maklári jobbágyság kérelme.	Eger, 1769. december 2.
XII-3f.VI.48.178.ZZZ.	Bonis József felnémeti orgonista és iskolamester kérelme.	Eger, 1770. március 30.
XII-3f.VI.48.178.ZZZ.	A füredi adófizetők kérelme.	Eger, 1770. április 18.

XII-3f.VI.48.178.ZZZ/16.	Fajthy Ferenc (?–?) postamester kérelme.	Gyöngyös, 1770. április 29.
XII-3f.VI.48.178.ZZZ.	A gyöngyöshalászi lakosság kérelme.	Eger, 1770. május 1.
XII-3f.VI.48.178.ZZZ.	Mercz József (?–?) kérelme.	Eger, 1770. május 13.
XII-3f.VI.48.178.ZZZ.	A tiszánánai lakosság kérelme.	Bécs, 1770. július 29.
XII-3f.VI.48.178.ZZZ.	Dudásy András (?–?) kispap kérelme.	Bécs, 1770. augusztus 10.
XII-3f.VI.48.178.ZZZ.	A hejcei lakosság panasza.	Pápa, 1771. február 3.
XII-3f.VI.15.38.OO.k/15.1.	Ikerváry Mihály (?–?) konvertita kérelme.	1771. február 22.
XII-3f.VI.15.38.OO.k/15.2.	Gyimóthi Molnár Ferencné (?–?) konvertita özvegy panasza.	1771. február 22.
XII-3f.VI.15.38.OO.k/15.3.	Nagy Ferenc (?–?) csóti lakos kérelme.	1771. február 22.
XII-3f.VI.15.38.OO.k/15.4.	A szűcsi lakosság kérelme.	1771. február 22.
XII-3f.VI.15.38.OO.b/6.3–6.5.	A pápai lakosság kérelme.	1771. március 25.
XII-3f.VI.48.178.ZZZ.	Posta István (?–?) kérelme.	1771. április 2.
XII-3f.VI.15.38.OO.d/7.1.	A tiszánánai lakosság kérelme.	1771. április 4.
XII-3f.VI.48.178.ZZZ.	Vitéz Pál (?–?) és Takács Katalin (?–?) kérelme.	Eger, 1771. április 10.
XII-3f.VI.15.38.OO.e/6.3.	Gróf Grassalkovich Antal panasza.	1771. május 4.
XII-3f.VI.15.38.OO.d/7.2.	Vajda Ferenc (?–?) és Keresztesi János (?–?) kérelme.	1771. május 8.
XII-3f.VI.15.38.OO.e/8.1–8.2.	A gyöngyösi görögök panasza.	1771. május 20.
XII-3f.VI.15.38.OO.e/6.4.	Kiss Ferenc pápai uradalmi fiskális panasza.	1771. május 26.
XII-3f.VI.15.38.OO.f/11–12.	Gróf Károlyi Antal kérelme.	1771. május 30.
XII-3f.VI.15.38.OO.e/8.	A gyöngyösi kőműves és két legényének kérelme.	1771. június 3.
XII-3f.VI.48.178.ZZZ.	Benkó Ágnes felsőtárkányi Kakuk István özvegyének kérelme.	Eger, 1771. június 7.

XII-3f.VI.15.38.OO.e/3.3–3.4.	A tiszánánai lakosság kérelme.	1771. június 7.
XII-3f.VI.15.38.OO.g/6.1.	Báró Kállayné Perényi Mária (?–?) kérelme.	1771. július 5.
XII-3f.VI.15.38.OO.g/1.3.	Az igari lakosság panasza.	1771. július 12.
XII-3f.VI.15.38.OO.i/1.2–1.3.	A kispáti lakosság kérelme.	1771. augusztus 13.
XII-3f.VI.48.178.ZZZ.	Nemes Bóta György (?–?) kérelme.	Eger, 1771. szeptember 21.
XII-3f.VI.48.178.ZZZ.	Butsányi Zsófia (?–?), Pócs János (?–?) özvegyének és gyermekeinek kérelme.	Eger, 1771. október 1.
XII-3f.VI.48.178.ZZZ.	Koller János (?–?) kérelme.	Eger, 1771. október 11.
XII-3f.VI.15.38.OO.l/17.	Gróf Grassalkovich Antal panasza.	1771. november 4.
XII-3f.VI.15.38.OO.l/27.	Lázár osztrák zsidó kereskedő kérelme.	1771. november 20.
XII-3f.VI.48.178.ZZZ.	Posta István kérelme.	Eger, 1771. november 25.
XII-3f.VI.47.178.ZZZ.3869.	Töveßy Márton (?–?) nagybányai harmincados kérelme.	1771. december 15.
XII-3f.VI.15.38.OO.m.	Gróf Nádasdyné (?–?) kérelme.	1771. december 15.
XII-3f.VI.15.39.PP.a/3.4.	Györffy György (?–?) panasza.	1772. január 5.
XII-3f.VI.15.39.PP.a/9.3.	Kállay József (?–?) Szabolcs vármegyei ülnök panasza.	1772. január 9.
XII-3f.VI.15.39.PP.b/11.1.	Gróf Hallerné Grassalkovich Anna Mária panasza.	1772. február 7.
XII-3f.VI.15.39.PP.c/6.2.	Skublits Ferenc (?–?) Szala vármegyei jegyző panasza.	1772. március 2.
XII-3f.VI.15.39.PP.c/14.2.	Gróf Eszterházy Imre panasza.	1772. március 13.
XII-3f.VI.15.39.PP.d/21.	A hidegkúti lakos kérelme.	1772. április 9.
XII-3f.VI.15.39.PP.d/8.1.	A patai lakosság panasza.	1772. április 23.
XII-3f.VI.15.39.PP.d/8.2.	A földvári lakosság panasza.	1772. április 23.
XII-3f.VI.15.39.PP.d/18.2.	Palotainé Fodor Klára (?–?) panasza.	1772. április 29.
XII-3f.VI.15.39.PP.d/18.3.	Szipserin Anna (?–?) panasza.	1772. április 29.
XII-3f.VI.15.39.PP.d/4.	A teszéri plébános kérelme.	1772. május 19.
XII-3f.VI.15.39.PP.e/2.2.	Kubinyi György (?–?) panasza.	1772. május 28.

XII-3f.VI.15.39.PP.f/22.	A Hont vármegyei ülnök kérelme.	1772. június
XII-3f.VI.15.39.PP.f/16.	Farkas János (?–?) egri jegyző kérelme.	1772. június 11.
XII-3f.VI.15.39.PP.f/6.	A recski plébános panasza.	1772. június 30.
XII-3f.VI.15.39.PP.g/8.	Radvánszky Johanna (?–?) panasza.	1772. július 1.
XII-3f.VI.15.39.PP.g/3.	Hauzer Mihály (?–?) kérelme.	1772. július 14.
XII-3f.VI.48.178.ZZZ.	Varga Mihály (?–?), Csory István (?–?), Galamb György (?–?), Galovics Jakab (?–?), Váczik Mátyás (?–?) és a tipográfus Paszternák György (?–?) hóstyái lakosok kérelme.	Eger, 1772. szeptember 5.
XII-3f.VI.15.39.PPh.	A patai lakosság panasza.	1772. október 2.
XII-3f.VI.48.178.ZZZ.	Özv. Miklovics János (?–?), Egri János (?–?), Farkas Lukács (?–?), Kristóff András (?–?), Egri András (?–?), özv. Szennyes János (?–?), Újhelyi György (?–?), Kárász György (?–?), Kerek Tóth András (?–?), Varga Márton (?–?), Lodi Kiss Márton (?–?), Burai-Tóth István (?–?), Bogár-János (?–?) Beke-Mihály (?–?) kérelme.	Eger, 1772. november 6.

Összegzés

Jelenlegi tanulmányomban az Eszterházy Károly egri püspökhöz címzett panasz és kérelem tárgyú leveleket legnagyobb számban tartalmazó „*Minutae anni*” és „*Antiqua Instantia et Littera missiles nullius usus*” megnevezésű forráscsoportokkal foglalkoztam. A feltárás során a témához kapcsolódóan csaknem 700 darab magyar nyelvű releváns forrás került elő, melyből 106 darab keletkezett Eszterházy egri püspökségének első évtizedében. A dolgozatom első felében igyekeztem bemutatni, hogy hol, kikkel és milyen egyéb témákban levelezett az egri püspök az instanciákon kívül. Az iratok alapján megállapítható, hogy a vizsgált tíz évben a legtöbb alkalommal az uradalmi tisztviselőivel (prefektusaival, fiskálisaival), területiális officialisokkal (provizorokkal, kulcsárokkal) levelezett, de nagy számban találhatók a saját családtagjaival, a közéletben jelentős befolyással bíró, illetve vagyonnal rendelkező személyekkel is levelezések. Időnként a legalacsonyabb rétegekből származó egyénnel is váltott magán és hivatalos természetű levelet – a folyamatban lévő ügyeket illetően. Az írások között nagy számban szerepelnek építkezésekkel, renoválásokkal, birtokügyek elintézésével kapcsolatos utasítások, valamint örökségekhez, használati jogokhoz kötődő ügyiratok. A tanulmányom második felében az instancialevelezéseket elemeztem formai és tartalmi szempontok alapján. Megvizsgáltam a levelek szerkezetét – megszólításoktól egészen a folyamodványokat benyújtó személyek vagy közösségek megjelöléséig. A dokumentumok további elemzése segít az instanciákat benyújtó személyek etnikai és felekezeti hovatartozásának, valamint életkörülményeiknek pontosabb megismerésében is. A jelen dolgozattal éppen ennek eléréséért igyekeztem az első lépésemet megtenni.

Die ungarische Instanz zu Károly Eszterházy Erlauer Bischof von 1762 bis 1772

Károly Eszterházy (1725–1799) erhielt dem Erlauer Bischoftitel am 10. Oktober in 1761, aber nahm er eigentlich Erlauer Bischof am 29. Juni in 1762 ein. Er ist zugleich Obergespan in Komitat Heves und Külső-Szolnok geworden. Es ist eine enorme Briefsammlung von Bischof Eszterházy fortbestehen. Einige Forscher hat ein-ein Teil der Sammlung zu seine Skriptschreibung gebraucht. Es gibt der bedeutende Part der Korrespondenz zu Eszterházy in Heves Komitat Archiv des Ungarisches Nationalarchivs. Die Instanze zu Károly Eszterházy sind „terra incognita“ für die historische Forschung, nichtsdestotrotz dass seine Ausgrabung zahlreiche bisher unbekannte mikrohistorische Zusätze für die Sozialgeschichte. Ich analysiere zwei Quellengruppen als „*Minutae anni*“ und „*Antiqua Instantia et Littera missiles nullius usus*“ Quellensmaterialien aufgrund der formalen und inhaltlichen Aspekte. Ich fand ungarische Instanz zu Károly Eszterházy von 1762 bis 1799 insgesamt 691 Stücke in zwei Quellengruppen, darstelle ich die Themeverteilungen von Anliegen und Klagen an eine Diagramme. Endlich die ungarische Instanz zu Károly Eszterházy von 1762 bis 1772 in einer Tabellen. Ich bemühe schlichtdings die Thematik, der Termin und die Kennziffer der Instanze – aufgrund der vorgenannten Quelle darlegen. Wenn es möglich wäre vollständig, Analyse der Rolle von Károly Eszterházy in Instanzverwaltung in Erlauer Diözese, mit weiteren bisher unerforschten Quellen, aber bemühte ich erste Tritte mit dem derzeitigen Skript zu dem Zweck vorkehren.

GORTVA JÁNOS

A POLITIKUS PLÉBÁNOS – HOVÁN JÓZSEF TEVÉKENYSÉGE PÁSZTÓN

Problémafelvetés

E tanulmányban egy életrajz részletének megírására törekszem. Ahogyan azt a cím is mutatja, nem egy teljes, minden részletre kiterjedő biográfia fog kirajzolódni soraimból, hanem egy életmű jól körülhatárolható része: nevezetesen az, amely Hován Józsefet pásztói városatyaként mutatja be. Felvetődik viszont a kérdés, meg lehet-e írni egyáltalán egy életrajzot, pláne annak egy részletét. A válasz egyértelműen igen, hiszen a biográfia a történetírás műfajai között népszerű, sőt egyre népszerűbb. A történetíró azonban nincs könnyű helyzetben, amikor egy ilyen mű megírására vállalkozik. Egyrészt alapvetően forráshiánnyal kell szembenéznie. Kövér György is rámutat arra, hogy egy adott személy cselekedeteinek nyomát láthatjuk dokumentumokban vagy éppen konkrét tárgyi emlékekben, hagyatékban, nem látjuk azonban cselekedeteinek minden mozgatórugóját és gondolatait sem. Ugyancsak fontos tudatában lennünk annak, hogy számos homályos pont lehet egy életútban, amelyeknek nem maradtak fenn, vagy éppen nem is léteztek dokumentumai.¹ Forráshiánnyal kell tehát számolnunk, mégpedig többféleképpen. Egyrészt forrásaink eredendő hiányossága, hogy csak a cselekvést magát mutatják meg, másrészt lehetnek olyan momentumok, amelyek eleve rejtve maradnak. Az első dolog, amit le kell szögezni, hogy teljességre törekedni eleve lehetetlen. A következőkben ezért egy életút részleteinek egyféle értelmezését adom, s Majtényi György gondolataival élve a források olvasójaként igyekszem kapcsolatot teremteni a források emberével.²

Tanulmányom témája Hován József plébános pásztói tevékenysége. Egy ilyen tanulmányban természetesen lehetetlen a Pásztón végzett közel 40 évnyi munkájának teljes bemutatása. Célom az, hogy a következőkben röviden felvázoljam a sokszínű, rendkívül szertágazó és sok tekintetben máig ható tevékenységét. Alapvetően városatyaként vizsgálom személyét, tehát egyházi tevékenységéről csak azokon a pontokon ejtek szót, ahol azok a település mindennapjai szempontjából jelentősek. Mindenek előtt azonban látni kell, hogy miért esett a választás éppen ennek a

¹ KÖVÉR György, *A biográfia nehézségei*, Aetas, 2002, 2-3. szám (forrás: http://www.aetas.hu/2002_2-3/2002-2-3-20.htm).

² MAJTÉNYI György, *Emlékezés és személyiség*, Aetas, 2002, 2-3. szám (forrás: http://www.aetas.hu/2002_2-3/2002-2-3-20.htm).

személynek a bemutatására. Hován József személyére először a Pásztó történetéről szóló korábbi munkákban figyeltem fel, mivel több esetben ellentmondásos adatokat közöltek plébánosi hivatalának kezdetéről. Később a képviselő-testületi jegyzőkönyveket olvasva világított ki a jelentősége, mivel igen fontos ügyekben bíztak rá különböző feladatokat, elkezdett tehát érdekelni a munkássága és az élete. Ekkor azonban dönteni kellett arról, hogy hogyan, milyen mélységben, s milyen „optikán” keresztül vizsgáljam a munkásságát. Döntésem végül arra esett, hogy a helyi és országos politikai életben betöltött szerepét vizsgálom ebben az írásban. Nem célom tehát a plébános, az egyházi bemutatása, hiszen akkor a teljes életmű vizsgálata válna szükségessé. Megkerülhetetlen ugyanakkor – ha csak néhány gondolat erejéig is – az országos politikában betöltött szerepe, hiszen az országos autonómiamozgalom képviselőjévé egy igen elismert pásztói plébánost választottak meg. Aligha tévedünk akkor, ha feltételezzük, hogy sok évtizedes pásztói munkássága is hozzájárult ahhoz, hogy e tisztségre megválasztották.

A korai évek

Először is röviden szólni kell az életút legfontosabb állomásairól, hiszen meg kell ismernünk azt az utat, ahogyan Hován József eljutott a pásztói lelkesítő feladatok ellátásáig. Munkám ugyanakkor túlmutat a pásztói tevékenységen, hiszen Pásztóról azután sem feledkezett meg, hogy egri kanonoki kinevezése után elhagyta a települést.

Hován József 1837 szeptemberében született Eperjesen. Az egri katolikus főgimnáziumban tett érettségi vizsgát 1854-ben, 1858-tól felszenteléséig az egyházmegyei irodán tollnoki minőségben dolgozott. Papi szolgálatát 1859 szeptemberében kezdte meg, mint tiszabői káplán, később Törökszentmiklóson és Jászapátiban tevékenykedett. Először 1862. augusztus 12-én került Pásztóra.³

Pásztón 7 évig kápláni és zárgondnoki tevékenységet látott el. Erről az időszakról igen kevés forrással rendelkezünk. Évekkel későbbi dokumentumokból tudjuk, hogy a pásztói plébánia helyzete ekkor igen rossz volt, viszonyai rendezetlenek, szétziláltak voltak. A pásztói hívek által az érseknek írt 1872-es levélből kiderül, hogy a község és az egyház közötti viszony igen feszült, s a Szent Lőrinc-templom, illetve a Szentlélek-kápolna alapítványainak vagyona lecsökkent Dankó János plébánossága alatt.⁴ Maga Hován József is ír a plébánia rossz helyzetéről az érseknek. Valószínűleg éppen ez vezette őt arra, hogy máshol folytassa munkáját, hiszen nem láthatta biztosítottnak a jövőjét Dankó János plébános munkatársaként. Egy ilyen komoly feszültségforrás lehetett az iskola ügye is, amelyről később részletesen szót ejtek majd. Varga Lajos rámutat, hogy ez a kérdés a településben különböző

³ Egri Főegyházmegyei Levéltár (továbbiakban: EFL) IX. Acta Personalia 451. 6082/1904.

⁴ EFL IX. Acta Personalia 451. 706/1872.

érdekcsoportok összecsapását hozta el Pásztón.⁵ Ez is az egyik oka lehet annak, hogy a káplán 1869-ben többször kérte Bartakovics Béla egri érseket, hogy helyezze át máshová. Helyzetét Pásztón elviselhetetlennek nevezte leveleiben, de ennél részletesebb indoklást az egyház érdekeire hivatkozva nem adott. Döntését azzal indokolja csupán, hogy máshol sokkal többet tudna tenni az önképzése érdekében, mivel nagyobb nyugalma lenne.⁶ Az 1869. március 31-én kelt levél is azt mutatja tehát, hogy Hován József és a pásztói plébánia életében olyan folyamatok zajlottak, amelyről részletes adatokkal talán sosem fogunk rendelkezni. Pontosan ismerjük a kérést és annak következményeit, de a kérés mögötti valódi mozgatórugók ismeretlenek számunkra.

Kérései nyomán először Verpelétre, majd a mai Nyírtásra került. Évekkel később, 1872-ben, a pásztói plébános halálakor kérte beiktatását a pásztói plébániai javadalomba. Kérését azzal indokolta, hogy jól ismeri a települést, és a pásztói plébánosi jövedelem nagy segítség lesz számára, így tudja támogatni szegény szüleit. Az 1872. április 16-án írt levelében Pásztó zilált viszonyairól ír, de a korábbi pásztói szolgálata éppen ezért nyújthatna számára remek alapot, hiszen tisztában van a helyi viszonyokkal.⁷ A kérés azonban nyilvánvalóvá teszi azt is, hogy a tisztség elnyerése anyagi szempontból is fontos, jelentős a jelöltnek. Az események további folyása is igen érdekesen alakult. A pásztói plébánosi tisztségre ugyanis többen is pályáztak. Répászky Lajos karcagi plébános, Végh Pál hajdúdorogi lelkész, Debreczeni János, az érseki vallásos fiúnevelde (ismertebb nevén a Foglár-intézet) aligazgatója és Kollár Béla pásztói segédlelkész is szeretne volna elnyerni a tisztséget.⁸ Ebből az látszik, hogy a feladat sokak számára volt vonzó, nyilvánvalóan anyagi okokból, ugyanis nem Hován József az egyetlen, aki erre hivatkozik. Igen érdekesek a kinevezés körülményei. Kollár Béla segédlelkész kérelmét ugyanis több mint 300 pásztói polgár egy – a város pecsétjével megerősített – levélben támogatja. Indoklásukból kitűnik, hogy egyetértenek Hován József korábbi szavaival, és a plébánia helyzetét igen ziláltnak látják, ezért tartják Kollárt a legalkalmasabb jelöltnek, hiszen ő ott van, nemcsak ismeri a helyzetet, de annak éppen folyó ügyeit is átlátja. Nem ez azonban az érsekhez érkező egyetlen kérelem. Más pásztói polgárok is hírt vették ugyanis annak, hogy Kollár Béla pályázatának kapcsán támogató levél született, és szintén sok száz aláírással ellátott levélben fordulnak az érsekhez, de ők Hován József kinevezését kérték.⁹ Mondhatjuk tehát, hogy komoly kampány alakult ki az ügyben. Erről a folyamatról sajnos kevés forrásunk van, mert sem települési

⁵ VARGA Lajos: *A pásztói plébánia története*. Budapest, Jel kiadó, 2007, 95.

⁶ EFL IX. Acta Personalia 451. 1367/1869.

⁷ EFL IX. Acta Personalia 451. 706/1872.

⁸ EFL IX. Acta Personalia 451. 706/1872.

⁹ EFL IX. Acta Personalia 451. 706/1872.

dokumentumok, sem helyi sajtó nem maradt fenn az időszakból. Ezek hiányában nem rekonstruálható, hogy az ügynek milyen visszhangja volt a pásztói lakosok körében. Hován József személyi anyagában viszont megtalálhatók az említett levelek, így azok létezésében és tartalmában biztosak lehetünk. Az érsek döntése végül Hován kinevezése lett, de a Kollár Bélát támogató pásztóiak ez ellen tiltakoztak. Levelükben kifejezetten negatív színben tüntetik fel a korábbi káplánt, s arra hivatkoznak, hogy az 1869-es távozásakor igen rossz viszonyban váltak el, Hován József átkot szórt rájuk, ezért nem várható el tőlük, hogy lelki vezetőjüként fogadják el az új plébánost. Levelükben arra is kitérnek, hogy a Hovánt támogató polgárok vallástalan emberek, és ők a községi iskola alapítói és fenntartói. Tehát a levélből úgy tűnik, hogy az azt jegyző hívek a katolikus iskolát is féltik az új plébánostól, illetve támogatóit vallástalanoknak tartják. Az érsek azonban nem változtatott a döntésén és így 1872. május 16-án kezdetét vette Hován József pásztói lelkészsége. Az eddigiekből látszik tehát, hogy Hován József útja a pásztói lelkészi kinevezésig közel sem volt egyszerű. Komoly ellenérzések közepette, számos vita után kezdhette meg szolgálatát. Később látni fogjuk, hogy a plébános sok évtizedes tevékenységével mégis elérte, hogy elismert lelki vezetővé váljon.

Pásztó plébánosaként

A következő 32 évben, 1904-ben bekövetkezett egri kanonoki kinevezéséig Hován József látta el a pásztói plébánosi feladatokat. Ez egy igen mozgalmas időszak Pásztó történetében, s a plébános nagyon aktív szerepet töltött be a település közéletében. A képviselő-testületnek például mindvégig virilis tagja volt, s számos fontos feladatot vállalt. Munkássága messze túlmutat a plébánia irányításán.

Erről az időszakról már jóval több forrásunk van, hiszen a képviselő-testületi jegyzőkönyvek többsége fennmaradt, illetve jó néhány esetben a megyei, sőt az országos sajtó is segítségünkre van abban, hogy Hován József tevékenységét rekonstruálni tudjuk. Alig kezdte meg például működését Pásztón, máris várt rá egy komoly feladat, ugyanis 1872 vészterhes év volt a magyar történelemben a kolera miatt. A betegség nem kímélte Pásztót sem. A frissen kinevezett plébánosra rögtön jelentős feladat várt, mert a képviselő-testület őt választotta meg a kolera-bizottság elnökévé, így neki kellett vezetnie a védekezést. 1872. november 23-án, tehát alig fél évvel a Pásztóra érkezése után kapta ezt a feladatot.¹⁰ Egyébként a közegészségügy területén ezen kívül is sokat tevékenykedett, mert teljes hivatali ideje alatt az egészségügyi bizottság tagja is volt. Ugyancsak részt vállalt az eredetileg községinek tervezett, végül alapítványi formában megvalósuló Margit Kórház megszervezése körüli teendőkben és adománygyűjtésben, így a még napjainkban is működő kórház szempontjából is jelentős a tevékenysége. E tanulmány keretében

¹⁰ NML Pásztó nagyközség iratai V-702. 2. doboz 4. kötet

nem vállalkozom arra, hogy a kórház alapításának folyamatát részletesen bemutassam, de számos képviselő-testületi határozat utal arra, hogy a kórház ügyét intenzíven támogatta, illetve később látni fogjuk, hogy még azután is a kórház támogatója, hogy elhagyta Pásztót. A község 1901 márciusában azzal is őt bízta meg, hogy a kórház javára a vármegyétől kapott adományt átvegye.¹¹

Természetesen plébánosként a katolikus iskolaszék elnökévé is vált, s rögtön ennek kapcsán szembesült az első problémákkal: rendeznie kellett az iskolaügyet. Ekkor ugyanis létezett egy községi közös iskola és egy katolikus iskola. Tanfelügyelői javaslatra azonban, a működési feltételek hiányosságai miatt 1870 óta meg kellett volna szüntetni a katolikus iskolát, amit a hívek nem szerettek volna engedni. Több évnyi vita után, 1874-re az egri érsek és a főkáptalan segítségével megépülhetett a megfelelő katolikus iskola, viszont a községi iskola ügyét rendezni kellett.¹² Sikerült tehát a katolikus iskolát megfelelő állapotúvá tenni, de emiatt a községi közös iskolára már nem volt szükség, így annak megszüntetése komoly feszültségeket és szociális problémákat hozott. 1874. szeptember 20-án Hován József is megszavazta a községi iskola megszüntetését és a római katolikus iskola városi fenntartásba adását. Jól mutatja ugyanakkor a problémákat, hogy néhány hónappal később, 1874. december 28-án javaslatot tesz arra, hogy a községi iskola két tanítóját alkalmazzák a felekezeti iskolában. A változás azonban nem ment zökkenőmentesen, több éven át olvasható a jegyzőkönyvekben a vita, amelynek során rendezni kellett az iskolák vagyonát és a személyi kérdéseket is.¹³ A két iskola összeolvadására végül hosszas viták után 1876-ban került sor. Hován József álláspontját nem láthatjuk tisztán. Egyrészt kinevezésekor az őt ellenzők azzal vádolják, hogy a közös iskolát támogatók akarják plébánossá tenni Hovánt, másrészt viszont az látszik, hogy évekkal később ő maga is támogatja a katolikus iskola megerősítését, illetve a községi közös iskola megszüntetését. A tény, hogy a községi közös iskola tanítóinak helyzetét rendezni akarja, szintén arra utal, hogy a megszüntetést komoly problémának látta. Szintén érdemes ugyanakkor felhívni a figyelmet arra, hogy a római katolikus iskola helyzete sem teljesen rendezett. Egyrészt csak két tanítója volt, másrészt pedig az ő fizetésüknek sem volt fedezete már öt éve.¹⁴ Tehát az 1870-es évek elején a hívek nyomására egy olyan római katolikus iskolát kell megerősíteni, amelynek akkor sem megfelelő épülete, sem pedig a működés anyagi hátterét biztosító pénzügyi bázisa sincs. A forrásokból pedig azt feltételezhetjük, hogy Hován József pásztói káplánként nem volt a római katolikus iskola feltétlen támogatója. Ennek ellenére azt látjuk, hogy

¹¹ Heves Megyei Levéltár (továbbiakban: HML) Heves megye alispánjának iratai IV-404/a/63/5168/1900.

¹² VARGA Lajos, *i. m.*, 97–98.

¹³ NML Pásztó nagyközség iratai V-702. 2. doboz 4. kötet

¹⁴ VARGA Lajos, *i. m.*, 99–100.

néhány évvel később plébánosként már támogatja az iskola ügyét, de igyekszik a községi közös iskola tanítóinak jövőjéről is gondoskodni. Nem ez az egyetlen ügy a község neveléstörténetében, amiben komoly szerep jutott Hován Józsefnek: sok éven át tagja volt az iparostanonc-iskola felügyelőbizottságának.¹⁵ Az iskola életében rendszeresen szerepet vállalt, tudjuk például, hogy a tanoncok első munkakiállítását ő nyitotta meg 1891-ben.¹⁶ Mindezek mellett tevékenyen részt vett 1891-ben és később is a községi kisdédóvoda megalapításában és működtetésében. Az óvoda megalapítását előkészítő munkabizottság elnöke és munkájának motorja is ő volt.¹⁷ Az alapítást követően a felügyelőbizottság elnöki tisztét is ellátta, így a napi működtetésben is jelentős szerep jutott neki.¹⁸ Az állami polgári fiúiskola megalapításáért is sokat tett, 1892-ben az iskola megalapítását képviselőként támogatta. Néhány évvel később, az iskola épületének felavatásakor pedig plébánosként ünnepi szentmisét celebrált.¹⁹ Az eddigiekből látszik tehát, hogy az egészségügy és az oktatás területén jelentős érdemeket szerzett a várostatya-plébános.

Nem csak az egészségügyi és az oktatási intézmények őrzik azonban a plébános tevékenységének nyomait. 1878. november 10-én a képviselő-testületnek döntenie kellett arról, hogy a vármegye részéről felajánlott közmunkaerőt hogyan használják fel. A képviselők egy bizottság létrehozása mellett döntöttek, és az elnöki feladatok ellátásával Hován Józsefet bízták meg. A feladat a községi utak és hidak helyreállítása, így a község összképének és közlekedési viszonyainak javítása volt.²⁰ Természetesen a Szent Lőrinc-plébániatemplom és a Szentlélek-kápolna felújítása érdekében is tevékenykedett. A plébánia és a kápolna felújítását plébánosként ő szervezte meg és irányította, de képviselőként is jutott számára feladat. 1882-ben az ő javaslatára döntöttek úgy a képviselők, hogy közadakozást szerveznek annak érdekében, hogy a templom kapjon egy toronyórát. Ennek az adománygyűjtésnek az élére is Hován Józsefet állították az ezzel megbízott bizottság elnökeként.²¹

A korábbi támadásoknak már nyoma sem volt 1897-ben, amikor pásztói lelkészségének 25. évfordulója alkalmából Pásztó díszpolgárává választották, és elhatároz-

¹⁵ Több képviselő-testületi jegyzőkönyvben is olvasható, hogy megválasztják a felügyelőbizottság tagjává, például a 82/1882 sz. kt. határozattal. A folyamatosságot mutatja az egyes határozatok felsorolása nélkül, hogy amikor 1904-ben egri kanonokká választják, akkor e tisztségéről is lemond. Lásd: NML Pásztó nagyközség iratai V-702. 3. doboz 7. kötet 203/1903 Kt. határozat.

¹⁶ Vass József, *Pásztó története*, Gyöngyös, k.n., 1939, 70.

¹⁷ NML Pásztó nagyközség iratai V-702. 2. doboz 4. kötet 81/1891. Kt. határozat.

¹⁸ NML Pásztó nagyközség iratai V-702. 2. doboz 4. kötet 85/1891 Kt. határozat.

¹⁹ Az iskola alapításáról bővebben lásd: GORTVA János: Az állami polgári fiúiskola alapítása és működésének kezdeti időszaka Pásztón, *Lakóhelyünk Honismereti Folyóirat*, 2015, 29–39.

²⁰ NML Pásztó nagyközség iratai V-702. 2. doboz 4. kötet.

²¹ NML Pásztó nagyközség iratai V-702. 2. doboz 4. kötet.

ták, hogy díszközgyűlést kell tartani, ahol a megtisztelő címet átveheti.²² A díszközgyűlésen számos országos és helyi méltóság is tiszteletét tette Pásztón. A közgyűlést 1897. szeptember 30-án tartották, s Martinovich Elek, a belügyminisztérium osztálytanácsosa mellett a településre érkezett a járási főszolgabíró, a szolgabíró, és eljöttek a szomszédos községek plébánosai is. Természetesen számos helyi vendég is megjelent az ünnepi alkalmon.²³ A régóta szolgáló lelkipásztort magától értetődő módon meleg szavakkal méltatták, amely méltatások ismertetésétől most eltekintek. Azt viszont látni kell, hogy Hován József munkásságát egyöntetűen elismerték, s ő maga is pozitívan tekintett a jövőbe. Alig néhány nappal később, 1897. október 9-én az ipartestület is megemlékezett Hován lelkipásztori tevékenységének negyedszázados évfordulójáról, s az is kiderül, hogy az ünnepeltnek ajándékozott díszkehely költségeihez az ipartestület tagjai is hozzájárultak.²⁴ A plébános ekkor 60 esztendő, s láthatóan rendkívül elismert, a közösség megbecsült – immár hivatalosan is díszpolgár – tagja. Ennek fényében különösen érdekes, ha az egyházi személyi anyagát áttekintjük, ugyanis ugyanebben az évben kezdeményezte nyugdíjba vonulását. Fél évvel korábban, 1897 áprilisában kérvényezte, hogy nyugállományba vonulhasson. Indoklásában megrendült egészségi állapota szerepelt. Kérése szerint 1898. január 1-jével hagyott volna fel a szolgálattal, és évi 800 forint nyugdíjra tartott igényt.²⁵ Kérése nem talált meghallgatásra, hiszen az érsek meghagyta őt hivatalában, sőt még számos címet elnyert: 1899-ben tiszteletbeli kanonok, 1900-ban patai főesperes, 1901-ben pedig ábrami címzetes prépost lett.²⁶ Tiszteletbeli kanonoki kinevezése Pásztón nagy örömet okozott, a Budapesti Hírlap 1899. július 19-i száma is hírt adott arról az ünnepegről, amelyet július 16-án rendeztek ebből az alkalomból. Az öröm oka egyértelműnek tűnik, hiszen egy pásztói díszpolgár kapott komoly tisztséget, viszont nem felejtethjük el, hogy 27 évvel korábban a polgárok egy része még komolyan támadta Hován Józsefet. Ez az ünnepség tehát a közhangulat megváltozását mutatja.

Fel kell tenni ugyanakkor a kérdés, hogy mi állhatott Hován József nyugdíjkérelmének valódi hátterében. Megrendült egészségi állapotára hivatkozik, de később mégis számos feladatot elvállalt. A Pásztóért végzett munkájában sem lankadt szorgalma, folyamatosan aktív tagja volt a képviselő-testületnek, sőt az 1899-ben alapított Pásztó és vidéki hitelszövetkezetnek is.²⁷ Nem szűnt meg tehát az a szándéka, hogy a lakosság mindennapjainak pozitív alakulását, a település fejlődését szolgálja. Ezt a munkát viszont idős korára és megrendült egészségére

²² NML Pásztó nagyközség iratai V-702. 3. doboz 6. kötet 85/1897. Kt. határozat.

²³ NML Pásztó nagyközség iratai V-702. 3. doboz 6. kötet 87/1897. Kt. határozat.

²⁴ Vass, *i. m.*, 78.

²⁵ EFL IX. Acta Personalia 451. 2834/1897.

²⁶ EFL IX. Acta Personalia 451. 6082/1904.

²⁷ Központi Értesítő, 1899 (24. évfolyam), 1512.

tekintettel aligha tudta volna megfelelően elvégezni 1904-ig, sőt egészen haláláig, ha már 10 évvel korábban, 1897-ben is túl betegnek és fáradtnak érezte magát. Feltetelezésem szerint tehát valamilyen másik okot kell keresnünk a nyugdíjkérelem háttérében a későbbi kutatások során.

Ha a munkásságát vizsgáljuk, akkor feltétlenül meg kell említenünk az országos politikai életben játszott szerepét is. 1897-ben az egyházmegyei papság képviselőjévé jelölték az autonómiakongresszuson.²⁸ Végül 1897 szeptemberében választották meg, így Párvy Sándor egri kanonok mellett ő képviselhette az egri egyházmegyei papságot.²⁹ Az autonómia ügyét helyi szinten is képviselte, hiszen autonómiagyűlést tartott az iskola udvarán.³⁰ Országos szinten sem maradt tétlen, 1900. február 9-én például felszólalt az országos kongresszuson. Gondolatait röviden az országos sajtó is megjeleníti. Ekkor hívta fel a figyelmet arra, hogy az egyháznak – álláspontja szerint – számos támadást el kellett szenvednie amiatt, mert ragaszkodott az autonómiájához.³¹ A plébános komoly ellenérzésekkel viseltetett azokkal a folyamatokkal szemben, amelyek a XIX. század végén és a XX. század elején zajlottak az egyház és az állam viszonyának újraszabályozásában. A polgári házasság intézményét például elítélte, s a katolikus házassági anyakönyvet lezáró utolsó bejegyzésében komoly indulat jelenik meg, amikor így fogalmaz: „Október 1-jén kezdődik a polgári párosodás korszaka.”³² Tekintélyét és Pásztóra gyakorolt hatását mutatja, hogy a híveknek a polgári házasságról alkotott véleményét évtizedekre meghatározta.³³ Ez a tekintély akár abból is eredhetett, hogy Hován József meggyőződéssel vallotta, hogy az egyháznak és a világiaknak egymással együttműködve, s nem alá-, illetve fölérendeltségi viszonyban kell dolgoznia, s ennek az autonómiakongresszuson is hangot adott.³⁴ E gondolkodásmód miatt nyerhette el könnyen a lakosság bizalmát, s érthette el, hogy a kezdeti nehézségek ellenére egy igen sikeres és elismert plébánosként maradt meg hívei emlékezetében.

²⁸ Religio, 1897, 1. félév, 431.

²⁹ Budapesti Hírlap, 1897, (17. évfolyam, 250. szám) 2.

³⁰ VARGA Lajos, *A pásztói hívek kapcsolata a templommal és a lelkipásztorral a XV. századtól napjainkig* = V.L., Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXVI. Balassagyarmat–Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeum Igazgatósága, 2002, 394.

³¹ Budapesti Hírlap, 1900, (20. évfolyam, 40. szám) 5.

³² Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (a továbbiakban: VPKL) C. Plébániai Levéltár Pásztói R. K. Plébánia iratai XI. kötet. Házasultak anyakönyve 1869–1908. 122.

³³ Jelen tanulmányban nem tárgyalható ez a jelenség, de mindenképpen meg kell jegyezni, hogy Pásztón igen magas a polgári házasság intézményének elutasítottsága. A környező településeken alig figyelhető meg az a jelenség, amelyet Pásztón látni: a házasulók döntő többsége megtagadja a házassági anyakönyv aláírását, mert vallási meggyőződésük szerint csak az egyházi házasság tekinthető valódi házasságnak.

³⁴ Pesti Napló, (51. évfolyam, 40. szám) 4.

A pásztói évek után

1904-ben kanonokká nevezték ki, Egerbe költözött, és lemondott pásztói tisztségéről, de Pásztóról nem feledkezett el. Rendszeresen küldött karácsonyi adományokat a szegény polgároknak, amelyet a városi elöljáróság osztott ki. Egy ilyen alkalomról számol be például a Pásztói Hírlap: ekkor, 1906 karácsonyán 100 koronát küldött a szegény pásztóiaknak. Összesen 31 szegény kapott ebből az adományból. Az elöljáróság ezt 1, 2, 3 és 10 koronás részletekben osztotta fel.³⁵ Ugyancsak 1906-ban, amikor a kórházat felszentelték, 3000 koronát küldött a kórház alapítványának. Korábban már említettem, hogy a kórház megalapításának a kezdetektől fontos támogatója volt, így természetesnek tekinthető, hogy a felszenteléskor is igyekezett segíteni az új intézményt. Erről az adományról olvashatunk az országos sajtóban is, hiszen 1906. november 20-án a Budapesti Hírlap is beszámolt róla.³⁶

1908 elején kelt végrendeletében 8 pontban írt a pásztóiakról, s összesen 7600 koronát hagyományozott rájuk. A következőkben egy táblázatban közlöm a Pásztóra vonatkozó tételeket:³⁷

Kedvezményezett	Hagyaték összege koronában
Szent Lőrinc-plébániatemplom javára	600
Pásztói szegényalap javára	2000
A pásztói lelkészlak fenntartási alapjának növelésére	2000
Margit Kórház javára	2000
A pásztói róm. kat. elemi iskola tanulóinak felruházására	400
A pásztói önkéntes tűzoltóegylet javára	200
A pásztói idős iparosok szegényalapja javára	200
A Mária-társulat javára	200
Összesen:	7600

Hagyományozás Hován József végrendeletében, a kedvezményezettek és a hagyaték összegének feltüntetésével

Ez a lista is jól mutatja, hogy Hován József tevékenysége és figyelme igen szerteágazó volt. Külön figyelmet érdemel, hogy lelkész utódairól sem feledkezett meg, hiszen a lelkészlak fenntartására is adományozott. Kedvezményezettjei között látjuk a kórházat éppúgy, mint a szegényalapot, az idős iparosokat és a rászoruló tanulókat is. Gondolkodásában tehát a jövő, a tanulók segítése éppolyan fontos

³⁵ Pásztói Hírlap, (1. évfolyam, 1. szám) 7.

³⁶ Budapesti Hírlap, 1906, (26. évfolyam, 319. szám) 12.

³⁷ EFL IX. Acta Personalia 451. 1762/1897.

volt, mint az idősek támogatása. A tűzoltóegylet és a kórház javára juttatott adomány pedig azt mutatja, hogy a pásztói lakosság biztonságát és egészségét is fontosnak tartotta.

Összegzés

Tanulmányomban Hován József pásztói közeleti, politikai tevékenységét igyekeztem bemutatni. Természetesen hosszan lehetne írni arról is, hogy milyen fontos dolgokat tett plébánosként, de négy évtizedes tevékenységének minden részletét egy ilyen tanulmányban nem mutathattam be. E jeles személyiség hosszú, 49 esztendőn át tartó egyházi szolgálatából közel 40 évet Pásztón töltött. 1908. március 4-én bekövetkezett halálával egy olyan életpálya ért véget, amelynek nyomai még ma is látszanak Pásztó városán.³⁸ A kórház, az állami polgári fiúiskola, sőt a kisdédóvoda épülete ma is áll, s mindegyik épület eredeti funkciójának megfelelően egészségügyi vagy éppen oktatási intézmény. Mindegyik megalapításánál jelen volt, és azokért aktívan tett Hován József is mint a képviselő-testület tagja. Plébánosként sokat dolgozott a plébánia és a Szentlélek-kápolna felújításán, így ezek az ódon falak is őrzik emlékét, munkásságának nyomait. Tevékenysége nemcsak sokszínű és szerteágazó, de egyben példaértékű is. Tanulmányomban igyekeztem bemutatni, hogy értelmiségiként, tanult emberként egész életpályája során azért dolgozott, hogy a közösség, amelynek tagja s – képviselőként, illetve lelkipásztorként is – egyik vezetője volt, minél jobban fejlődjön. S bár Egerben hunyt el, 1908. március 6-án itt helyezték örök nyugalomra, sosem feledkezett meg korábbi szolgálati helyeiről, így Pásztóról sem.³⁹ Egyház és közösség, egyházi feladatok és közösségi célok személyében és munkásságában elválaszthatatlanul forrtak össze, s alkottak olyan jelentős életművet, amelynek jelentősége évtizedek, sőt immár több mint egy évszázad távlatából is látszik.

³⁸ *Schematismus cleri archi-dioecesis Agriensis ad annum Jesu Christi 1909*, Agria, k.n. 1909, 186.

³⁹ EFL IX. Acta Personalia 451. 1685/1908.

The politician parson – József Hován's work in Pásztó

In search of the social history of Pásztó, data of previous local history investigations have been specified in several cases. As a result of the micro-historical research, not only did the ordinary life of the inhabitants become more elaborate but also the career history of the town's elite happened to be more precise. This study focuses on the most pivotal milestones of the life of a man who had been the chaplain of Pásztó and later became the parish priest of the town between 1872 and 1904. Over four decades, his activities as a religious person and a city father were very influential in the life of the Pásztó community. Being the virile member of the representative body, he was actively involved in the local tasks as well. His contribution can also be analysed with the help of several representative body reports, press releases and religious documents. The research also focuses on the afterlife of his activities in Pásztó whereas his last will also mentioned the town's name. It has been revealed that in many cases his contributions had an influence on the fact that at the time, civil marriages were largely refused in the town. This research attempts to introduce a locally and nationally recognised parish priest concentrating on the details of his public, social and political work. The study is based on several new, previously unpublished data.

Egyház és nevelés

KLEM DÉNES

MARÓTHI GYÖRGY ZENEI SZELLEMISÉGE A METHODUS LAPJAIN

Bevezetés

A Debreceni Református Kollégium XX. században világhírnevet szerző kórusának, a Kántusnak¹ a megalapítója az a Maróthi György (1715–1744) volt, aki méltán állhat példaként a mai pedagógus- és tudóstársadalom előtt is, szerteágazó tudásával, kitartásával. Jelen munka célja, hogy megvizsgáljuk: hogyan hagyományozódtak Maróthi zenetanításról alkotott gondolatai a magyar neveléstörténet első protestáns tantervének, az 1770-ben kinyomtatott ún. *Methodus*nak (teljes címe: *Methodus, quam, in collegio reformatorum helveticae confessionis Debrecinensi, omnes scholas inferiores docentes, inde ab infima elementariorum classe usque ad oratoriam et logicam sequuntur*;² a továbbiakban: *Methodus*) a lapjain, vagyis logikai, didaktikai és tartalmi szempontból milyen eltérések, illetve egyezések mutathatók fel az írások között. A téma kifejtése előtt két észrevételt szeretnék tenni. Egyrészt, hogy jelen tanulmányban – a címnek megfelelően – kizárólag Maróthi Györgynek a zenetanítással kapcsolatos elgondolásait s egyes munkáit fogjuk vizsgálni. Másrészt, a forrásoknak és magának a zenetanításnak a teológiai aspektusával jelen írás keretei között kevésbé foglalkozunk, azt elsősorban, „tisztán” zenei, illetve zenepedagógiai oldalról közelítjük meg. Ugyanakkor tisztában vagyunk azzal, hogy Maróthi mindenekelőtt a nem megfelelő színvonalú gyülekezeti éneklést kívánta jobbitani.³

Összehasonlító vizsgálatunkhoz főként az 1740-ben, az egyszólamú zsolnárkiadvány mellékleteként napvilágot látott *A' Soltároknak A' Kóták szerint való Éneklésének Mesterségének Rövid Summája* (a továbbiakban: *Summa*) 1756-ban újra megjelent, bővített változatát vettük alapul, mivel a tanterv írója ezt jelöli meg a *Methodus*-ban. Azonban nem tekinthettünk el az 1743-ban kiadott, négyszólamú zsolnárkiadványhoz csatolt *A Harmoniás Éneklésről való rövid Tanítás* (a továbbiakban: *Tanítás*) szövegének vizsgálatától sem, mivel a kompendiumokkal és a tantervvel való ismerkedés során kiderült: a *Methodus* mindkét műből tartalmaz bizonyos

¹ A Kántus elnevezés nem Maróthi Györgytől származik, hanem a XX. század elején keletkezett ragadványnév, mely a hangversenyek alkalmával alakult ki.

² Forrás: OSZK, 199.968.

³ FEKETE Csaba, *A kollégiumi énekkar történetének rövid áttekintése = A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József, Bp., A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988, 760.

elemeket. Munkánk során nagy hasznát vettük a forráskritika módszerének. A terv eredeti példányát természetesen latin nyelven nyomtatták ki, melynek teljes terjedelmű magyar fordítását is felhasználtuk.⁴ Több, főleg zeneileg értelmezhető eltérést találtunk a fordításban az eredeti dokumentum szövegezéséhez képest. Maróthi György kompendiumait magyar nyelven írta, melyek vizsgálatához Csomasz Tóth Kálmán közlését vettük alapul.⁵

Maróthi és utóda

Maróthi György rövid élete alatt maradandót alkotott több tudományág területén is. Az utókor leginkább a természettudományok (fizika, csillagászat), ezen belül is elsősorban az anyanyelven való matematikatanítás megreformálójaként tartja őt számon, de igazi polihisztorként foglalkozott a történelem, a földrajz, a latin nyelv, a régiségtan, a filozófia és az éneklés tanításával is.⁶ 1731 és 1738 között Zürich, Basel, Bern, illetve Groningen egyetemein töltötte peregrinációját. Baselben három éven keresztül tanult, s itt ismerkedett meg a többszólamú Goudimel-zsoltárok éneklésével⁷ s magával a Collegium Musicum intézményével. A hallott élmények olyan erős benyomást tettek rá – és nyitották fel szemét abban a tekintetben, hogy Debrecen milyen elmaradott a zenei műveltség terén a svájci kálvinista közösségek színvonalától –, hogy többek között emiatt kezd majd foglalkozni alma materében a zenetanítással, és igyekszik leszámolni azzal a „zenei igénytelenséggel”, amely az otthoni istentiszteleteket már évtizedek óta jellemezte.

Hazatérvén Debrecenbe a kollégium tanárává nevezik ki: először történelmet és görög, ill. római régiségtant tanított.⁸ 1739-ben egy pestisjárvány lefolyása után négy kollégiumi diákból kórust szervezett, s a kottaolvasás alapjaira oktatta őket,⁹ ugyanis ez volt az egyik legfőbb előfeltevétele annak, hogy négyszólamú zsoltárfeldolgozásokat énekelhessenek. Maróthi a számos más, általa tanított tárgy mellett a kollégium falai között zajló zenei nevelés elindítását kiemelkedő feladatának tartotta, azonban 1744 októberében mindössze hat nap után elhunyt vérhasban.¹⁰ Ez azért is fájó veszteség volt a kollégium zenei nevelésére nézve, mert Maróthinak már tanári pályája elején, 1739-ben sikerült elérnie, hogy Debrecenben írásban rögzítsék a szándékot: magyar nyelvű iskolákat állítsanak fel, ahol „*csak az olvasást*

⁴ G. SZABÓ Botond, A Debreceni Református Kollégium a „pedagógia századában”, Debrecen, 1996, 354–358.

⁵ CSOMASZ TÓTH Kálmán, *Maróthi György és a kollégiumi zene*, Bp., Akadémiai, 1978, 89–113.

⁶ TÓTH Béla, *Maróthi*, Debrecen, 1994, 9.

⁷ CSOMASZ TÓTH, *i. m.*, 31.

⁸ TÓTH, *Maróthi*, 98–99.

⁹ *Uo.*, 202.

¹⁰ CSOMASZ TÓTH, *i. m.*, 71.

éneklést és írást magyarul tanulják a Gyermekek”.¹¹ Hozzá kell tennünk, ezek az iskolák Maróthi halála után kb. 100 évvel nyílnak csak meg.¹² Az akkor 29 éves professzor fiatal kora ellenére nagy űrt hagyott maga után, bár munkája – igaz, bűvópatakként – nem maradt nyom nélkül.¹³

Zenepedagógusként célja az istentiszteleteken a gyülekezet szép, igényes zsol-táréneklésének elérése volt, amit a kottaolvasás minél szélesebb körben való meg-ismertetésével igyekezett elősegíteni. Zenével foglalkozó munkái közül kettőt érintünk, amelyekről fentebb már esett szó. A *Summa* 1756-ban megjelent változatáról azonban feltétlenül meg kell jegyeznünk: nincs bizonyítékunk arra, hogy ez a fogalmazás Maróthié, csupán rendszerező tehetségére lehet ráismerni, valamint utóda, Csákvári Varjas János (1721–1786) következetes volt saját munkáinak megjelölése kapcsán.¹⁴

A munkánk címében megjelölt *Methodus* hazánk neveléstörténetének első protestáns tanterve. A neveléstudomány több neves hazai képviselőjének egybehangzó véleménye, hogy a tanterv egyértelműen Maróthi György gondolatainak leképeződése.¹⁵ Keletkezésének legfőbb okát a Mária Terézia (1717–1780) által megkezdett központosító törekvésekkel szembeni protestáns ellenállásban találhatjuk meg. A nyomtatvány 1770-ben jelent meg Debrecenben, 32 lap terjedelemben.¹⁶ A tanterv „az alsó és középfokú osztályok tanítói számára készült”,¹⁷ és utasításokat ad a különböző tantárgyak tartalmait, módszereit tekintve. Külön függelék foglalkozik az ének tanításával, a 23–27. oldalakon: „Appendix I. Instructio Pro Docente Artem Canendi.” Tóth Béla egyik általuk idézett művében hivatkozik¹⁸ arra, hogy a tudomány „adós” a *Methodus*, valamint Maróthi György gondolatainak összevetésével, és ugyan nem nagy terjedelemben, de azt monográfiájának lapjain bemutatja.¹⁹

¹¹ JAUSZ Béla, *Maróthi György*, Közlemények a Kossuth Lajos Tudományegyetem Pedagógiai Intézetéből, 3(1956), 42.

¹² JAUSZ, *i. m.*, 43.

¹³ FEKETE, *i. m.*, 760–761.

¹⁴ CSOMASZ TÓTH, *i. m.*, 89.

¹⁵ TÓTH, *Maróthi*, 304–305.

¹⁶ TÓTH Béla, *A Kollégium története a XVIII. században = A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József, Bp., A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988, 120.

¹⁷ TÓTH, *Maróthi*, 305.

¹⁸ *Uo.*, 305.

¹⁹ *Uo.*, 304–309.

A tantervnek az ének tanítását taglaló függelékével is foglalkozik,²⁰ ám igen röviden, s ezért is vállalkoztunk jelen munka elkészítésére.

Kézzel fogható, írásos bizonyítékunk nincs rá, de a *Methodus*nak az ének tanításával foglalkozó részét minden bizonnyal Csákvári Varjas János készítette.²¹ Varjas Maróthi György lelkes híve, tanítványa volt: retorikát, történelmet és számtant tanult tőle.²² 1748 és 1750 között Svájc és Belgium egyetemén töltötte peregrinációját, majd 1750-ben hazatérve Kecskeméten lett rektor. 1752-ben hívták alma materébe tanítani, elsősorban idegen nyelveket, és 1786-ban bekövetkezett haláláig végezte munkáját. Maróthi halála után sokáig keresték a megfelelő személyt, aki a zenetanításban elkezdett munkát folytatni tudja, ezért is eshetett a választás Varjasra, aki még kecskeméti évei alatt vette feleségül Maróthi özvegyét.²³ Végső soron a kollégium falai között tanárként eltöltött több mint három évtized alatt az intézmény kórusának munkáját is felügyelte. A *Methodus* keletkezésének időpontja tehát Varjas János pályájának időpontjára esik, akinek mint a kórus vezetőjének és Maróthi feltétlen hívének beleszólása lehetett abba, hogy mit és hogyan tanítsanak a tanítók a kollégium osztályaiban.

A *Methodus* és Maróthi kompendiumainak összevetése

A *Methodus* több függelékkel tartalmaz, melynek első része (Appendix I.) tárgyalja az ének tanítását, 21 pontban. A pontok tartalmát összefoglaltuk, az alábbiak szerint:

- I. az ábécé betűinek olvasása
- II. az ábécé betűinek memorizálása
- III. az ábécé betűinek ismétlődő olvasása
- IV. az ábécé betűinek olvasása, hangközök fogalma
- V. a hangközugrás fogalma
- VI. hangsorok éneklése, félhang fogalma
- VII. motívumok éneklése, levegő beosztása
- VIII. hangközök éneklése
- IX. zenei hangok jelölése, kulcs fogalma
- X. zenei jelek ábrázolása vonalrendszerben
- XI. kulcsok ábrázolása vonalrendszerben
- XII. különböző kulcsok szerint a kottaolvasás értelmezése

²⁰ *Uo.*, 308.

²¹ Munkánkban éppen ezt szeretnénk alátámasztani.

²² CSOMASZ TÓTH, *i. m.*, 74.

²³ *Uo.*, 74.

- XIII. különböző kulcsok szerint a kottaolvasás gyakorlása
- XIV. egyéb zenei jelek, fogalmak tisztázása
- XV. ütemmutatók, ritmusértékek
- XVI. a dúr-moll hangsor megkülönböztetése
- XVII. a kezdőhang megválasztása
- XVIII. a kotta alapján való éneklés előírása
- XIX. azonos kiadású kották használata
- XX. négyszólamú kórusmű kezdőhangjainak megszólaltatása
- XXI. zsolttáros könyvek nyomdai hibáinak ellenőrzése

A tanítást az elemista diákoknál is meglévő tudásra, vagyis az ábécé ismeretére alapozva kezdi, amikor az 1. pontban az ábécés hangok neveit egy oszlopban felírja, majd azt ábraként, felhasználandó didaktikai eszközként is javasolja használni a tanítónak. A 2. pontban ezt a betűsort memorizáltatja a tanulókkal, vagyis itt a szemléltetés keveredik a magoltatással, majd a 3. pontban az egyes hangsorok természetes folytatódását, illetve ismétlődését helyezi a középpontba, a második ábrával. Rögtön az utasítások elején tehát három olyan pont található, amely énekeltes, valamint kottakép nélkül véseti be a hangok abszolút elnevezését. Maróthi *Summájában* a hangnevek csupán a hatodik lépésként jelennek meg, és szemléltető eszközként a vonalrendszert választja, kezdetben arab számokkal kombinálva. Le kell szögeznünk: Maróthi és Varjas célja is az, hogy a hangok közötti relációt tudatosítsák, logikai szempontból tehát egyeznek gondolataik. Azonban tény: a tanterv úgy kezdi az ének tanítását, hogy nem énekeltes, csupán szóban magoltat, így mai tudásunkkal mérve megkérdőjeleződik, hogy a tanterv módszere mennyire lehetett hatékony, ha már a kezdet kezdetén éneklés nélkül kezdi a tanítást. Hozzáteesszük, Maróthi sem írja le, hogy énekelje el az olvasó az adott paragrafusban szereplő elemeket, csupán a zeneelméleti tudnivalókat rögzíti.

A 4. pont szerint a tanításban ekkor térhet rá a tanító a hangközök magyarázatára, a 2. és a 3. ábra kombinációjával. Továbbra is éneklés nélkül kéri a betűk sematikus ismételtetését, tehát a diáknak két hang távolságának fogalmát kell megértenie úgy, hogy a hangok abszolút elnevezését elvonják magától az énekelt vagy hallott hangtól: a 3. ábrán magyaráztatja a tiszta prímét, a másodikon minden más hangközöt. A hangközök közti különbséget a lépések számolásából érthették meg a tanulók. A tanterv írója ezután az 5. pontban magyarázza a hangköz, vagyis a két hang közötti távolság fogalmát és a hangközugrást vagy „saltus”-t – ahogy az Maróthinál szerepel. Példaként a terc hangközöt alkalmazza. Ez a *Summában* is így szerepel, logikailag is analóg helyen, bár vonalrendszerben ábrázolva. A tanterv csak a 6. pontban tér rá az éneklés kérdésére. A tanító bemutatja az ábécés hango-

kat hangsorként énekelve, és a növendékeknek utánózni kell őt úgy, hogy közben olvassák a betűsört. A tanterv arra hagyatkozik meglehetősen biztonsággal, hogy egy dúr hangsort a diákok el tudnak énekelni, és azon keresztül megértik, mi a félhang, amelynek magyarázatát is itt írja elő. Erre az F-, illetve a C-hangról indított diatón hangsort használja, vélhetően a zsolttároskönyvekben való gyakori előfordulásuk miatt. A tantervnek ez az első olyan pontja, amely szerint a tanuló saját cselekvésén keresztül érthet meg egy zenei fogalmat. Maróthinál a félhangot még megelőzi a vonalrendszer és a kulcsok magyarázata. Talán meglepő, de a *Methodus* mai szemmel olvasva is világosabban fogalmazza meg a módosított és a félhang problémáját. Azt javasolja: felülről lefelé énekeljék a növendékek a hangsort, és ez természetesen mindenkinek sikerülni fog, ráadásul hangerejét és hangmélységét is próbára teheti. Ez vélhetően a mutáló korban lévő, serdülő ifjak miatt hangsúlyos kérdés lehetett Varjas és a tanítók napi gyakorlatában is. Nem ugyanilyen didaktikai céllal, azonban a lefelé való hangsoréneklésre példát találunk Maróthinál a *Summa* 6. paragrafusában.

A 7. pontban a helyes levegővételt határozza meg, és javaslatot tesz 5-6 hang egyszerre éneklésére F-, illetve C-hangról, a megfelelő hangerő eléréséhez. A *Summa* legvégén is szerepel egy kiegészítés kezdőknek való példákkal, amelyben Maróthi apróbb motívumokat énekeltet a növendékekkel a levegővétel helyét is jelezve, azonban a tanterv írója logikailag jól választotta ki e rövid gyakorlatok helyét, ami ismét gyakorlati szemléletét dicséri. Manapság is alapfeladatot jelent egy énektanárnak a növendékeit a helyes levegővételre megtanítani, amivel nemcsak a dallamok szövegét és ezáltal a gondolatokat lehet szebben összefűzni, de egyúttal a tiszta intonáció fejlesztésében is segítséget nyújthat. A 8. pontban a szekundnál nagyobb hangközök kiéneklését gyakoroltatja – tehát a tercet, a kvartot és a kvintet – három ábrával. A 7. és 8. ábra a dúr, illetve a moll hármashangzat felbontását alkalmazza, ami a *Summában* a 12. paragrafusban, vonalrendszerben található meg. Maróthi logikailag a dúr és a moll hármashangzatok tudatos megkülönböztetésének szemléltetéséhez illesztette be munkájába, azonban ezt Varjas külön nem jelzi, bár feltételezhető, hogy ez is céljai között szerepelt. A 9. ábra gyakorlata (F-C-D) nem szerepel Maróthi egyetlen munkájában sem. Didaktikai szempontból fordulópontot jelent számunkra a 9. pont, ugyanis a zenei jeleket kezdi tanítani, illetve taníttatni. Kiemeli a kulcsformát, mely több szempontból említésre érdemes. Egyrészt a *Tanításban* ez a kulcs így nem szerepel, mivel alkalmazását csak a basszus szólammal való ismerkedéskor említi, másrészt összemosza jelentését a félértékű hangjeggyel, ami – mai szemmel nézve – módszertani szempontból nem szerencsés.

A 10. pont a különböző kulcsok szerinti olvasást taglalja, igen tömören. Bemutatattja az összes használatos kulcsot minden, a korabeli többszólamú zsolttároskottáiban szereplő módon, előírja olvasásukat, a tanító belátására bízva a gyakorlat megvalósítását. A 11. pontban a kulcsok logikáját mutatja be a tanterv, amelyet

vélhetően a hely szűke miatt szerkeszthettek ilyen módon. Maróthi Tanításában ugyanis ezt hat hosszabb paragrafuson keresztül magyarázza az olvasónak, ezért vélhetően didaktikai és szerkesztői szempontok miatt módosíthatott Varjas, vagyis nem tartalmi változtatásról van szó. A 12. pontban úgy, mint az előző kettőben, a tanterv feltételezi, hogy a tanító olvasta a *Tanítást*, és jártas a különféle kulcsok olvasásában, ugyanis a tanulóval az első zsoltár többszólamú feldolgozásának mind a négy szólamát énekelteti. A tenor, valamint az alt, a diszkant és a basszus szólamot elvileg különböző kulcsokban olvastatja, s bár tartalmi különbséggént értékelhetjük, hogy a szólamok dallamát vonalrendszer nélkül, betűjellel közli a tanterv (Maróthi nem közli), ennek a tipográfiai problémákon kívül a tanterv terjedelme is akadályos lehetett. Megjegyezzük, a tanterv általunk használt magyar fordításából kimaradt a diszkant szólam dallama.²⁴ A 13. pont egyértelmű tartalmi változtatást jelez, amelyet – vélhetően – ismét Varjas János gyakorlati, pedagógiai tapasztalata eredményezett: a basszus szólamnak és a zsoltárok dallamának énekeltetésétől óvja a tanítókat (előbbbitől a nagy hangközlépések, utóbbbitól éppen a széles körben való ismertségük miatt), helyettük elsősorban a diszkant és az alt szólam különböző kulcsokban való olvasását írja elő. Erre való konkrét utalást Maróthi írásaiban nem lelünk.

A *Tanításban* találjuk meg a következő két paragrafus rendelkezéseit is: különböző zenei szakkifejezések jelentését, amelyeket elnagyoltan idéz a tanterv Maróthihoz képest, valamint a „*taktus mérésének módját*”, vagyis a megfelelő ütemmutatóban való eligazodást. A 16. pontban érinti, most már célzottan a dúr és a moll jellegű dallamok megkülönböztetését, melyet a 7. és 8. ábra segítségével már begyakoroltatott a tanító. „*Be kell mutatni mindent, ami éneklésre kerül, nehogy az ének túl magasra emelkedjék vagy mélyre ereszkedjék, mivel mindkettő káros, sőt idértlen*” – mondja a Methodus 17. pontja. A megfelelő kezdőhang megválasztásának igényét akarja ezzel kifejezni a tanterv, amelyet a tanítónak fel kell magával szemben állítania. A dallamok bemutatása Maróthinál hiányzik. A 18. pont ismét a tanítói gyakorlatot tükröző utasítás: először kotta alapján magát a dallamot kell megtanítani, és utána szabad csak a zsoltár szövegét a dallamra illeszteni. Így a tanterv a megfelelő áhítat elérése mellett a kottaolvasási készség folyamatos fejlesztését és szinten tartását is szem előtt tartja. A következő pont a különböző kiadású kották miatt a tanításkor előforduló fejetlenséget hivatott megelőzni, majd a 20. pontban ismét Maróthi tanításaira ismerünk rá, melyben a négyszólamú éneklés alapvető szabályszerűségei kerülnek terítékre, mint a szólamok különböző hangmagassága vagy a kezdőhang eltalálása. Világosan látszik, hogy a tanterv a Maróthi *Tanításának* 12. paragrafusában leírt példát használja. Nem alkalmaz kottát, csupán egy egyszerű ábrát, amellyel megmagyarázza, hogyan kell a szólamok kezdőhangjait eltalálni.

²⁴ G. SZABÓ, i. m., 357.

Egy apró eltérést találhatunk a két tanár munkája között: Varjas szemlélteti a négy szólam kezdőhangjai közötti távolságot a köztes hangok, lépcsőfokok megjelölésével. Ez ismét csak a gyakorlati tapasztalatnak köszönhető változtatás. A tanterv utolsó pontja a különböző kiadású kották közt előforduló nyomtatási hibákra hívja még fel a figyelmet.

Konklúzió

A *Methodus* énektanítással foglalkozó részének 21 pontjából egyértelműen kiolvasható: Varjas János nem csupán a bevezetőben megjelölt *Summára*, hanem a *Tanításra* is hagyatkozott a *Methodus* szerkesztésekor, a 9. és az azt követő pontok nagyobb része ugyanis az utóbb említett munkán alapszanak. Az első öt pontról elmondhatjuk mai szóval élve, hogy nem elég adaptív, vagyis nem énekeltetéssel taníttat. Varjas azonban 17 éves gyakorlattal rendelkezett a tanterv írásakor, így tapasztalata megfelelő alapot nyújthatott számára. Nem mehetünk el a mellett a tény mellett sem, hogy Maróthi György műveit nem csupán tanítóknak írta, hanem – saját szavaival élve – „*azoknak akik, Isten segítettén, tanulni fogják a Kótták szerént való éneklésnek mesterségét*”.²⁵ A bevezetőben megfogalmazott három szempontot figyelembe véve a következő megállapításokat tehetjük. Logikai szempontból a két tanár munkáiban eltérések mutathatók ki az ábécés hangok ábrázolásában (szemléltetésében), valamint a hangközök magyarázatában és alkalmazásában, utóbbinál Varjas János a fogalmat elválasztja az énekeltetéstől.

Tartalmi szempontból alig találni eltérést: a *Methodus*ban megjelenő új (véltetően a napi munkában már bevált) gyakorlatokat említhetjük itt. A legtöbb eltérést didaktikai szempontból találjuk a munkákban. A relációk különböző ábrázolása, az ábécés hangok elnevezéseinek magoltatása, a hangsorok és más szemléltető példák eltérő ábrázolása, a kulcsforma jelentéseinek összemosása (vagy talán a fogalmak megértésének könnyítése), csak bizonyos szólamok gyakorlásának előírása, valamint a dallamok előéneklése mind azt bizonyítja számunkra, hogy Varjas János igyekezett Maróthi György tanításait úgy hagyományozni e fontos dokumentum lapjain, hogy a maga napi gyakorlatban szerzett énektanítási tapasztalatait hasznosítva, a jövő kollégiumi diákságának szellemi javát és eredményes tanítását szolgálja.

²⁵ CSOMASZ TÓTH, *i. m.*, 90.

György Maróthi's Musical Spirit on the Pages of the *Methodus*

György Maróthi (1715–1744) was one of the most famous teacher in the history of Reformed College of Debrecen. He studied at four universities in Switzerland and the Netherlands for seven years. In Basel he heard polyphonic choral singing several times. After his peregrination, he decided to teach music reading to the reform community in Debrecen. Therefore, he wrote two summaries of music theory, shortly called *Summa* and *Tanítás* (Summary and Teaching). The first Hungarian Protestant curriculum, *Methodus* was published after Maróthi's death, in 1770. This regulation is based on Maróthi's principles and thoughts and contains music teaching methods. This part probably was written by János Csákvári Varjas (1721–1786), who was a student of Maróthi and also was the leader of the school choir for 30 years.

This study examines how the writer took into account Maróthi's thoughts in the music teaching part of the curriculum. The examination covers the logical structure, the contents and didactics of the *Methodus* and Maróthi's works. Comparing these writings it can be said that despite being some differences between them, the music teaching part of *Methodus* basically reflects Maróthi's ideas.

FÜLEP ÁDÁM

A FELSŐFOKÚ KÖNYVTÁROSKÉPZÉS KEZDETEI HAZÁNKBAN KOVÁCS MÁTÉ IDEJÉBEN¹

Könyvtárosképzés és életpálya (előzmények és kialakulás)

A 2016 novemberében megrendezett *Egyház és társadalom* című konferencián elhangzott előadásom és a belőle készített jelen tanulmányom témája a magyar könyvtárosképzés kialakulásának és kezdeteinek bemutatása a kor egyik legnagyobb könyvtárosának, középiskolai és egyetemi tanárának, művelődéspolitikai és művelődéstörténeti személyének, Kovács Máténak (1906–1972)² a munkásságán keresztül. Az írásomban tehát az 1940-es évek végén kialakult hazai könyvtárosképzés előzményeit, kezdeteit és kialakulását kívánom körüljárni, vizsgálni és bemutatni a doktori tanulmányaim és kutatómunkám alatt eddig összegyűjtött és feldolgozott elsődleges, elsősorban kéziratári és másodlagos, már publikált források felhasználásával.

Dr. Kovács Máté könyvtáros, Debrecenben egyetemi, később akadémiai könyvtárigazgató, középiskolai és tanszékvezető egyetemi tanár, az irodalomtudományok kandidátusa – tehát számos, már önmagában is jelentős terület szakembere – 1956-tól egészen az 1972-ben bekövetkezett haláláig vezette, igazgatta és rendezte a magyar könyvtárosképzés kialakulásának az ügyét, helyi és országos szinten egyaránt. Kovács Máté éppen a hazai, felsőfokú könyvtáros szakemberképzés megalapozásánál volt jelen, és vállalt kiemelkedő szerepet; a munka elvi, elméleti és módszertani eredményeivel elévülhetetlen érdemeket szerzett.³

A könyvtárosképzés helyzetéről és problémáiról, általában pedig a könyvtáros életpálya mibenlétéről és megítéléséről megállapíthatjuk, hogy azok értékelése már a kezdetekkor is kettős volt: egymással szemben állt ugyanis a szakma és a szakmán kívüliek csoportja, s a két terület tagjai eltérő igények és értékítélet mentén véleményezték a könyvtáros szakma fontosságát és létjogosultságát. A szakma, elsősorban a könyvtárügy vezetői szükségesnek látták, hogy több és differenciáltabban képzett

¹ A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatásával készült.

² FÜLÖP Géza, *Kovács Máté pályája, művelődés- és könyvtárpolitikai tevékenysége = Kovács Máté emlékkönyv*, (szerk. Szelle Béla), Bp., MKE, 1983, 5–16.

³ TÓTH Gyula, *Kovács Máté, a pedagógus és példaadó = Kovács Máté emlékkönyv*, (szerk. Szelle Béla), Bp., MKE, 1983, 39–50.

könyvtáros szakember dolgozzon. A kívülállók minderről, a könyvtárosok számának gyors és ugrásszerű növekedéséről, a felkészültségükkel szemben támasztott követelményekről, azok különbözőségéről és összetettségéről nem vagy csak kételkedve vettek tudomást. A fentiekkel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy az értékelési különbségek az áttekintés hiányából fakadtak. Pedig az addigi eredmények reális értékelésére, valamint a további teendők megítélésére csak az előzmények és a konkrét valóság, vagyis a szakképzés elindulását megelőző és azt követő időszak helyzetének megismerésével volt, illetve nyílik ma is lehetőség. Ezek együttes ismeretével biztosítható ugyanis a megfelelő következtetések levonása.

A könyvtáros életpálya más értelmiségi foglalkozásokhoz képest – mint a jogász, papi, orvosi, tanári, mérnöki, művészi stb. – „világszerte is viszonylag későn, nálunk pedig még később és lassabban vált”⁴ főfoglalkozássá. Ennek elsődleges okaként az írásbeliség kiváltságos helyzetét jelölhetjük meg, hiszen az írásbeli közlés formája évszázadokon át, egészen a feudális társadalom hanyatlásáig az uralkodó osztályok monopóliuma maradt. Emellett a kezdeti időkben a könyvek csak lassan, sok idő és munka ráfordításával készültek el, ezért kevés volt belőlük, és drágán lehetett hozzájuk jutni. Az írásbeli közlés és az olvasás lehetőségei, illetve előnyei tehát nem a társadalom széles rétegeinek érdekét szolgálták, hanem csak egy szűkebb körét, a világi és egyházi hatalom birtokosaiét, akik ezeket a saját javukra használták fel.⁵ Az írásbeliség társadalmi hasznosítása tehát meglehetősen korlátozottnak bizonyult, emiatt a vele járó szakmai feladatokat hosszú ideig mindössze néhány, a könyvek világához vonzódó, az olvasást kedvelő írástudó – pap, tudós, hivatalnok stb. – látta el, mellékfoglalkozásként. Főfoglalkozású könyvtárosokat csak néhány egyházi (főpapi és szerzetesrendi), királyi, főúri, felsőoktatási (egyetemi, illetve főiskolai) vagy nagyobb közkönyvtárakban tudtak külön is foglalkoztatni.⁶ Varjas Béla (1911–1985) már az 1940-es évek derekán megfogalmazta, hogy mindezt – a könyvtári állományok nagyságának függvényében – rendeleti úton kell kötelezővé tenni. A hazai könyvtárosképzés egészéről szóló tervezete jóval részletesebben kidolgozott volt, mint az 1947-es könyvtári törvénytervezet vonatkozó része, így koncepciója a rövidesen elinduló egyetemi könyvtárosképzés egyik alapforrása lett.⁷

⁴ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁR, Fond 210/121/1. KOVÁCS Máté, *A könyvtárosképzés helyzete és főbb problémái*.

⁵ Uo.

⁶ KOVÁCS Máté, *Az egyetemi könyvtárosképzés két évtizedes fejlődése és fő kérdései = Könyvtártudományi tanulmányok*, szerk. KOVÁCS Máté, RÁCZ Aranka, Bp., NPI, 1970, 9–130.

⁷ CZÖVEK Zoltán, *Az egyetemi könyvtárosképzés megindulása Magyarországon = Training and practice*, 8 (2010), 3–4, 21–42.

A könyvtáros szakma és a hozzá kapcsolódó képzés kialakulásának folyamatában gyökeres fordulat a kapitalista, polgári,⁸ majd szocialista társadalmak⁹ fokozatos létrejöttével következett be, amikor is az írásbeli közlés és olvasás tömegjelenséggé vált. A társadalmak mindennapi életének megváltozásával mindez a könyvhöz kapcsolódó szakmák, mint a könyvkiadás, -terjesztés és a számunkra különösen fontos könyvtárosság dolgozói létszámának gyarapodásához vezetett. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a művelődés szempontjából hangsúlyos szakmák feladatait – valamennyi területen – már nemcsak egyre több, hanem egyre magasabb általános és szakmai műveltséggel rendelkező, a munkát főfoglalkozásban végző alkalmazott kezdte ellátni. „*Vagyis ugyanúgy, mint a többi foglalkozások esetében is, a könyvtárosság alakulását is a tényleges társadalmi szükséglet [...] határozza meg*”¹⁰, állapította meg Kovács Máté a magyarországi könyvtárosképzés 1950-es és 1960-as éveinek helyzetéről, illetve főbb problémáiról megfogalmazott értekezésében. A kiadvány és a könyvtár társadalmi szerepének bővülése és differenciálódása, valamint a velük kapcsolatos társadalmi folyamatok tömegméretűvé és -hatásúvá fejlődése tehát a szakképzett könyvtárosok számának gyarapodásához vezetett. A fejlettebb országokban a társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődés üteme és színvonala szerint a könyvtárosok szakképzetlen csoportját tehát a már egyre jelentősebb számú, szakképzésben részesült állomány váltotta fel. Maga a könyvtárosság így vált mellékfoglalkozásból fokozatosan főfoglalkozássá, s kezdte betölteni az elkövetkező időszakban elnyert szerepét.¹¹ Ez lényegében egy professzionalizációs folyamat volt, amelynek során a könyvtárakban végzett és végzendő cselekvések először munkává, vagyis nem rendszeres és nem rendezett körülmények között művelt tevékenységgé, majd munkából foglalkozássá, vagyis már rendszeresen és rendezett viszonyok keretei között folytatott munkává, végül pedig olyan hivatássá alakultak, amelyet csak szakemberek gyakorolhattak.¹²

Szemügyre véve a képzés külföldi elindulását, megállapíthatjuk, hogy a könyvtáros szakot a világon majdnem mindenhol az egyetemeken szervezték meg, elsősorban azért, hogy a muzeális könyvtári gyűjtemények, mint a kéziratár, az ősnymtatványok vagy más régi és ritka művek tárai számára képezzenek felsőszintű

⁸ ERDEI Ferenc, *A magyar társadalom a két háború között = A magyar társadalomról*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1980, 291–346.

⁹ ERDEI Ferenc, *Polgárok és kispolgárok a szocialista társadalomban = A magyar társadalomról*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1980, 381–382.

¹⁰ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁR, Fond 210/121/1. KOVÁCS Máté, *A könyvtárosképzés helyzete és főbb problémái*.

¹¹ *Uo.*

¹² KELLER Márkus, *A professzionalizációs elméletek a szociológiában = A tanárok helye: A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar–porosz összehasonlításban*, Bp., L'Harmattan, 1956-os Intézet, 2010, 18–22.

szakembereket. Így született meg a szak 1821-ben Franciaországban, 1880-ban Angliában, 1886-ban Németországban, 1887-ben az Amerikai Egyesült Államokban és 1891-ben Olaszországban. Később azonban, megfelelő a könyvtárügy fejlődése által támasztott kíváncsnak, szükségessé vált a közművelődési és középszintű könyvtárosok képzésének elindítása is, amit az akkori felfogás szerint az egyetemeken kívül és alacsonyabb szinten, direkt erre a célra indított rövidebb-hosszabb szaktanfolyamokon tettek elérhetővé.¹³

Az előbbieken említett két könyvtártípus mellett azonban újabb könyvtárak, könyvtártípusok, szakrészlegek és munkakörök kezdtek formálódni, amelynek folyamata természetesen magával hozta a szakképzés differenciálódásának igényét, külföldön és hazánkban egyaránt. A könyvtárakban növekvő állomány és forgalom mellett – szerencsés módon – a képzésben résztvevők létszáma is emelkedett, aminek eredményeként a mindennapi, egyre sokrétűbb feladatok megfelelő elvégzéséhez a munkamegosztás is fokozatosan kialakulhatott. Megjelent az a gyakorlat, hogy a munkaköröket szintenként specializálni kezdték, ami azt jelentette, hogy a könyvtárak a munkakörök szerint, az elvégzendő részmunkák jellegével és színvonalával arányos felsőszintű, középszintű és alapszintű végzettséggel rendelkező munkatársakat igyekeztek alkalmazni a gazdaságosabb és eredményesebb munka érdekében. Mindezekkel párhuzamosan egyre inkább szükségessé vált, hogy a szakképzettség egyes szintjein belül az elsajátítandó ismeretek körét egy bizonyos mértékig specializálják az egyes könyvtártípusoknak, illetve munkaköröknek megfelelően. Megfogalmazódott ugyanis a munkakörök ellátásához kapcsolódó, többretegű felkészültség igénye.¹⁴ A képzés fejlődésének, differenciálódásának és bővülésének ellenére azonban „a könyvtári munkahelyek száma gyorsabban”¹⁵ nőtt, „mint a szakképzett könyvtárosok száma. Már két év óta több az állás, mint a végző könyvtáros”¹⁶ – olvashatjuk Kovács Máténak egy 1958-ban papírra vetett összegzését az elmúlt évek viszonyairól.

Hazánk könyvtári alkalmazottainak a száma a második világháborút követően gyarapodott ugrásszerűen. Könyvtáraink helyzetének első országos számbavételekor, 1884-ben mindösszesen csak 245 fő dolgozójuk volt. Ez a szám 1925-re már 558-ra emelkedett, annak ellenére, hogy a trianoni békeszerződés 1920. június 4-i megkötését követően Magyarország területe egyharmadára, lakóinak száma pedig 43%-ára csökkent.¹⁷ 1935-től kezdve viszont – amikor már 761 alkalmazott töltött

¹³ Kovács, i. m., 9–130.

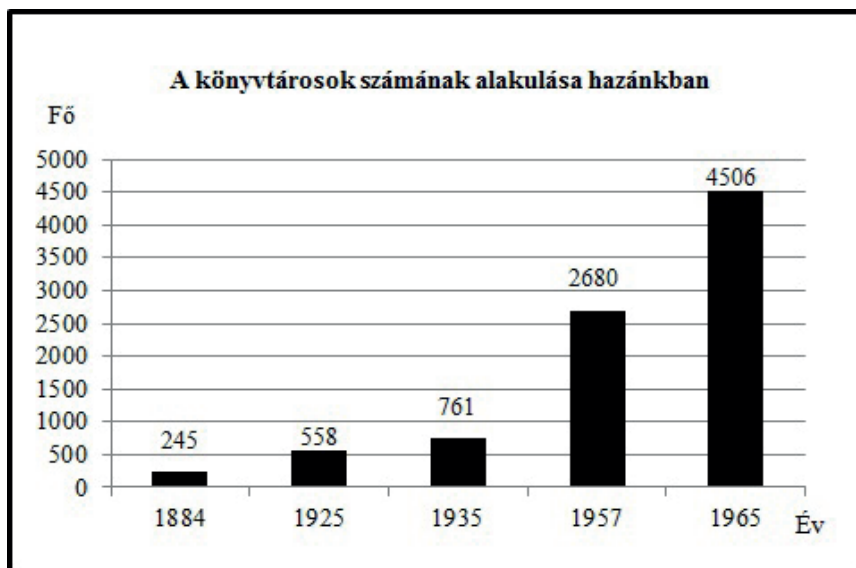
¹⁴ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁR, Fond 210/121/1. Kovács Máté, *A könyvtárosképzés helyzete és főbb problémái*.

¹⁵ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁR, Fond 210/103/2. Kovács Máté, *Emlékeztető*.

¹⁶ Uo.

¹⁷ ROMSICS Ignác, *Magyarország története a XX. században*, Bp., Osiris Kiadó, 1999 (Osiris Tankönyvek), 662.

be könyvtári állást Magyarországon – a számuk alakulásában jelentős növekedést tapasztalhatunk, hiszen 1957-re, az addig eltelt három évtized alatt csaknem hatszorosára, 2680-ra; 1965 végére pedig csaknem nyolcszorosára, 4506-ra ugrott a hálózat dolgozóinak létszáma. A folyamatot az alábbi ábra szemlélteti.

A könyvtárosok számának alakulása Magyarországon¹⁸

Megállapíthatjuk tehát, hogy az alkalmazottak számának ilyen mértékű felfutása azt eredményezte, hogy az 1960-as évek közepére a közművelődésben dolgozó szakemberek csoportjának már a jelentős részét alkották a könyvtárosok. Mindez pedig már nem csupán indokolta, hanem feltétlenül szükségessé is tette, hogy a szakképzés rendszere – a kialakult szintek és a specializálódás helyes arányai szerint – továbbfejlődjön.¹⁹

A hazai könyvtárosképzés elindulása és fejlődése

A felsőfokú könyvtárosképzés kezdete, fejlődése és intézményesülése Magyarországon, a közvetlen előzmények felvázolása után, három nagy szakaszban foglalható össze, amelyek áttekintésére a tanulmányom alábbi fejezetében kerül sor.

Kovács Máté a hazai könyvtárügy és benne a könyvtárosképzés emblematikus alakja volt, ezért személyének mind doktori kutatómunkámban, mind jelen ta-

¹⁸ Az ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁR, Fond 210/121/1. Kovács Máté, *A könyvtárosképzés helyzete és főbb problémái* alapján a szerző saját ábrája.

¹⁹ Uo.

nulmányomban kiemelt figyelmet szentelek. A képzés tanítható tudományának megalapozásával, a hozzá kapcsolódó tudományos ismeretkörök tantervbe foglalásával, valamint az elvi, elméleti és módszertani kidolgozásával a könyvtáros szakma magyarországi felsőfokú oktatását „a kor nemzetközi színvonalára emelte”.²⁰ Igyekezett megtalálni a megfelelő szinkront a képzés és a könyvtárügy valós igényei között, amelyben az oktatás felemelésének és megtartásának, a tanterv belső korszerűsítésének az adott kor színvonalának megfelelően mindenkor és folyamatos feladatnak kell lennie. Ennek ő maga is tevékeny részese és hirdetője volt.²¹ Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában elhelyezett hagyatékának számos írásában, valamint a munkássága során megjelent tanulmányaiban, fogalmazványaiban, javaslataiban, tervezeteiben, beadványaiban és egyéb publikációiban értekezett a könyvtársképzés céljairól, feladatairól, helyzetéről, fejlődéséről és fontosságáról, lehetséges és szükséges irányairól, illetve mindazon eredményeiről, amelyeket már elért vagy célszerű lenne elérnie a jövőben. Igen összetett és gazdag munkásságának tükrében – kiegészítve más szerzőknek a korszakra vonatkozó publikációival – igyekszem azoknak a momentumoknak és ismereteknek az összegzését felvázolni, amelyekkel a legátfogóbban bemutatathatom a képzés elindulásának történetét.

Mint ahogyan azt már előrebocsátottam, a magyarországi könyvtársképzés fejlődése, intézményesülésének elérése három egymásra épülő szakaszban ment végbe, melyek közül az első különösen hosszúra nyúlt. Ezt az időbeli eltolódást az elmaradott viszonyok okozták, amelyek eredményeként a könyvtárosság feladatköre, a szakma kitanulása, valamint a mindennapi könyvtári munkához szükséges szakismereteknek átadása hosszú időn keresztül – egészen a 20. század első feléig – tapasztalatátadással és -átvétellel, az idősebb munkatársaktól való elsajátítással történt, hasonlóan az iparos mesterségek továbbadásához. Azonban még erre a műhelyen belüli ismeretátvételtre sem mindig nyílt lehetőség, ha az előd váratlanul elhalálozott, vagy kivált a könyvtárból, a tapasztalatátadással és annak átvételével történő képzés tehát meglehetősen esetlegesen működött.²²

Ezzel szemben, illetve ennek folytatásaképpen, az intézményesülés második szakaszában már szakvizsgákkal és szaktanfolyamokkal igyekeztek lehetővé tenni a könyvtáros ismeretek megszerzését. Ennek első megvalósulásaként a Budapesti Tudományegyetem²³ könyvtárában, az Egyetemi Könyvtárban már 1874-től rendszeresítették a szakvizsgákat, majd pedig Szabó Ervin (1877–1918)

²⁰ TÓTH, i. m., 40.

²¹ TÓTH, i. m., 39–50.

²² ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁR, Fond 210/121/1. KOVÁCS Máté, *A könyvtársképzés helyzete és főbb problémái*.

²³ A későbbi ELTE, amely 1950-ben vette fel az Eötvös Loránd Tudományegyetem nevet. Forrás: Eötvös Loránd Tudományegyetem, *Az Egyetem története* (online) = <https://www.elte.hu/content/az-egyetem-tortenete.t.4?m=18> (letöltve: 2017. 01. 10.)

elgondolásai alapján a Fővárosi Nyilvános Könyvtárban is. A tanfolyamok és szakvizsgák létesítésének kötelezővé tételét 1922-ben már egy törvénnyel is előírták, ezek megvalósulásáról azonban nincsenek nyomok. 1898 és 1913 között a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége szervezett hét könyvtárosi tanfolyamot, majd pedig – már a két világháború között – a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete indított két tanfolyami képzést, 1935-ben és 1938-ban. Ezeken a tanfolyamokon elsősorban az akkori nagy, főként társadalomtudományi gyűjteményre épülő, valamint a nagyobb közművelődési (városi) könyvtárak szükségleteit és igényeit vették figyelembe, így a legtöbb időt és igyekezetet a történeti tárgyak oktatására (mint az írástörténet, könyv- és könyvtártörténet) fordították; a könyvtár-tan (bibliothékonómia), a könyvismeret (bibliológia) vagy a könyvleírás (bibliográfia) szűkebb keretek közé szorult. A Magyar Tanácsköztársaság tervszerűen vitte előre az ügyet. Ennek eredményeként a Budapesti Tudományegyetemen 1919-ben szerveztek szakképzést, szintén tanfolyami keretek között, két hónapos időintervallumban, amit „*a jövőben tudományos szakkönyvtáros képzéssel egyetemben az egyetemi oktatás egy tagozata gyanánt*” három féléves hosszúságú, önálló szakká kívántak/terveztek fejleszteni.²⁴ Ezt követően pedig további két tudományegyetemen (Debrecenben és Pécsen) magántanárok tartottak előadásokat a könyvtár-tudomány köréből. „*Mindez azonban szükségmegoldás volt, hiszen a fejlett külföldi országokban ekkor már évtizedek óta felsőfokon az egyetemeken, középszinten pedig külön szakintézményekben képezték a könyvtárak dolgozóit.*”²⁵

A fejlődés harmadik szakaszában a könyvtárosok képzése nálunk is intézményessé vált; az 1948–49-es tanév második félévében indult meg immáron önálló egyetemi szakként, egyelőre 6 féléves időtartammal, amit a későbbiekben 8, majd 10 félévessé fejlesztettek.²⁶ Ez Varjas Béla nevéhez fűződik, az ő irányításával kezdődött meg az oktatás, aki ekkor (1949–1957) az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója volt. Mindez azonban akkor még önálló, szervezett tanszék nélkül, amelyről gyakorlatilag csak 1951 után beszélhetünk. Varjas Béla így a tanszékvezetői, egyetemi tanári kinevezést és címet nélkülözve indította el a Budapesti Tudományegyetemen a könyvtárosképzést,²⁷ mellette a budapesti nagykönyvtárak, közülük is „*elsősorban a nemzeti könyvtár, s mellette az Egyetemi és Fővárosi Könyvtár vezető munkatársai tartották az előadásokat, vezették a szemináriumokat és gyakorlatokat*”²⁸ – ahogyan azt Fülöp Géza (1928–1998) Haraszthy Gyuláról (1910–1990), a tanszék 1951 és

²⁴ KOVÁCS, i. m., 9–130.

²⁵ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁR, Fond 210/121/1. KOVÁCS Máté, *A könyvtárosképzés helyzete és főbb problémái*.

²⁶ KOVÁCS, i. m., 9–130.

²⁷ SEBESTYÉN György, *Az alapítás = Az egyetemi könyvtárosképzés ötven éve: Az ELTE Könyvtártudományi Tanszékének rövid története*, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2001, 31–50.

²⁸ FÜLÖP Géza, *Haraszthy Gyula a tanító és a példaadó* = Könyvtári Figyelő, 36 (1990), 1-2, 14.

1954 közötti vezetőjéről írt visszaemlékezésében olvashatjuk.²⁹ Az egyetemi szakképzés elindításával egy régen kialakult hiányt és egyre inkább sürgető igényt igyekeztek pótolni. Ezt korábban művelődés- és könyvtárpolitikusaink egész sora szorgalmazta.³⁰ A franciákhoz képest tehát több mint egy évszázados, más fejlettebb országokhoz képest csaknem hét-nyolc évtizedes, a Szovjetunióhoz képest pedig három évtizedes késéssel következett be, a szomszédos országokkal azonban egy időben.

Ebben a harmadik, intézményesülési időszakban, 1949-től 1963-ig tehát alig több, mint egy évtized alatt létrejöttek a könyvtárosképzés mai intézményei. Felső szinten a Budapesti Tudományegyetemen, illetve átmenetileg a Pedagógiai Főiskolán, középszinten pedig egyes könyvtárakban szaktanfolyamokon, valamint két tanítóképző intézetben (Debrecenben és Szombathelyen). Mindezek megalakulásától 1966 júniusáig felső szinten több mint 1150 hallgató szerzett diplomát könyvtáros szakon, és 460 hallgató folytatta még tanulmányait ebben az évben. Középszinten pedig – szintén ugyaneddig – 1350 fő végzett, és 800-an tanultak még folytatlagosan. A tanulmányi rend az elmúlt másfél évtized alatt többször változott, és a hallgatói létszám is erősen ingadozott. A képzés akkori és jövőbeli helyzetével kapcsolatos legfőbb kérdések azok voltak, hogy rendszere kialakultnak, illetve a meglévő alapokon tovább alakíthatónak tekinthető-e, valamint, hogy a vele szemben támasztott társadalmi követelményeknek miként lehetne jobban megfeleltetni.³¹

A szak elindításakor megfogalmazott eredeti szándékok szerint olyan könyvtári és tájékoztatási szakemberek képzése volt a cél, akik felkészültek „a különböző könyvtártípusok és tájékoztatási intézmények felsőfokú képzettséget igénylő munkaköreinek ellátására”.³² Kiemelt területként jutott érvényre a művelődésügyi, művelődéspolitikai kérdésekben való jártasság, valamint az önálló ítéletalkotás képességének fontossága is. A kettős felkészültséggel szemben az volt az elvárás, hogy azt „a társadalom általános és szakmai műveltségének emelése, a tudományos kutatás szolgálata érdekében hasznosítani tudják”.³³

A könyvtárosok szaktudásával kapcsolatban már a kezdetekkor megfogalmazódott – szintén az ELTE-n indult első magyarországi, felsőoktatási könyvtáros szaknak az égisze alatt – a hivatásuk megfelelő gyakorlásához szükséges összetett, többretegű felkészültség iránti igény, ami mindenekelőtt a könyv- és könyvtártörténeti, művelődéstörténeti és művelődésméleti, bibliológiai, valamint katalogi-

²⁹ SEBESTYÉN, i. m., 31–50.

³⁰ KOVÁCS, i. m., 9–130.

³¹ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁR, Fond 210/121/1. KOVÁCS Máté, *A könyvtárosképzés helyzete és főbb problémái*.

³² ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁR, Fond 210/103/1. KOVÁCS Máté, *A könyvtár szak tanterve*.

³³ Uo.

zálási és osztályozási alapismereteket jelentette. A második ilyen fontos terület a szakmai felkészülés elmélyülését szolgáló információkeresési, szakirodalmi tájékoztatási és könyvtártani ismeretanyagból állt, amelyet a gyakorlatok és a tanulmányi kirándulások fontossága,³⁴ illetve egy második szak sajátos szerepe és jelentősége követték. A kétszakos képzés fontosságát Kovács Máté élete és professzori munkássága során mindvégig hangsúlyozta,³⁵ hiszen a könyvtártudomány ismeretanyaga zömében nem az emberi művelődés szellemi és tartalmi kérdéseivel foglalkozik, hanem mindezeknek a külső megjelenésével, jelenségeivel és törvényszerűségeivel, így a könyvtáros számára „*lényeges, hogy valahol, valamilyen szakterületen a mű, a jelekkel rögzített tudattartalom szellemi, belső tartalmi kérdéseibe is behatoljon*”.³⁶ A könyvtáros hallgatók számára már ekkor megjelent az idegen nyelvek ismeretének szükségessége is, amelyek között legalább egy világnyelvnek kellett lennie. A szak pedig két szigorlat teljesítésével volt elvégezhető,³⁷ először nappali, később pedig a levelező, az esti vagy a kiegészítő képzési szintek valamelyikén.³⁸ A felvázolt területeknek és ismeretköröknek az elsajátítása neveléstudományi szempontból is jelentős momentum, megszerzésükre a tanulmányok ideje alatt feltétlenül szüksége van egy hivatását gyakorolni kívánó, könyvtáros szakos hallgatónak.

Láthatjuk tehát, hogy a magyar könyvtárosképzés milyen fejlődési szinteken ment keresztül, s hogyan vált a tapasztalatátadástól és -átvételtől a szakvizsgák és szaktanfolyamok rendszerén keresztül az egyetemek és főiskolák képzési palettájába bekerült, önálló szakká. Mindezek feltárása, elemzése és értékelése elkerülhetetlen napjaink könyvtárosképzési metódusainak a megértéséhez is, amelyhez remélem, hogy megfelelően hozzájárult ez a tanulmány.

³⁴ *Uo.*

³⁵ TÓTH, *i. m.*, 39–50.

³⁶ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁR, FOND 210/119/13. KOVÁCS MÁTÉ, *A könyvtárosképzés.*

³⁷ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁR, FOND 210/103/1. KOVÁCS MÁTÉ, *A könyvtár szak tanterve.*

³⁸ KOVÁCS, *i. m.*, 9–130.

The Beginnings of the Librarian Higher Education in our Country, at the Time of Máté Kovács

In my presentation, I would like to introduce the initial stages and development steps of the librarian higher education training in Hungary, at the time of Máté Kovács. Máté Kovács was one of the most prominent representatives of the librarian cases and training in the 20th century of Hungary. He was a secondary and university teacher and as an acclaimed educator worked a lot in the formation and consolidation of the domestic librarian higher education, and he also ensured the new supplies of the librarian majors and the education of them. He emerged out of his contemporaries with his versatile scientific, educational and practical activities, with his all-time preparedness and effective organizational skills.

With my presentation – so far excavated and processed sources in the mirror of manuscript archives and published documents in my research – I intend to introduce the initial formation, system, development and topical questions of the librarian education at our home Universities and Colleges. Over and above the impacts of Máté Kovács on the academic librarian training respectively on the libraries, and his efforts to strengthen these, together with the regard of the educational studies of the training.

SEBŐK SZILVIA

A KISVÁRDAI SZENT ORSOLYA-RENDI TANÍTÓKÉPZŐ INTÉZET HALLGATÓINAK REKRUTÁCIÓS VIZSGÁLATA 1928 ÉS 1938 KÖZÖTT

Az utóbbi évek társadalomtörténeti kutatásaiban kiemelt szerepet kapott az oktatás szociológiai szempontú megközelítése, melynek legfontosabb színtere az iskola. Ezzel szoros kölcsönhatásban van a társadalmi mobilitás kérdése is, különösen a családi háttér vonatkozásában, hiszen egy előnyösebb családi helyzetű egyén nagy valószínűséggel jut el komolyabb oktatási intézményekbe, s ebből kifolyólag kedvezőbb társadalmi pozícióba kerül kevésbé előnyös helyzetben lévő társaihoz képest.

Hazánkban a társadalomtörténet-írás leginkább a középiskolai diákság rekrutációját, társadalmi összetételét vizsgálja. Bácskai Vera és Sasfi Csaba már hosszú ideje folytat kutatásokat a 19. század első felének dunántúli és pesti gimnáziumait látogató diákokról. Karády Viktor pedig szinte iskolát teremtett a modernizáció és iskoláztatás dualizmus kori vizsgálatával.¹

A fenti kutatástörténeti előzményekhez kapcsolódik a dolgozat témája, a társadalmi mobilitás komplex jelenségében egy kis partikula bemutatása, a kisvárdai Szent Orsolya-rendi Tanítóképző Intézet növendékeinek rekrutációs vizsgálata 1918 és 1938 között, amely a rendelkezésre álló adatok birtokában elemzi a tanulói létszám változásait, a diákok származását és felekezeti összetételét, születési helyét, nyelvismeretét és a tanintézet vonzáskörzetét.

A felhasznált források közül elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában fennmaradt iskolai értesítőkből, évkönyvekből nyerhetünk információkat. Ezeken túl a fent említett szerző, Sasfi Csaba² tanul-

¹ BENDA Gyula, *Kisváros és gimnáziuma*, Korall 3-4(2001) = http://epa.oszk.hu/00400/00414/00003/pdf/K01_3_4.pdf (letöltve: 2017. 02. 10.)

² SASFI Csaba, *Az oktatás társadalomtörténeti megközelítése: Négy dunántúli ifjú kiművelése a reformkorban* = Korall 3-4(2001) = <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00003/pdf/sasficsaba.pdf> (letöltve: 2017. 02. 10.)

mánya, Benda Gyula és Lengvári István,³ Bódy Zsombor,⁴ továbbá Donáth Péter⁵ írása; Fekete Szabolcs,⁶ Pukánszky Béla és Németh András⁷ munkája, valamint Mészáros István könyve.⁸ Végül a helytörténet anyagai közül Darabosné Maczkó Beáta,⁹ illetve Néző István és Szivák Gábor¹⁰ munkája adott támpontot a tanulmány elkészítéséhez.

A kutatás ismertetése

A vizsgálat kigyűjtött adatai egy Microsoft Excel táblázatban szerepelnek, mely a tanulók nevét, születési helyét és idejét, vallását, nyelvismeretét, tanulmányi eredményét és szüleik foglalkozását tartalmazza, s ezekből az információkból egy adott társadalmi csoport jelenlétére is következtethetünk. Az elemzés négy szempontot emel ki: a tanulók származását, felekezeti hovatartozását, lakóhelyét és nyelvismertet, kiegészítve a település két világháború közötti helyzetének és társadalmi rétegződésének bemutatásával, melyek hatással voltak az oktatás szereplőire.

A kutatás nem átfogó, szintézis jellegű munka, csupán arra vállalkozik, hogy képet adjon arról, hogy egy kis vidéki tanítóképzőbe milyen társadalmi rétegből, honnan érkeztek a hallgatók, s ebből következtethetünk az intézmény lokális és regionális szinten betöltött szerepére is. Elsőként a demográfiai viszonyokat, majd a társadalmi rétegződést mutatom be.

Kisvárdai demográfiai viszonyai

Kisvárdai Szabolcs megye egyik legrégebbi városa, kulturális színvonalával mindenkori kiemelkedett a környék hasonló helységei közül. Fejlődése mind gazdasági, mind kulturális téren igen korán különleges helyzetet biztosított számára a várme-

³ LENGVÁRI István, *A pécsi cisztercita főgimnázium tanulói, 1852–1911*, Korall 3-4(2001) = http://epa.oszk.hu/00400/00414/00003/pdf/K01_3_4.pdf (letöltve: 2017. 02. 10.)

⁴ BÓDY Zsombor, *Magyarország társadalomtörténete a két világháború között*, Bp., 2013 = https://btk.ppke.hu/uploads/articles/4090/file/body_zsombor-magyarország-tarsadalomtortenete_a_ket_vilaghaboru_kozott.pdf (letöltve: 2017. 02. 10.)

⁵ DONÁTH Péter, *A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből: 1868-1958*, Bp., Trezor, 2008.

⁶ FEKETE Szabolcs, *A pécsi egyetem bölcsész-diplomásainak rekrutációja: 1921-1940*, Bp., WJLF, 2012, (Szociológiai Dolgozatok, 2) = <http://mek.oszk.hu/10900/10992/10992.pdf> [letöltve: 2017.02.10.]

⁷ PUKÁNSZKY Béla, NÉMETH András, *Neveléstörténet*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

⁸ MÉSZÁROS István, *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*, Bp., Szent István Társulat, 2000.

⁹ DARABOSNÉ MACZKÓ Beáta, *Kisvárdai a két világháború közötti időszakban = Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv*, 14, Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, 2000, 157-190.

¹⁰ NÉZŐ ISTVÁN, SZIVÁK GÁBOR, *Kisvárdai a források tükrében: Szemelvénygyűjtemény*, Kisvárdai, Vár. Kvt., 1999.

gyében. Mint a Nyírség és a Rétköz, e két merőben eltérő jellegű terület találkozási vonalán fekvő település, olyan adottságokkal rendelkezett, amelyek magukban hordozták a fejlődés lehetőségeit.¹¹ Már a XIV. század óta mezővárosi jogállású volt, de csupán 1970-ben emelkedett városi rangra.

A két világháború közötti időszakban Kisvárdra hatásköre még mindig nagy, bár „sok hozzánk gravitáló községet elvesztettünk el” a területelcsatolások következtében. Kisvárdra vonzáskörzete „magában foglalja a kisvárdai és tiszai járást egészen, s a nyírbaktai járásból kilenc, a nyírbogdányi járásból négy községet. Ennek az 56 községnek, amely Felső-Szabolcsot ma teszi, összesen 103 249 lakosa van, ez Szabolcs vármegye lakosságának több mint 1/4-e. Felső-Szabolcs területe 188 714 kat. hold, ami jóval kevesebb, mint a megye területének 1/4-e. Felső-Szabolcs a vármegye legsűrűbben lakott része” – írta a Felső-Szabolcs című lap 1933-ban.

A település a vizsgált korszakban már járásbírósi és adóhivatali székhely, a városban található szolgabíróság, telekkönyvi hivatal, királyi közjegyzőség. A település a környék kereskedelmi és hiteléletének központja is. 1922-ben öt bank működött a községben, 1927-ben már hat, de az összevonások következtében 1935-re számuk négyre csökkent. Mellettük két-három hitelszövetkezet is a lakosság szolgálatában állt. A környéket egészségügyi szempontból ugyancsak Kisvárdra látta el.¹² E szolgáltatási alapfunkciók biztosítása által a térség központjává vált.

A demográfiai adatokra, a község népességszám-változásaira a következő táblázat adataiból, az eltartottak és keresők arányából következtethetünk. Az 1900-as évektől ugrásszerűen emelkedett a lélekszám 1930-ig, azonban 1930-tól 1941-ig csupán 649 fővel gyarapodott. Jelentős növekedést az 1920 és 1930 közötti időszak mutat. „Nagyobb mértékben igen magas (20,5%-os) természetes szaporodási aránya következtében nőtt meg igen szép számmal, 55.368-cal (16,3%) Szabolcs-Ung megye népessége”¹³ – tudósít az 1930-as népszámlálás. A község vonzereje 1930-ig rendkívül erős volt a térségben, amit a lakosság egyrészt a földreformnak tulajdonított, melynek során Kisvárdán „79 és $\frac{3}{4}$ hold további házhely céljára váltatott meg”,¹⁴ másrészt a környékbeli napszámosok és fuvarosok bevándorlásának, akik a jobb munkalehetőség reményében érkeztek ide.

¹¹ VIRÁGH Ferenc, *Adatok Kisvárdra történetéhez*, Kisvárdai, Jósa Múz., 1981, 138.

¹² DARABOSNÉ MACZKÓ, i. m., 157.

¹³ 1930. évi népszámlálás I: Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, 1932, 1 = https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1930_01/?pg=26&layout=s (letöltve: 2017. 01. 11.)

¹⁴ NÉZŐ–SZIVÁK, i. m., 267.

Év	Kereső	Eltartott	Összesen
1900	3318	4939	8 257
1910	3842	6177	10 019
1920	4671	6764	11 435
1930	5531	8602	14 133
1941	5569	9213	14 782

1. táblázat: Kisvárdai népessége 1900–1941-ben¹⁵

A népességnövekedés ténye és a vándorlás valóban igazolható, ha a lakosság számát vallásonkénti megoszlásban vizsgáljuk meg. A 2. táblázat adatai százalékos arányban mutatják a lakosság szám növekedését. Négy felekezeti csoport jellemző: római és görögkatolikus, református és izraelita. A lakosság vallási megoszlását tekintve Kisvárdán 1920-ig közülük legnagyobb számban a római katolikusok és a zsidók éltek. Ezt követően viszont szignifikáns a görögkatolikusok és a reformátusok aránya, s közülük e két felekezethez tartozó bevándorló földművesek éltek a környéken, ami magyarázza a népességszám emelkedését. Az 1920-as évek viszonylatában csökkent az izraeliták aránya, mely valószínű, hogy a Trianon után elszenvedett határváltozások következménye, illetve a többi felekezeti csoport megerősödése miatt következett be. 1930 és 1941 között nem tapasztalható népességnövekedés, sokkal inkább elvándorlás indult meg, melynek hátterében a gazdasági válság miatt elszegényedő zsidó kiskereskedő és a református, görögkatolikus vallású agrárproletár réteg létbizonytalansága állt.

Év	Római katolikus	Görögkatolikus	Református	Izraelita
1900–1910	17,3	25,7	17,3	13,9
1910–1920	12,2	17,2	10,7	12,1
1920–1930	19,9	25,65	28,0	5,6
1930–1941	6,4	2,5	3,3	3,0

2. táblázat: A lakosság számának növekedése a főbb felekezetek szerint, %-ban¹⁶

Társadalmi rétegződés

A társadalom szerkezeti tagoltságát a felekezeti és etnikai differenciálódásnál közvetlenebbül és mélyebben meghatározza a tevékenység szerkezete (vagyis a foglalkozási összetétel), valamint a tulajdonhoz fűződő viszonyból és a jövedelemelosz-

¹⁵ Forrás a Magyar Statisztikai Közlemények (a továbbiakban: MSK) 48., 71., 86. népszámlálási és a TSK 1975. kötetei alapján; idézi: DARABOSNÉ MACKÓ, *i. m.*, 160.

¹⁶ Forrás: DARABOSNÉ MACZKÓ, *i. m.*, 162.

lásból adódó egyenlőtlenségek rendszere. A korszakunkat közvetlenül megelőző fél évszázad modernizációja egy, az iparosodás (és az urbanizáció) útján éppen csak megindult, agráripari gazdaságstruktúrát hagyott örökölni. Arról, hogy a magyar gazdaság milyen messze jutott ezen az úton, némi képet alkothatunk magunknak az 1920-as népszámlálás foglalkozási statisztikája alapján. A háborús gazdálkodásból a béketermelésre való átmenet idején készített és a korábbi területének (és népességének) egyharmadára zsugorodott országban megejtett census tanúsága szerint a népesség abszolút többsége, 55,7%-a élt agrártevékenységből; 30%-ának az egzisztenciája (és munkavégzése) kötődött az iparhoz és a kereskedelemhez, illetve valamivel kevesebb mint a tizede volt értelmiségi és tisztviselő. Mindebben nem az az érdekes, hogy az adatok milyen tükröt tartanak az előző korszak elé, hiszen a háborús évek megannyi átmeneti fejleménye és a drasztikus területi-népességi változások folytán a konkrét arányszámok igen esetlegesek. Ami miatt mégis fontosak az idézett adatok, hogy a Horthy-korszakban ez jelentette a kiindulópontot.¹⁷

Az időszak foglalkozásszerkezeti megoszlását tekintve még mindig – bár csökkenő arányban – legtöbben a mezőgazdaságból éltek. A korszak végére, még ha relatíve a legnagyobb ágazat maradt is a mezőgazdaság, a lakosság többsége már nem az agráriumban tevékenykedett.¹⁸

Az őstermelő népesség

A helyi viszonyokat figyelembe véve a község elsődleges funkciója a gazdasági termelés és az áruforgalom volt. A fő foglalkozáscsoportot a mezőgazdaságban az őstermelő népesség gyarapodása jellemezte, mely az agrárproletariátus változásaival függött össze.¹⁹ Az 1920-as és 1930-as években kevesebben lettek az idénymunkások, továbbá csökkent a mezőgazdasági cselédek és tisztviselők száma is, ellenben a napszámosok aránya emelkedett; az agrárszektor munkaerő-kibocsátóvá vált, s megindult az átáramlás az iparba (főleg az építőiparba, idényjellegű munkákra). Azonban az 1930 utáni időszakban ismét feltételezhető egyfajta visszaáramlás a mezőgazdaságba, melynek oka a gazdasági válság következtében tönkrement kisiparos réteg beáramlása, de ugrásszerűen nőtt az elvándorlók és családjuktól távol munkát vállalók száma is; annak ellenére, hogy a település megpróbált munkaalkalmakat biztosítani. Erről tudósít a Nyírvidék című napilap:

„Kisvárdán is a lehető legjobb impressziókat szerezte az inspiráló főispán és kísérete, az

¹⁷ GYÁNI Gábor, KÖVÉR György, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, 2006, 133 = http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/2011_0001_520_magyarorszag_tarsadalomtortenete/index.html (letöltve: 2017. 02. 10.)

¹⁸ BÓDY, i. m., 18.

¹⁹ A különböző társadalmi csoportok kategorizálásánál a DARABOSNÉ MACZKÓ Beáta által követett tipológiát vesszük figyelembe.

*ínségakció lebonyolításáról. Itt 15.057 a lakosság száma és 217 családfő 334 családtaggal munkaképtelen, 424 családfő 1936 családtaggal munkálatok végzése ellenében kapja a lisszellátást. Az ellátatlanok közül 35 százalékot tesz ki az ipari és más foglalkozásúak száma, míg a mezőgazdasági munkások 65százalékát teszik az inségeseknek. Feltöltik a Flórián-teret, a Zrínyi-teret 829 kézi és 320 ígás napszámmal.*²⁰

A kisparaszti réteg helyzete sem volt kedvezőbb. Sokat dolgoztak, saját földjeik (5-20 hold) mellett bérművelést is kellett vállalniuk a jobb megélhetés érdekében. Céljuk a földbirtokuk gyarapítása volt. Ehhez a réteghez tartozott a mezőgazdasági önállóknak kb. a negyede. A nagyobb gazdaságok száma már jóval kevesebb ebben az időszakban.

A városi jellegű kispolgárság

A városi jellegű kispolgárság három réteghez köthető leginkább: a kisiparos, a kiskereskedő és az altiszti réteghez. A jövedelem nagyságát illetően a havi kétszáz pengőt emlegette a kor – megénekelve egyaránt sanzonban és József Attila versében – mint középosztályi létminimumot. Hozzá kell azonban tennünk, hogy egyrészt ez inkább egy egyedülálló ember esetében igaz, egy családnak már kevés volt a havi kétszáz, másrészt a szakmunkások körében, ha nem is volt általános, de akadt szép számmal, aki elérte ezt a jövedelmi szintet. Lényeges különbség volt viszont a jövedelem formájában, amennyiben a középosztálybelinek számító állásokban az alkalmazottak havi fix fizetést kaptak, a kisiparosok és kiskereskedők pedig saját maguk tartották el családjaikat. A társadalom alsóbb rétegeiben is léteztek mindazonáltal fix keresetű csoportok, az ún. kifixes kategóriák: postások, vasutasok, más közlekedési vállalatok dolgozói, hivatalszolgák, rendőrök stb., akiket összefoglalóan altiszti rétegnek szoktak nevezni.²¹

Kisvárdán a statisztikák szerint 1920-ban még 581 fő volt az ipari önállók száma, később ez fokozatosan csökkent. 1927-ben a Szabolcsi címtár 65 féle foglalkozást és 373 kereskedést jegyzett. Zömében alkalmazott nélkül dolgoztak, leginkább a szolgáltató- és javítóiparban: cipészek, csizmadiák, szabók, fodrászok. Sokat kellett küzdeniük a fennmaradásukért, főleg a válság idején. E „szegény sorsú” családok körében mindennapos szokás, hogy a műhelyükben előállított termék forgalmazását maguk végzik: ez egyúttal ki is jelöli pontos helyüket az iparos hierarchiában.²² Szakmanként egy-egy felkapott, jól felszerelt műhellyel rendelkező mester tevékenykedett Kisvárdán, különösen a szabók között. Jellemzőjük, hogy tanulóévei-

²⁰ Erdőhegyi Lajos dr. főispán, Virányi Sándor alispán és Kausay Tibor gazdasági főfelügyelő kíséretében szombaton kezdte meg az inségesek ellátását ellenőrző körútját, Nyírvidék, 21(1932), jan. 27., 3.

²¹ BÓDY, i. m., 54–55.

²² GYÁNI-KÖVÉR, i. m., 190.

ket Budapesten vagy külföldön töltötték, s az ott szerzett tapasztalatokat és pénzt kamatoztatták későbbi pályájuk során. Ezek a szakmák leginkább családon belül öröklődtek.

A kereskedő réteg nagyobb része a kispolgári életszínvonal alatt élt. A nagyobb árukészlettel rendelkező üzletek különféle cikkekre szakosodtak (fűszer, ruházat, papíráru). A kereskedőtársadalom legszűkebb csoportját a falusi szatócsok mellett a piaci kofák, az utcai és mozgóárusok, valamint a vándor- és házaló kereskedők alkották, akik a jövedelem és az életforma alapján ritkán kapaszkodtak fel a kispolgárság szintjére.

Az altiszti réteg

Az altiszti réteg arculatát és identitását döntően meghatározza, hogy mintegy átmenőcsatornát képez a lent és a fent (pontosabban a közép) világa között. Az altiszti réteg felső csoportjai (a rendőrségtől a vasútig, postáig vagy nagyvállalatok hasonló foglalkoztatottjaiig), a vendéglátásban dolgozók egy része, felsőfokú végzettséggel nem rendelkező technikusok, műszaki szakemberek és más változatos foglalkozási csoportok tagjai világosan elszakadtak a társadalom alsóbb rétegeitől anélkül, hogy a hagyományos középosztály részeivé váltak volna.²³

Fontos tehát behatóan elemezni, hogy kik számára jelentett a pálya felemelkedési lehetőséget, és vajon kik éltek vele tömegesen. Az 1930-as országos mobilitási statisztika tanúsága szerint az altisztté válás mindenekelőtt a parasztság leszármazottai előtt nyitotta meg a fel- és a kiemelkedés útját: az altisztek több mint a felének (52,5%-ának) az apja tartozott ekkoriban a mezőgazdasági népességhez, közöttük is egyforma gyakorisággal a kis- és középbirtokos parasztsághoz, valamint a mezőgazdasági bér munkássághoz. Ám az iparosok és a kereskedők gyerekei nem különösebben ambicionálták az altiszti pályát, ők 1930-ban az altisztek apáinak további ötödét adták. Végül az altisztek önrekrutációja alig játszott szerepet, amely két dologra utal: egyrészt arra, hogy a létszámában roppant dinamikusan gyarapodó foglalkozási csoport utánpótlását kizárólag külső forrásokból fedezte; másrészt arra, hogy az altisztek fiai rendszerint felfelé léptek tovább, és ritkán örökölték át apjuk státuszát. Az altiszti pálya társadalomtörténeti értelme ugyanis éppen az, hogy lentről érkezve innen lendíthető tovább egy család hosszú távú, többgenerációs mobilitási pályája. A szegény földműves (vagy iparos) altisztté előlépő gyereke – az iskolázási követelmények teljesíthetlensége folytán – tovább már nem emelkedhet a hivatali hierarchiában. E státusz birtokában mégis módja nyílik gyermekei magasabb fokú iskoláztatására és ezzel a középosztály irányába történő elindításukra.²⁴ E réteg körében a postai, vasúti vagy rendőri állás a hierarchia csúcsát

²³ BÓDY, *i. m.*, 78.

²⁴ GYÁNI–KÖVÉR, *i. m.*, 194.

jelentette. Ezekbe az intézményekbe még érettségivel is nehéz volt bejutni a ,40-es évek elején. E hivatalok komolyságát és presztízsét közvetve is jelzi, hogy a postaal-kalmazottaknak műveltségi vizsgát is kellett tenniük. Ez a réteg igazán büszke volt elért eredményeire, szakmájára és nem utolsósorban önállóságára, amely lehetővé tette sikereit.²⁵

A munkásság

A nem mezőgazdasági munkásnépesség számára vonatkozóan részletes adatokkal csak az iparból rendelkezünk. 1920 és 1930 között az ipari segédszemélyzet száma 43,3%-kal emelkedett, majd 1930 és 1941 között 18,6%-kal csökkent. A modern gyáripár hiányából adódóan a klasszikus értelemben vett gyáripari munkásság nem létezett Kisvárdán, a kisiparon kívüli csekély számú ipari munkásság a helyi üzemekben dolgozott. A dohánybevéltőben szezonmunkára alkalmaztak betanított munkásokat, általában a munkanélküliek köréből 150-200 főt, többnyire nőket. További adalék a munkásságról, hogy egyes vasúti munkások kb. 5000 pengő értékű házzal rendelkeztek. A *háztartási alkalmazottak* száma csökkent a korszakban, kivéve az 1920 és 1930 közötti időszakot, amikor 39 fővel nőtt a számuk. Ők sem voltak túlfizetve, havonta 20 pengőért dolgoztak általában.²⁶

Az értelmiség

Az 1941. évi népszámlálás Kisvárdán 588 szellemi dolgozót említ, ami az összes kereső 0,5%-a. A mezőgazdaságban és az iparban a legalacsonyabb a szellemi munkaerő aránya, ami gazdasági elmaradottságra utal, különösen az 1927 és 1936 közötti években.

A közlekedésben, kereskedelemben és a szolgáltatóiparban dolgozók száma 89 fő volt, ami a keresők 6,6%-át jelenti. Ők többnyire jogi végzettséggel rendelkeztek; intézetigazgatói és ügyészi posztot töltöttek be. Ebben az időszakban a legtöbb dolgozó a közszolgálati és szabadfoglalkozású pályán tevékenykedett. Közéjük tartoztak a saját irodával rendelkező ügyvédek, magánorvosok, gyógyszerészek. A tanügyben dolgozók magas aránya (40%) feltűnő, ez valószínűleg pontos adat az iskolai alkalmazottak számáról. 1927-ben 28 elemi iskolai tanár tanított Kisvárdán, 1938-ban már 39, az óvónők száma pedig kettőről háromra nőtt 1927 és 1938 között. 1927-ben egy tanárt említettek az iparostanonc iskolában, míg 1935 áprilisában tizenhatot. Végül 1927-ben a gimnáziumban 14, a tanítóképzőben 9 tanárt foglalkoztattak. Az 1930/31-es tanévben 20 gimnáziumi tanárról tudunk.²⁷

²⁵ DARABOSNÉ MACZKÓ, *i. m.*, 173.

²⁶ *Uo.*, 175.

²⁷ *Uo.*, 177.

Az egészségügyben leginkább a magánorvosok voltak nagyobb számban. Kisvárdán az értelmiség legszignifikánsabb csoportját az ügyvédek, jogászok alkották. A vezetői állásban dolgozó tisztviselők nagy része is jogi végzettséggel rendelkezett.

Az értelmiségi csoportokon belül nagy anyagi különbségek mutatkoztak. A bírók és ügyészek fizetése jóval magasabb lehetett, mint a középiskolai tanárok, orvosok keresete. Ez utóbbiak a középpolgári szintet megközelítve éltek. Az értelmiség legalsó rétegét az elemi iskolai tanítók, óvónők, postavezetők alkották, akiknek alacsonyabb iskolai végzettsége és jóval szerényebb fizetése volt.

A helyi elit

Az elit zárt társadalmi csoportot alkotott. Ide tartoztak a középpolgári vagy magasabb színvonalon élők, továbbá néhány földbirtokos család is. E szűk körbe való bekerüléshez a következők közül legalább kettővel rendelkezni kellett: cím, diploma, vagyon. A helyi elitre jellemző, hogy többségük az iparos vagy kereskedő családok második vagy harmadik generációjába tartozott. Közülük kerültek ki a bankok és hitelintézetek igazgatói. Jellemző volt körükben a multipozicionalitás. Életmódjukkal kitűntek a többi társadalmi osztály közül.

A zsidóság

Fontos megemlíteni a zsidóság jelenlétét Kisvárdán életében, hiszen tevékenységükkel formálták, alakították a helyi társadalmat. Letelepedésük a 18. században indult meg Szabolcs megyében. A 19. században számuk ötszörösére nőtt. Sokan házasság révén kerültek ide. Bevándorlásuk azonban a trianoni békeszerződés és a területi elcsatolások következtében később megszűnt. Foglalkozási megoszlásuk igen változatos képet mutat. A kereskedelem mellett a szolgáltató- és javítóiparban, illetve őstermelőként dolgoztak, de találunk közöttük földbérlőket, valamint kis- és nagybirtokosokat is. A társadalmi rétegződés áttekintése után érdemes röviden áttekinteni a községi iskoláztatás helyzetét is.

A tanintézet

A kisvárdai Szent Orsolya-rendi Elemi Népiskola a Tanítóképző Intézettel együtt a VKM 90301/1918. sz. rendelete alapján 1918. szeptember 12-én nyitotta meg kapuit a tanuló ifúság előtt. Ezzel a háborús időszak gazdasági nehézségei ellenére is megindulhatott a vallásos nőnevelés intézményesülése a községben. A tanítványok a képző mellett a korszerűen felszerelt internátusban töltötték iskolai éveiket.

A kezdeti intézet a folyamatos fejlesztések során iskolakomplexummá vált, s a bővítést egyrészt az egyre növekvő tanulói létszám, másrészt a lakosság igénye is indokolta.

1927-ben megvalósult a polgári leányiskola, az 1932/33. tanévben újjáépült a lakóotthon, így a leányok az elemi és a polgári iskola után a tanítóképzőben folytathatták tanulmányaikat.

A tanulói létszám alakulása

A tanulói létszám változásait az 1. ábra jeleníti meg. Az első évben 30 fő iratkozott be a tanítóképzőbe. 1919–20-ban ez a szám a duplájára emelkedett 14 magántanulóval. Az 1920-as években ingadozást mutat az utóbbiak száma. 1923-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszter az addig négy évfolyamos képzőket öt évfolyamossá alakította.²⁸ Kisvárdán az 1924–25-ös tanévtől kezdődően indult meg az öt évfolyamos tanítóképzés. Az 1927. évi 12. törvénycikk a polgári iskolákat középfokúvá minősítette,²⁹ megnyitva ezzel az utat a tanító-, óvó- és egyéb szakiskolába igyekvő fiataloknak, aminek hatása a községi tanintézetbe beiratkozott hallgatók számában is tapasztalható volt. Ugrásszerűen megnőtt létszámuk az 1927–28-as évben; ez leginkább az elsőéveseknél figyelhető meg. A képzősök aránya az 1930/31. évben érte el csúcspontját, ezt követően csökkenő tendenciát mutatott, amire később hatással volt a tanítóképzés szerkezetének változása is. Az 1938. évi XIII. és XIV. törvénycikk elrendelte a négyéves, gyakorlati irányú középiskolák után a kétéves tanítóképző akadémiák megszervezését. A rendelet értelmében az ötéves intézeteket fokozatosan kellett líceummá alakítani vagy megszüntetni. A líceumi képzés érettségivel zárult, és jogosítványt adott az akadémiákon való továbbtanulásra. Azonban a háborús időkben fellépő tanárhiány miatt a középiskolának csak az első, második és harmadik osztálya nyílt meg, s a leányok a képző negyedik és ötödik osztályában folytathatták tanulmányaikat.³⁰

Kisvárdán ellenben a fokozatos átszervezés nem valósult meg, mivel az első bécsi döntés következtében az országhoz visszacsatolt területeken, közöttük Kassán szükség volt a magyar tanerőre, ezért a Szent Orsolya-rend úgy döntött, hogy elsősorban az „ősi intézetet”³¹ kell ellátni tanárokkal. 1939 szeptemberétől tehát már nem indulhatott meg a tanítóképző első évfolyama. Ez a rendelkezés fájdalmas volt mind a rendtagok, mind a növendékek és a szülők számára. Így a településen háztartási, gazdasági iskolát szerveztek. A 3239/1939. sz. érseki leirat adott engedélyt a megnyitásra. A VKM 69.628/1939. V/2. számú okirata meghatározta az iskola nevét: „kétéves háztartási-gazdasági továbbképző tanfolyam”.³²

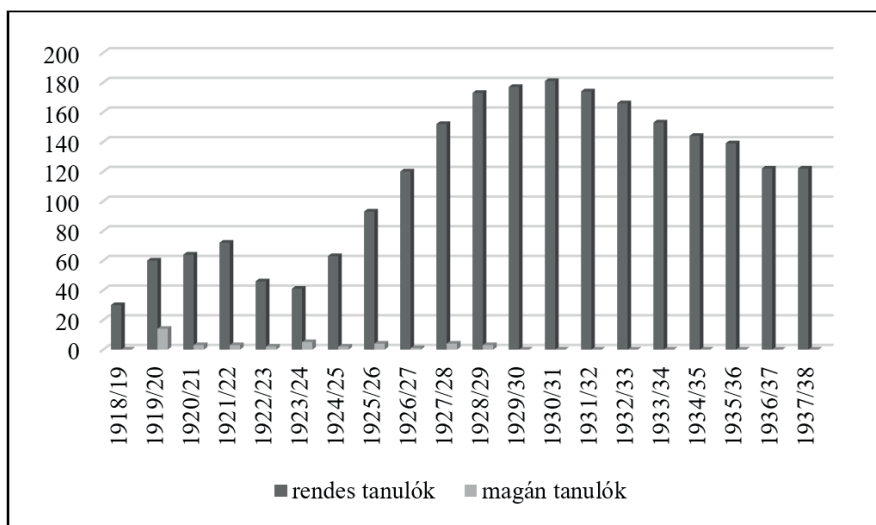
²⁸ MÉSZÁROS, i. m., 254.

²⁹ PUKÁNSZKY-NÉMETH, i. m., 620.

³⁰ *A pedagógusképzés törvényi szabályozása 1917–1945*, szerk. MIKONYA György, Bp., 2012, 160–166.

³¹ Az orsolyiták 1699-ben telepedtek le Kassán.

³² *A Szent Orsolya-rendű apácák által fenntartott kisvárdai római katolikus Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet és Polgári Leányiskola értesítője az 1938/39. tanévről*, Kisvárdá, 1939, 12.

1. ábra: A tanulói létszám változása 1918 és 1938 között³³

A tanulók vizsgálata a származásuk alapján

A továbbiakban a tanulók származás szerinti megoszlását vettem figyelembe az 1921–1938-ig terjedő időszakban, amely a szülők foglalkozása alapján követhető nyomon. A vizsgált időszak 1921-től 1938-ig terjedt, a hallgatók teljes létszámára vonatkoztatva. Az adatokat három csoportra osztottam a helyi társadalmi rétegeknek megfelelően. Az első csoportot a felső társadalmi osztály alkotja, ide tartoznak a tanító-, a tanár-, a pap-, a nagybirtokos, a középbirtokos és az értelmiségi családból származó tanulók. Az értesítők adatait áttekintve megállapítható, hogy szignifikáns az értelmiségi szülők gyermekeinek száma a többiekéhez képest. Köztük a pap, tanító vagy tanár foglalkozású szülők száma kiemelkedő. Az orvosok, ügyvédek gyermekeinek száma csekély. Az ebből a társadalmi csoportból származó családok gyermekeit felsőfokú iskolákba küldték tanulni. Létszámuk az 1928/29-es tanévben magas volt, 71 fő, azonban az 1930-as évben csökkenő tendenciát mutatott, majd a későbbi időszakban is kevesebben tanultak a képzőben. A százalékos megoszlás szerint a felső réteg az 1921/22-es iskolai évben 49%-ban volt jelen, ami az 1936/37-es évre 30%-ra csökkent. Az 1938-as év némi emelkedést, 33%-ot mutat.

A középréteghez tartozó foglalkozások között szerepelt a köztisztviselő, közhivatalnok, kisbirtokos, gazdasági tisztviselő; ipari, kisipari és bányászati vállalkozó, kereskedő. Az 1921/22-es tanévben 32 középosztálybeli növendék folytatott tanulmányokat a tanítóképzőben, ami az 1928/29-es évre megháromszorozódott,

³³ Forrás: a *Szent Orsolya-rendi iskolai értesítők: 1918–1938* alapján a szerző saját ábrája.

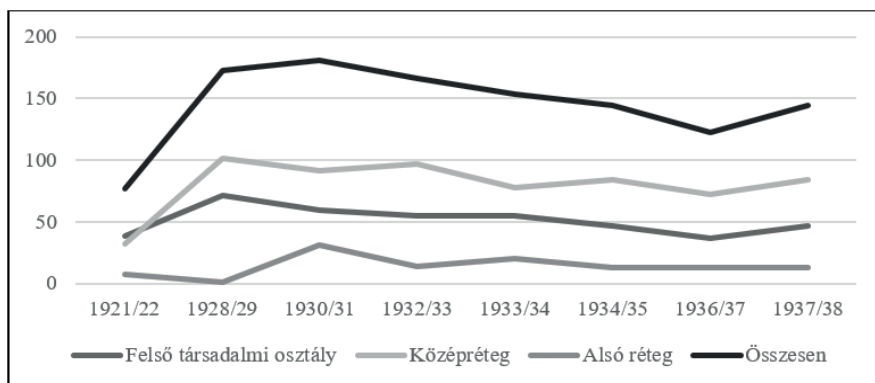
101 főre. A további években azonban a felső osztályhoz tartozókkal arányosan csökkent a létszám. Az 1921/22-es évben 42% a középrétegbeliek aránya. A százalékos adatokat tekintve 1928-ra a középosztályból érkezők 58%-ban voltak jelen az intézményben, ami a további években is megmaradt, kisebb hullámzásokkal. Megállapítható tehát az középosztályból származók dominanciája az intézetben tanulók között. Az alsó rétegbe a katonai altisztek, közlekedési segédszemélyzet (altiszt, segéd, szolga) kerültek. Ők kisebb létszámban képviseltették magukat az intézményben, bár az 1930/31-es évben többen voltak a tanintézetben.

	1921/ 22	1928/ 29	1930/ 31	1932/ 33	1933/ 34	1934/ 35	1936/ 37	1937/ 38
Felső társadalmi osztály	38	71	59	55	55	47	37	47
Középréteg	32	101	91	97	78	84	72	84
Alsó réteg	7	1	31	14	20	13	13	13
Összesen	77	173	181	166	153	144	122	144

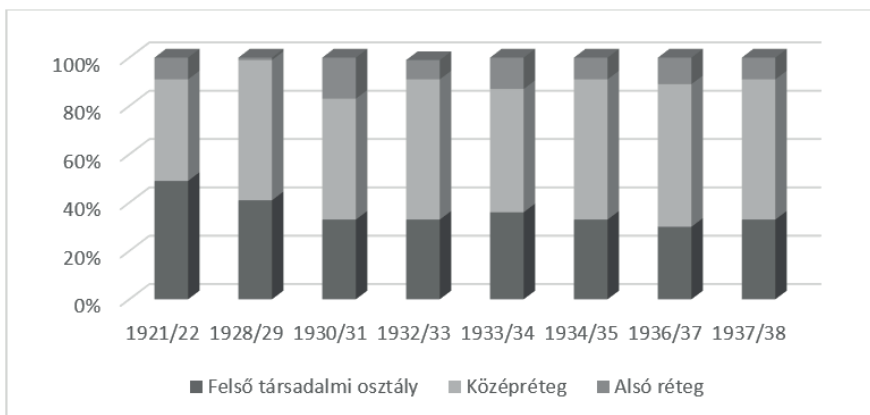
3. táblázat: A tanulók származás szerinti megoszlása

	1921/ 22	1928/ 29	1930/ 31	1932/ 33	1933/ 34	1934/ 35	1936/ 37	1937/ 38
Felső társadalmi osztály	49%	41%	33%	33%	36%	33%	30%	33%
Középréteg	42%	58%	50%	58%	51%	58%	59%	58%
Alsó réteg	9%	1%	17%	8%	13%	9%	11%	9%
Összesen	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

4. táblázat: A tanulók származás szerinti megoszlásának százalékos aránya

2. ábra: A tanulók számának alakulása származás szerint

3. ábra: A tanulók származás szerinti százalékos megoszlása

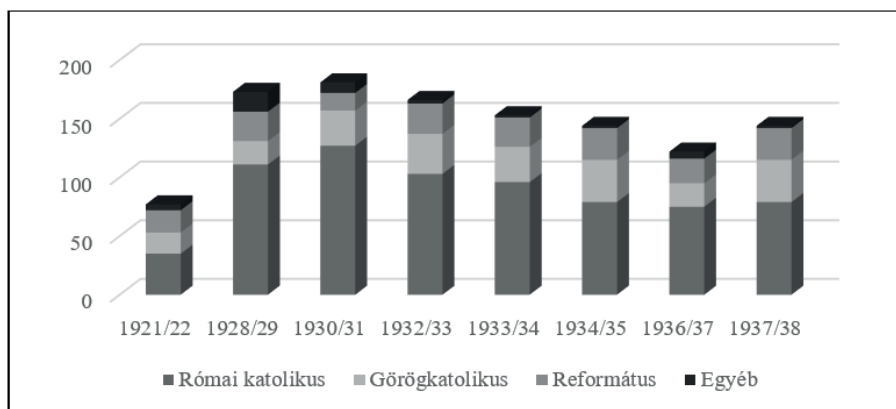
A következőkben a tanulók felekezet szerinti hovatartozását vettem figyelembe négy felekezeti csoport szerint, melyek jellemzőek a községben. Az egyéb vallásúak kategóriájába tartoznak az izraeliták, a további vallási csoportok száma (pl. ágostai hitvallásúak) elenyésző. Az adatokat tekintve az 1930-as évben kiugróan magas volt az intézményben tanuló római katolikusok száma. Ahogy a korábbiakban is láthattuk, a lakosság körében is ők voltak a legtöbben. A görögkatolikusok aránya jóval alacsonyabb, a reformátusok ugyancsak kisebb létszámúak, de az 1921 és 1929 közötti években ők látogatták többen az intézményt. A zsidó felekezetű tanulók száma az 1928/29-es évben volt a legmagasabb.

	1921/ 22	1928/ 29	1930/ 31	1932/ 33	1933/ 34	1934/ 35	1936/ 37	1937/ 38
Római katolikus	35	111	127	103	96	79	75	79
Görögkatolikus	18	20	30	34	30	36	20	36
Református	19	25	15	26	25	27	21	27
Egyéb	5	17	9	3	2	2	6	2
Összesen	77	173	181	166	153	144	122	144

5. táblázat: A tanulók számának alakulása vallásuk szerint

	1921/ 22	1928/ 29	1930/ 31	1932/ 33	1933/ 34	1934/ 35	1936/ 37	1937/ 38
Római katolikus	45%	64%	70%	62%	63%	55%	61%	55%
Görögkatolikus	23%	12%	17%	20%	20%	25%	16%	25%
Református	25%	14%	8%	16%	16%	19%	17%	19%
Egyéb	6%	10%	5%	2%	1%	1%	5%	1%
Összesen	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

6. táblázat: A tanulók vallás szerinti százalékos megoszlása

4. ábra: A tanulók számának alakulása felekezeti hovatartozásuk alapján

A továbbiakban a tanulók lakóhely szerinti megoszlását tekintetem át, amelyből megállapítható, hogy az intézmény milyen szerepet játszott helyi és regionális szinten. Az információkból látható, hogy az iskola székhelyéről érkezett tanulók nagyobb számban voltak jelen 1928–1934-ig. A másik csoportba az iskola vármegyéjéből érkezettek kerültek. Számuk 1932–1934-ig meghaladta a saját székhelyéről érkezett növendékekét. A más vármegyéből jövők között találunk nógrádi, baranyai, komáromi illetőségűeket is. Létszámuk a kezdeti években meghaladta mind a saját lakóhelyről, mind a más vármegyéből érkezett tanulókéét. A trianoni békeszerződés nyomán elcsatolt területről érkezők kevesen voltak; leginkább a tanulmányaikat már korábban megkezdett tanítványokra vonatkoztak ezek az adatok. Az elemzésekből kitűnik, hogy az intézet fontos szerepet játszott a településen élők körében, de régiószintű funkciója is lényeges volt, hiszen az elemitől kezdődően a polgárin keresztül a tanítóképzőig kiépítette a leányok számára az oktatás és nevelés összefüggő lépcsőfokait,³⁴ s ez különösen népszerűvé tette szűkebb és tágabb környezetében egyaránt.

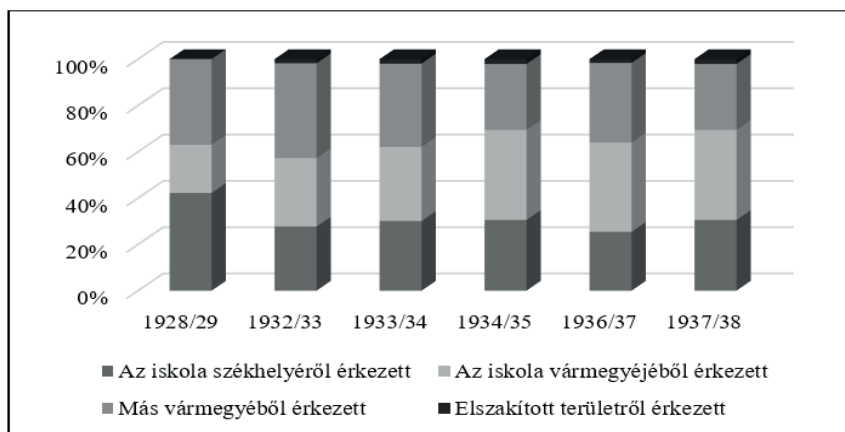
	1928/ 29	1932/ 33	1933/ 34	1934/ 35	1936/ 37	1937/ 38
Az iskola székhelyéről érkezett	73	46	46	44	31	44
Az iskola vármegyéjéből érkezett	36	49	49	56	47	56
Más vármegyéből érkezett	64	68	55	41	42	41
Elszakított területről érkezett	0	3	3	3	2	3
Összesen	173	166	153	144	122	144

7. táblázat: A tanulók száma lakóhelyük szerint

	1928/ 29	1932/ 33	1933/ 34	1934/ 35	1936/ 37	1937/ 38
Az iskola székhelyéről érkezett	42%	28%	30%	31%	25%	31%
Az iskola vármegyéjéből érkezett	21%	30%	32%	39%	39%	39%
Más vármegyéből érkezett	37%	41%	36%	28%	34%	28%
Elszakított területről érkezett	0%	2%	2%	2%	2%	2%
Összesen	100%	100%	100%	100%	100%	100%

8. táblázat: A tanulók aránya lakóhelyük szerint, %-ban

³⁴ LENGYELNÉ TÓTH Éva, *Kisvárdai iskolái = Kisvárdai '90: Tanulmányok Kisvárdáról*, szerk. FEHÉRVÁRI Béla, Kisvárdai, Önkorm., 1991, 134.

5. ábra: A tanulói létszám megoszlása a lakóhely szerinti vizsgálat alapján

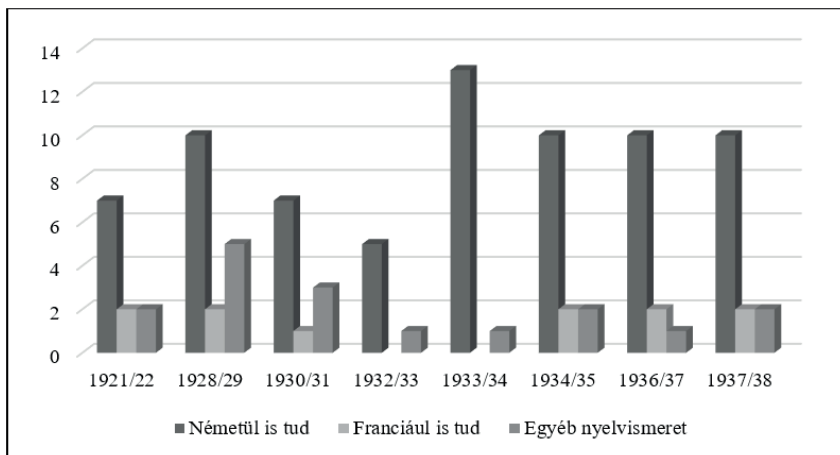
Utolsó szempontként szerepelt a tanulók idegennyelv-tudásának vizsgálata. Közülük a csak magyarul tudók voltak számbeli fölényben. Az anyanyelvükön kívül más nyelvet is beszélők esetében a német nyelvtudás jelentős. A tanulók közül kevesen beszéltek a francia nyelvet, sőt az 1932 és 1934 közötti években erről nincs információ. Az egyéb nyelvtudáshoz a szlovák nyelvismeret tartozik.

	1921/ 22	1928/ 29	1930/ 31	1932/ 33	1933/ 34	1934/ 35	1936/ 37	1937/ 38
Csak magyarul tud	66	161	172	160	139	130	110	130
Németül is tud	7	10	7	5	13	10	10	10
Franciául is tud	2	2	1	NA	NA	2	2	2
Egyéb nyelvismeret	2	5	3	1	1	2	1	2
Összesen	77	178	183	166	153	144	123	144

9. táblázat: A tanulók számának alakulása idegennyelv-tudásuk szerint

	1921/ 22	1928/ 29	1930/ 31	1932/ 33	1933/ 34	1934/ 35	1936/ 37	1937/ 38
Csak magyarul tud	86%	90%	94%	96%	91%	90%	89%	90%
Németül is tud	9%	6%	4%	3%	8%	7%	8%	7%
Franciául is tud	3%	1%	1%	0%	0%	1%	2%	1%
Egyéb nyelvismeret	3%	3%	2%	1%	1%	1%	1%	1%
Összesen	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

10. táblázat: A tanulók arányának alakulása idegennyelv-tudásuk szerint, %-ban

6. ábra: A tanulók idegennyelv-ismerete

Összegzés

Tanulmányomban kísérletet tettem arra, hogy egy kis vidéki tanítóképző diákságának társadalmi összetételét, felekezeti hovatartozását, nyelvtudását és lakóhelyét elemezzem. Mindezekből képet kaphattunk arról, hogy a tanintézet milyen szerepet töltött be az itt élők és a vonzáskörzetből érkezők életében. A városi alapfunkciók meglétéből kiderült, hogy szerepét a megyeszékhelyéhez hasonlíthatjuk, de fejlettsége jóval elmarad attól, hiszen leginkább az ipari és kereskedelmi szerep érvényesült a betelepült zsidóságnak köszönhetően.

A társadalmi csoportok vizsgálatánál láthattuk, hogy Kisvárdán hiányzott a tőkeerős, vállalkozó réteg, s a két világháború között nem történtek nagyobb beruházások sem. A közép- és alsó réteg igen sokszor megélhetési gondokkal küzdött. Leányaik taníttatása sokszor biztos egzisztenciális lehetőséget és társadalmi megbecsültséget helyezett kilátásba.

A tanintézet hallgatói leginkább a középrétegből kerültek ki, de jellemző a felső osztálybeli értelmiségiek, különösen a tanító és tanár szülők gyermekeinek jelenléte, ahol egyfajta önrekrutáció is tapasztalható.

„A mai Kisvárda tipikus jelenség. Azon városoktól közösségek egyike, amelyek nevükben ugyan még közösségek, de a környék tényleges szükségletének megfelelően már régen túlnőttek a községi kereteken. Ipari, kereskedelmi és kulturális intézményei már városiak és társadalmának egész élete is városi”³⁵ – olvasható Virágh Ferenc kissé elfogult, de hiteles leírásában. Szavainak a jelenben is van aktualitása, hiszen a városnak még van miben fejlődnie.

³⁵ VIRÁGH, i. m., 138.

Recruitment Examination of Students from Kisvárdai's Teacher Training School Belonging to the Order of St. Ursula between 1928 and 1938

Socio-historical researches of recent years about the questions of social mobility focus more and more on education. There is a strong link between schools and social stratification, especially in terms of family backgrounds which are of extreme significance for people's future lives. The aim of this study is to present the strata of local society, furthermore to share the background of students, for example, where and which social classes they came from, and from this we can make some conclusions about the role which the institution played in a local and regional level.

SÜVEGES GERGŐ

AZ NCD: EGY KÖZÖSSÉGPEDAGÓGIAI MÓDSZER ISMERTETÉSE

Bevezetés

Kutatási témám a pedagógia egy speciálisan szűk területéhez, a gyülekezet- vagy közösségpedagógiához kapcsolódik. A fogalmi tisztázás szükséges, hiszen ha *gyülekezetekről* beszélünk, akkor döntően protestáns (református, evangélikus, baptista) felekezetek közösségeit értjük alattuk. Ha *plébániát* mondunk, egyértelműen római katolikus közösségre gondolunk. A *parókia* a görögkatolikus közösséget jelenti. Épp ezért talán a *közösség* szó a legkifejezőbb, amely felekezetektől függetlenül jelöli azt a kisebb vagy nagyobb vallási csoportot, amelynek tagjai ismerik egymást, vezetőjük van, saját istentiszteleti formát alakítottak ki, és elkötelezettek abban, hogy hitüket közösségben is megélik, egymás között a szeretet kötelékeit erősítsék, és egymást a hitben, istenkapcsolatban előbbre segítsék.¹

Kutatási témám a német evangélikus teológus, Christian A. Schwarz közösségsdiagnosztikai és közösségfejlesztő módszere, amelyet ma már a világ nyolcvanhat országában ismernek és használnak – természetesen eltérő intenzitással, elkötelezettséggel és eredményekkel. A Natural Church Development (NCD – Természetes Közösségfejlődés) módszerének magyarországi adaptációját kívánom dokumentálni, valamint következtetésekre jutni a tekintetben, hogy Magyarországon vajon használható lenne-e Schwarz metódusa.

A közösségekről

Nemcsak a pedagógia tudományának, hanem mindennapi életünknek is alapvető tapasztalata, hogy másokkal interakcióban, kisebb vagy nagyobb közösségbe tartozva tudjuk leginkább kibontakoztatni a képességeinket – illetve meglátni, hogy merre vezethet a személyes fejlődésünk útja. Ha értékrendről, annak megerősítéséről, átadásáról gondolkodunk, szintén megkerülhetetlen a közösségek szerepének felismerése.

A jól működő közösségek képesek megerősíteni és megtartani az értékrendünkben, képesek szembesíteni az értékrendünket érő dilemmákkal, és képesek támogatni azok feloldásában. A jól működő közösség elengedhetetlen mindnyájunk életében. Így vagy úgy mindannyian törekszünk is arra, hogy tartozzunk valahová.

¹ Vö. RUPERT BERGER, *Lelkipásztori liturgikus lexikon*, Bp., Vigilia, 2008, 259–260.

Vannak, akik számára – ez esetben gyerekként, nem pedig szülőként, ez fontos fel-tétel! – a család jelenti ezt a megtartó közösséget. Mások a munkahelyükön talál-
nak összetartó csapatra. Adhat az életünkben ilyen közösséget egy iskolai osztály vagy
annak egy része is. Vagy akár egy sportegyesület, vagy hobbikör. Van azonban né-
hány mozzanat, amely az előbb említett közösségeket alapvetően megkülönbözteti
azoktól a közösségektől, amelyekre a munkám irányul.

Az előbbieket egy részére (család, iskola, munkahely) igaz, hogy többé-kevésbé
akaratomkon és döntésünkön kívül születnek. Valóban „belecsöppenünk” ezekbe a
közösségekbe, és igyekszünk bennük megtalálni a helyünket, valamint a számunk-
ra fontos kapcsolódási pontokat. Nem döntünk tudatosan és megfontoltan arról,
hogy igen, ebbe a közösségbe szeretnék tartozni. A családba beleszületünk; munkát
keresünk, találunk, oda beilleszkedünk; az iskolai osztály többnyire véletlenszerűen
jön létre, a diákokat legalábbis – az esetek túlnyomó többségében – senki nem
kérdézi meg arról, kivel szeretnének egy osztályba kerülni.

Az imént említett közösségek másik részéhez (sport, hobbi) saját döntésünk
alapján kapcsolódunk ugyan, de ezek a közösségek az emberi életnek csak igen kis
szeletét érintik és célozzák meg. Nincs kizárva természetesen, hogy egy kártyapart-
neri társulás idővel mélyebb barátsággá és a tagok egész életét átszövő közösséggé
alakul, de eredendően nem ez a célja.²

A vallási közösségeknek legalább egy része más metódus szerint születik. Termé-
szetesen ezek esetében is előfordul, hogy véletlenszerűen lesz tagja valaki egy közös-
ségnek (például egy barátja elhívja egy gyülekezetbe), de a meghívás után személyes
döntések nyomán, kényszer és kötelezettségek nélkül alakul ki a közösség. A szemé-
lyes és közös döntés pedig végigkíséri a közösség életét: sokszor kell meghozni azt a
döntést, hogy igen, én ide akarok tartozni, igen, minden nehézség ellenére itt olyan
értékeket találok, és olyan mértékben tudok magam is hasznos lenni, hogy újra és
újra döntök: ide tartozom. Vannak olyan közösségek, amelyekben gyakorlat, hogy
a tagok bizonyos időre (egy-öt-tíz évre) elköteleződnek – ám ez az elköteleződés
is önként vállalt, szabad döntés eredménye. A másik szempont pedig: a vallási kö-
zösség nem a tagok életének egy-egy szűk szeletét érintik, hanem a lelki fejlődés
elősegítése, az egymás közötti szeretetkapcsolatok megélése és egymás Isten felé
segítése révén hatással vannak a teljes személyiségre, annak minden összetevőjére.³
A következő összefoglaló táblázat mutatja a vázolt szempontokat.

² Vö. Em GRIFFIN, *Együtt-lét: Mitől jó egy csoport?*, Bp., Harmat Kiadó, 2008, 25–46.

³ Vö. MIKONYA György, SZARKA Emese (szerk.), *Az új vallásos mozgalmak és a pedagógia*, Bp., ELTE Eöt-
vös Kiadó, 2009, 9–13.

	Szabad döntés a belépés?	Szabad döntés a bent maradás?	Személyiség érintettsége	Vezető léte
Család (gyerekként)	nem	igen/részben	teljes	igen/részben
Család (házaspárként)	igen	igen	teljes	nem
Munkahely	nem	nem	részleges	igen
Iskola	nem	nem	részleges	igen
Sportegyesület	igen	igen	részleges	igen
Hobbikör	igen	igen	részleges	változó
Vallási közösség	igen	igen	teljes	igen

Közösségek jellemző vonásai⁴

A vallási közösség tehát – legfontosabb létösszetevői szempontjából – minden más közösségtől különbözik. Nem azt állítom tehát, hogy jobb, eredményesebb, szükségleteket betöltőbb minden más közösségi formánál, csak annyit mondok, hogy létrejöttében, működésében, viszonyrendszerében más, mint a többi. Ha szempontként mindehhez hozzátesszük, hogy vallási közösségről valójában csak akkor beszélhetünk, ha valamiféle liturgikus szokás, istentiszteleti forma (szentmise, istentisztelet, közös imádság stb.) is összekapcsolja a közösségbe tartozó embereket, akkor ez a különbség még szembetűnőbb.

A közösségek helyzete ma

Ambivalens világban élünk. Egyrészt felbomlóban vannak a hagyományos közösségek, és az értékörzés helyei fogyatkoznak. Egyre többen koncentrálnak a személyiség fejlesztésére, miközben figyelmen kívül hagyják, hogy az embernek alapvetően kapcsolataiban kell jól működnie ahhoz, hogy lelki egészségét megőrizze.⁵ Másrészt hazai⁶ és tengerentúli⁷ kutatások és könyvek⁸ egyaránt alátámasztják, hogy egyre

⁴ A szerző saját táblázata.

⁵ Vö. Elliot ARONSON, *A társas lény*, Bp., KJK-Kerszöv, 2001, 23.

⁶ LD. GERGELY Zsófia, *A magány és következményei: A boldogtalanság forrása* = http://magyarnarancs.hu/lelek/a_magany_es_kovetkezményei_-_a_boldogtalansag_forrása-72841 (letöltve: 2016. 11. 02.)

⁷ LD. *A magányosság „ragályos” érzés és állapot* = http://www.diagnozis.hu/a_maganyosság_ragályos_erzes_es_allapot/ (letöltve: 2016. 11. 02.)

⁸ LD. Philip Elliot SLATER, *The Pursuit of Loneliness: American Culture at the Breaking Point*, Beacon Press, 1990.

többen szenvednek a magánytól, a kapcsolatok hiányától.⁹

A kérdés, hogyan lehet működő közösségeket létrehozni, illetve a meglévők működését segíteni, javítani. Ebben a gondolkodásban a vallási – és a kutatás szempontjából szűkebben: a keresztény – közösségek élen járnak, hiszen a vallási élet a kereszténység kétezer éves történetében mindig is közösségekben szerveződött. A keresztény világot folyamatos gondolkodás jellemzi arról, hogy a közösségek hogyan lehetnek hatékonyabbak.¹⁰

Az NCD eszköztárszere

Számos elgondolás és módszer létezik világszerte, amely a közösségek életével foglalkozik. Számos irányzat és metodika megtalálható. Végso soron mindegyik ugyanazt a kérdést teszi fel: hogyan lesz egy közösség egészségesebb? Hogyan tudja egy közösség minél jobban betölteni a szerepét? Hogyan lesz egy közösség erősebb, megtartóbb, értékeket egyre jobban átadó?

Kutatásom e módszerek egyikére, a németországi evangélikus teológus, Christian A. Schwarz eszköztárszerére, a Natural Church Development (NCD, magyarul Természetes Közösségfejlődés) módszerére irányul.¹¹ Schwarz a világ 86 országában több mint 70.000 keresztény közösséget vizsgált meg kérdőíves módszerrel, felekezettől függetlenül (100 kérdéses kérdőív, ötfokozatú skálán kell az adott állításokat a kitöltőnek saját magára vonatkoztatnia; az adott közösség harminc meghatározó, felnőtt tagja, valamint a vezető tölti ki). Arra kereste a választ, melyek azok az általánosan érvényes, kontextusfüggetlen alapelvek, amelyek egy vallási közösség életét, minőségét, működését meghatározzák. Azért így tette fel a kérdést, mert meggyőződése szerint az elsődleges cél nem egy közösség mennyiségi növekedése, hanem a minőségi, mélységi fejlődés. Ennek következményeként, másodlagos célként tekinthetünk a közösség mennyiségi gyarapodására. Schwarz világméretű felmérésének eredményeképpen meghatározott nyolc minőségi jellemzőt, amelyek mentén leírható bármely keresztény közösség állapota:

⁹ Ld. ALBERT FRUZZINA, DÁVID BEÁTA, *A magyarországi kapcsolathálózati struktúrák jellemzői 2015-ben*, Társadalomtudományi Szemle, 3(2016) = http://socio.hu/uploads/files/2016_3/albert_david.pdf (letöltve: 2016. 11. 02.)

¹⁰ Vö. KLAUS DOUGLASS, *Új reformáció: 96 tétel az egyház jövőjéről*, Bp., Kálvin Kiadó, 2002.; illetve ennek összegzése itt: http://www.szepi.hu/irodalom/kedvenc/kc_026.html (letöltve: 2016. 11. 02.)

¹¹ A következőkben leírtak alapja: CHRISTIAN A. SCHWARZ, *Magától: A természetes növekedés útja*, Bp., Harmat Kiadó, 2015., illetve az NCD International honlapja itt: <http://www.ncd-international.org> (letöltve: 2016. 11. 02.)

- (1) szeretetteljes kapcsolatok,
- (2) megerősítő vezetés,
- (3) ajándék- vagy adományalapú szolgálat,
- (4) szenvedélyes lelkeség,
- (5) holisztikus kiscsoportok,
- (6) hatékony struktúrák,
- (7) inspiráló istentisztelet,
- (8) szükségletorientált evangelizáció.

Tapasztalata szerint ezek a minőségi jellemzők minden keresztény közösségben mérhetők, vizsgálhatók. Természetesen a közösség állapotától függ, hogy melyik minőségi jellemző mennyire intenzíven, mennyire építően van jelen a közösség életében. Az egyik jobban, a másik kevésbé jól működik – minden közösség életében másképpen.¹² Nem Schwarz az első és az egyetlen, aki keresi a közösség összetartó szempontjait,¹³ de komplexitásában és a közösségi élet teljességét lefedő törekvésében figyelemreméltó és részletesebb vizsgálatra érdemes a módszere.

Az NCD Állapotfelmérés nyomán keletkező adatokat több szinten érdemes vizsgálni. Egyrészt minden országban, ahol az NCD eszközrendszerét használják, hivatkozási alapként kialakítják a nemzeti normát, vagyis az országra jellemző átlagot, amely a felekezeti eloszlást és a területi tagoltságot is figyelembe veszi. A norma alapját adó adatbázist évente frissítik az időközben belépő közösségek adataival, és évente újraszámolják. A nemzeti normához viszonyíthatják magukat a felmérésben részt vevő közösségek.

Az NCD Állapotfelmérés által megismerhető adatokból a nemzeti normán túl kirajzolódik egy-egy közösség saját profilja. Láthatóvá válik, hogy az adott közösségben melyik minőségi jellemző működik a legerőteljesebben (maximumfaktor), melyik a leggyengébben (minimumfaktor), illetve a többi hol helyezkedik el egymáshoz képest.

A *felmérés* után következik a *fejlesztés* szakasza, hiszen az eszközrendszernek nemcsak a profil megalkotása a célja, hanem az is, hogy a fejlődni vágyó közösségeket segítse ezen az úton. A fejlesztés praktikusán a minimumfaktorról kezdődik: ahhoz, hogy a közösség egészségesebb lehessen, először ezzel érdemes foglalkozni. Az NCD eszközöket kínál a fejlődéshez, amelyek az adott közösségre szabott tréning formájában hozzáférhetők.

A nyolc minőségi jellemzőből öt fejlesztésére már megszületett egy részletes útmutató könyv és feldolgozási segédkönyv. Akár saját módszer szerint, akár ezek segítségével egy közösség elindulhat a fejlődés útján. Egy-egy tréning tarthat néhány napig, néhány hétig vagy akár két évig is – ez az egyéni haladási sebességtől,

¹² SCHWARZ, *Magától...*, i. m., 31–50.

¹³ Robert SCHNASE, *A gyümölcstermő gyülekezet*, Bp., MME–KIA–Harmat, 2012, 13.

lehetőségektől függ. A tréning befejezése után – ideális esetben az első felmérés után 12–18 hónappal – pedig érdemes megismételni az NCD Állapotfelmérést, és észlelni a remélhetőleg bekövetkező változást. Ez jó esetben azt jelenti, hogy a közösségi profilban a nyolc minőségi jellemző más sorrendben helyezkedik el, mint az első felmérés után, de legalábbis a minimumfaktor megváltozott, és másik minőségi jellemző került az utolsó helyre.

A felmérés *közösségi* szinten történik, a fejlődés pedig az egyén szintjén indul. Ennek értelmében szét kell választanunk az NCD közösségpedagógiáját és egyéni pedagógiáját, hogy aztán meglássuk, a kettő hogyan találkozik egymással ismét.

Az NCD közösségpedagógiája

A NCD közösségdiagnosztizáló és -fejlesztő folyamatának négy eleme tehát: vizsgálat (felmérés), diagnózis (a közösség profilja), recept (a minimumfaktor felismerése és a fejlesztés irányának meghatározása), kúra (egyéni és közös munka a minimumfaktoral). Ennek ismeretében az NCD pedagógiájában fontos helyet foglalnak el a következő felismerések:¹⁴

1. A jó gyökerek jó gyümölcsöt eredményeznek. Ha a közösségek minőségileg képesek fejlődni, akkor létszámukban is növekedni fognak. Ennek szellemében az NCD eszközei elsősorban a gyökerekre fókuszálnak. Nem azt tekintik elsődleges feladatunknak, hogy mennyiségileg növekvővé tegyenek egy közösséget, hanem hogy felszabadítsák és mozgásba hozzák azt a minőségi növekedési potenciált, amely minden közösségben jelen van.
2. Az NCD eszközeinek nemcsak az a céljuk, hogy a résztvevők intellektuális tudását növeljék, hanem hogy az ismeretek mellett segítsenek megtalálni a tudás gyakorlati alkalmazásának lehetőségeit is.
3. Egy közösség minőségét alapvetően meghatározza az egyén fejlődése, vagyis ahhoz, hogy a közösséget jobban működővé tegyék, a tagoknak elsősorban saját személyiségüket, viselkedésüket, hozzáállásukat kell megváltoztatniuk.
4. A fejlődés, a növekedés ciklikus folyamatát a következő hat kifejezéssel írja le: megértés – tervezés – tett – megtapasztalás – észlelés – ellenőrzés – és ismét megértés. Ezeket az elemeket kell végigvizsgálni és megvalósítani ahhoz, hogy a fejlődés elinduljon, illetve ezeket érdemes ciklikusan újra és újra ellenőrizni, hogy a fejlődés folyamatos lehessen.

Ha egy közösség eljutott odáig, hogy a közösségi profil létrejött, a minimumfaktor világossá vált, kezdetét veszi a fejlődés segítése. Ez viszont már egyéni szinten is történik.

¹⁴ Vö. Christian A. SCHWARZ, *The 3 Colors of Love*, Emmelsbüll, 2004, 4–5.

Az NCD egyéni pedagógiája

Az NCD által felismert nyolc minőségi jellemző bármelyike lehet egy közösség esetében minimumfaktor. E pillanatban a nyolcból öt terület fejlesztő könyve és útmutatója jelent meg angol, német és számos más nyelven; ezek közül nyersfordításban A szeretet 3 színe című könyv¹⁵, illetve a *Hogyan valósítsuk meg életünkben a szeretet 3 színét?* című útmutató érhető el¹⁶, amelyek a nyolc alapelv közül a szeretetteljes kapcsolatok fejlesztését tűzik ki célul. 2017 tavaszán pedig a Harmat Kiadó gondozásában megjelenik *A Lélek ajándékainak 3 színe* című könyv hivatalos fordítása.¹⁷

Ha az NCD egyéni pedagógiáját szeretnénk feltérképezni, struktúráját megismerni, érdemes ezeket a könyveket szemügyre venni. Szerkezetükben, felépítésükben megegyeznek egymással, a teológiai, pszichológiai tartalom nyilvánvalóan különbözik, hiszen különböznek a területek is, amelyekre vonatkoznak.

A könyv (esetünkben *A szeretet 3 színe*) három nagy részre bontható. (1) Teológiai, biblikus megalapozás. (2) Személyiségteszt. (3) Gyakorlati tréningek, konkrét cselekvésre buzdító feladatok, amelyek az egyéni fejlődést segítik.

Az első rész elméleti jellegű, de folyamatos együttgondolkodásra ösztönöz: a szeretet fogalmát járja körül bibliai és teológiai alapokról indulva, ezen belül beszél arról, hogy mi okozza az ember alapvető szeretetéttségét, hányféle értelmezése és félreértelmezése van a szeretetnek, valójában mit értünk szeretet alatt, illetve megmutatja a szeretet három dimenzióját (erre utal a könyv címében olvasható „3 szín”), az irgalmasságot, az igazságot és az igazságosságot. Végül arról beszél, vajon mit jelent mindez a gyakorlatban, illetve az egyén hogyan képes megtanulni szeretni – mert egyik alapvető állítása, hogy a szeretet nem érzelemvezérelt viselkedésmód, hanem tanulható, akarati döntés.

A második rész tartalmazza azt a személyes kérdőívet (ez nem azonos az NCD Állapotfelméréssel, amely a közösség profilját határozza meg), amely nyomán minden közösségi tag felismerheti, hogy a szeretet összetevőiből (ezeket Schwarz az újszövetségi könyv, *Szent Pál galatáknak írt levele* alapján „a lélek gyümölcseinek” nevezi)¹⁸ melyek tartoznak az erősségei és melyek a gyengeségei közé.

¹⁵ SCHWARZ, *The 3 Colors...*, i. m. (fordítás kéziratban – Süvegesné Rudan Margit).

¹⁶ Adam JOHNSTONE, *How to Implement The 3 Colors of Love in Your World*, Emmelsbüll, 2008 (fordítás kéziratban – Süvegesné Rudan Margit).

¹⁷ Az eredetét lásd itt: <http://www.ncd-international.org/public/Books/3Colors-of-Ministry.html> (letöltve: 2016. 11. 02.)

¹⁸ SCHWARZ, *The 3 Colors...*, i. m., 56.; Gal 5,22–23: „A Lélek gyümölcse pedig szeretet: öröm, békeség, türelem, kedvesség, jóság, hűség, szelídség, önmegtartóztatás.”

Valami hasonló történik tehát, mint az NCD Állapotfelmérés esetében: meghatározza a személyes szeretetképesség minimumfaktorát, és azzal kezd dolgozni.

A könyv harmadik nagy egységében a személyes szeretetprofil nyomán ad segítséget ahhoz, hogy mindenki a saját életében tudja növelni a szeretetre való képességét. Az egyénre szabott fejlődés ebben az esetben is alapfeltétel: mindenki megtalálja a saját szeretetprofiljának, illetve minimumfaktorának megfelelő gyakorlatokat. Először a szeretet három dimenziójának, illetve a lélek nyolc „gyümölcsének” megfelelő gyakorlatok következnek. Hiszen a szeretetprofil egyrészt meghatározza azt, hogy az adott személy az irgalmasság, az igazság vagy az igazságosság területén szorul-e leginkább fejlődésre; másrészt megmutatja, hogy a nyolc „gyümölcs” közül melyikkel érdemes leginkább foglalkoznia. Nagyon gyakorlatias feladatok ezek; csak egy példát idézek: ha valaki azt találja, hogy a legnagyobb kihívással a türelem területén szembesül, egy héten keresztül a boltban álljon tudatosan a leghosszabb sorba, és a várakozás ideje alatt idegeskedés helyett imádkozzon azokért, akik a sorban megelőzik őt. Ezek a gyakorlatok, illetve az egész tréningfolyamat az egyént segíti hozzá a személyes fejlődéshez, ahhoz, hogy a szeretetre való képessége növekedjen.

A könyv harmadik nagy egységének második részében közösségi gyakorlatokat ajánl. Hasonlóan gyakorlatias, konkrét feladatokon keresztül vezeti a közösséget a minimumfaktor által meghatározott fejlődés irányába. Ezen a ponton ér vissza az NCD egyéni pedagógiája a közösségpedagógiához, bezárul a kör: az egyén fejlődése az egész közösséget hozzásegíti ahhoz, hogy egészségesebben működjön (példánk esetében: jobban tükrözze Isten szeretetét).

Érdemes még röviden szót ejtenünk a „tankönyvhöz” kapcsolódó útmutatóról (esetünkben a *Hogyan valósítsuk meg életünkben a szeretet 3 színét?*), amely egyrészt pontról pontra, vezérfonalat, menetrendet adva végigvezet egy közösséget és egyénileg a tagokat a könyv feldolgozásának útján. Megadja az egyéni készület paramétereit, az olvasnivalókat, feldolgozó kérdéseket, illetve a folyamat során rendszeresen szervezendő közösségi találkozások napirendjét is. A fejlődés folyamatának ugyanis részei a rendszeresen tartott közösségi találkozók, amelyek során a közösség tagjai megosztják egymással tapasztalataikat, örömeiket és nehézségeiket, és lendületet, erőt gyűjtenek a fejlődés következő szakaszához.

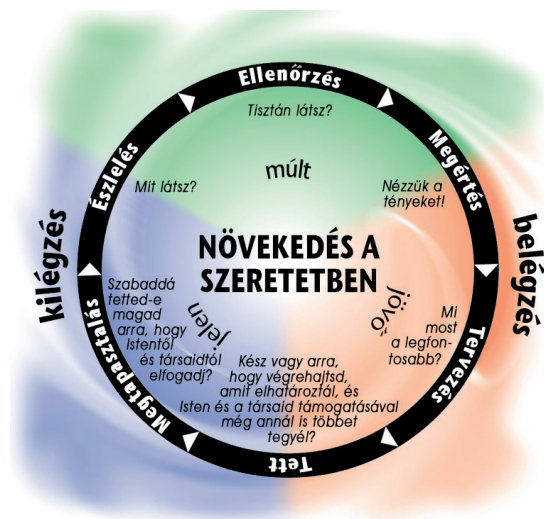
Az egyéni fejlődés folyamata nem zárul le akkor, amikor a közösség tagjai végére értek a könyvnek. Arról beszél, hogy a fejlődés nem állhat meg, nem mondhatjuk azt, hogy „kész” vagyunk. Ennek illusztrálására alkalmazza a szeretetspirál képét.

„Ha a szeretetben akarunk növekedni, ez nem hétféle hobbit jelent. Nem is valami olyasmi, amit gyakorlunk néhány hétig, majd azt mondjuk: »Kész. Most akkor hogyan tovább?« Ha tényleg elszántak vagyunk, Isten fényének mind teljesebb tükrözése folyamatos növekedést jelent – amelyet akkor kezdünk, amikor még alig voltunk tudatunknál, és amely életünk végéig fog tartani.”¹⁹

Ezt a soha véget nem érő növekedési folyamatot írja le hat mozzanatban: (1) megértés: „Nézzük a tényeket!”; (2) tervezés: „Mi most a legfontosabb?”; (3) tett: „Kész vagy arra, hogy végrehajtsd, amit elhatároztál, és Isten és a társaid támogatásával még annál is többet tegyél.”; (4) megtapasztalás: „Szabaddá tetted-e magad arra, hogy Istentől és társaidtól elfogadj?”; (5) észlelés: „Mit látsz?”; (6) ellenőrzés: „Tisztán látsz?”²⁰

„Ha Istennel és társainkkal együtt a leggyengébb területünkön újra és újra végighaladunk a szeretetspirál lépésein, idővel egyre mélyebben fogjuk érteni, egyre tudatosabban tudjuk életünk részeként tervezni és egyre hatékonyabban tudjuk megtenni lépéseinket, valamint egyre erősebben megtapasztaljuk, milyen fényt hoz az életünkbe, egyre többfelé észleljük hatását, és megtanuljuk, hogyan tudjuk az adott gyümölcsünk minőségét hatékonyan ellenőrizni.”²¹

Ezt a folyamatot szemlélteti az alábbi, összetett ábra:²²

¹⁹ JOHNSTONE, i. m., 45.

²⁰ Uo., 50–53.

²¹ Uo., 53.

²² Uo., 91.

Növekedés a szeretetben²³

Kutatásom céljai

Kutatásom céljai szerteágazóak. Először is adaptálni fogom az NCD rendszerét magyar viszonyokra. Ez azt jelenti, hogy folyamatosan készülnek a teszteknek, az NCD weboldalainak, illetve eszközeinek, kiadványainak magyar fordításai, valamint a szolgai fordítás mellett ezek hazai viszonyokat figyelembe vevő lektorálásai.

Ebben a munkában különös kihívást jelent a felekezeti közti nyelvezet megtalálása, amint ezt a tanulmány bevezetőjében is jeleztem a közösség kifejezés indoklásánál. A fordítás során számos olyan kifejezést kell használnunk, amelyek másképp szerepelnek a katolikus, és másképp a protestáns hagyományban. Ezek közelítése szép és sok konzultációt igénylő feladat. Magától értetődően az adaptáció folyamatát folyamatosan dokumentálom, illetve konferenciákon, tanulmányokban bemutatom.

Az adaptáció, illetve a közösségekkel végzett közös munka során világossá fog válni, hogy az NCD eszközszerrendszere alkalmas lehet-e a magyarországi közösségek felmérésére és fejlesztésére. Azért lényeges kérdés ez, mert ha a válasz igen, akkor annak neveléstudományi következményei is lesznek: meg kell határozni azokat a tanulási, képzési jellemzőket, amelyek a fejlesztés során szóba és használatba kerülhetnek.

A státuszdiagnosztikai vizsgálatot ki fogom egészíteni több összehasonlító kutatással. Kíváncsi vagyok arra, más országok, más földrészek eltérő kultúrájú, gazdasági vagy politikai helyzetű, történelmű, társadalmi összetételű közösségeinek NCD Állapotfelmérései nyomán milyen különbségek állapíthatók meg a keresztény közösségek belső életével kapcsolatban. Ugyanezt az összehasonlító vizsgálatot fogom elvégezni a magyarországi felekezetek adatait összevetve, illetve más országok felekezeteinek adatait felhasználva.

A státuszdiagnosztikai mellett a fejlődésdiagnosztikai vizsgálatoknak is tág lehetőségeit látom magam előtt. Nyomon fogom követni a fejlesztési segítséget kérő közösségek változását, illetve a tréning során a közösség tagjaiban végbemenő változást. A tréning előtt és után is felveszek adatokat személyiségfelmérő tesztekkel, a különbséget pedig megvizsgálom. Hipotézisem szerint egy tréningfolyamat során változás várható a közösség tagjainak – hogy csak néhányat említsek – énképében, önértékelésében, önbizalmában, szubjektív jólétében, értékviszonyaiban, attitűdjében, szorongáshoz való viszonyában.

Ami eddig történt

Az NCD eszközszerének magyarországi alkalmazásához első lépésként felvet-

²³ SCHWARZ, *The 3 Colors...*, i. m. alapján a szerző saját ábrája.

tük a kapcsolatot az NCD International németországi központjával. A nemzeti norma kialakítása érdekében – az NCD útmutatása alapján – 37 hazai keresztény közösséget mértünk fel az NCD Állapotfelmérés segítségével (100 kérdésből álló anonim kérdőív, ötfokozatú skálán a megadott állítások személyes relevanciáját jelölik a résztvevők). A közösségek összetétele tükrözte a hazai felekezeti arányokat, és a földrajzi változatosságot is figyelembe vettük. Így 19 római katolikus, 6 református, 3 evangélikus, 5 baptista, 2 pünkösdi, 1 metodista és 1 görögkatolikus közösség tagjai töltötték ki a kérdőíveket. Összesen több mint 1200 ember vett részt a felmérésben; a papíralapú kérdőívek több mint 120.000 rekordját egy adatfeldolgozó cég által specifikusan erre a feladatra írt program segítségével digitalizáltuk, majd minden egyes rekordot manuálisan is ellenőriztünk.

A felmérések után tudtuk megkötni az NCD Internationallel a magyar nemzeti partnerségről szóló szerződést, majd a nemzeti norma kialakításában részt vevő közösségek megkapták a saját profiljukról a visszajelzést. Ezután minden közösség eldöntheti, hogy a fejlesztés folyamatát szeretné-e elindítani, illetve lehetőség van arra, hogy bármely keresztény közösség igényelje a lehetőséget, és elindítsa saját NCD Állapotfelmérését.

A pedagógiai tevékenység típusai az NCD folyamatában

Ha a szakirodalmat alapul véve a legfontosabb tanulásszervezési módokat számba vesszük, találhatunk közöttük olyanokat, amelyek az NCD tanulási módszeréhez is köthetők. Természetesen a tantermi folyamatok csak áttételesen köthetők az NCD tréningmódszeréhez, de találhatunk kapcsolódási pontokat.²⁴

Ha a közösségi profil megismerése utáni fejlesztési szakaszra gondolunk, tehát a közösségi fejlődést megalapozó egyéni fejlődés folyamatára, abban egyértelműen megjelenik az *új ismeretek feldolgozása*, ezek *rendszerezése* és *gyakorlati alkalmazása*, valamint *ellenőrzése* is. Hiszen minden közösségi tag találkozik elméleti alapvetésekkel, ezek rendszerezésével, majd egyéni elhatározásokat tesz a következő időszakra, az újabb találkozás alkalmával pedig ki-ki beszámol az egyéni haladás tapasztalatairól. Ha van a közösségnek, illetve a feldolgozás folyamatának vezetője, akkor a különböző módszerek közül használhatja a *magyarázatot*, *előadást*, illetve olyan *gyakorlati* módszereket, amelyek lehetővé teszik az egyéni haladást. Szerepet kap a *megbeszélés*, az *ellenőrzés* és az *értékelés* is.

A *frontális* osztálymunkához semmiképp nem hasonlítható a tréning, még akkor sem, ha része valamennyi magyarázat és új ismeret közlése. Inkább az *egyéni* és a *csoportmunka* jellemzi a fejlődés szakaszait, hiszen személyes ismeretségi van a közösség tagjai között, illetve a tagok között interakció zajlik, kölcsönösen

²⁴ Vö. FALUS Iván, *Didaktika: Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003, 312–333.

hatnak egymásra, és teljes személyiségükkel részt vesznek a folyamatban.²⁵ Még akár a projektmódszerhez is köthető, hiszen a fejlődés folyamata „összehangolt és szabályozott, a kezdeti és a befejezési időpontok megjelölésével kitűzött koordinált tevékenységekből áll, amelyeket a konkrét követelményeknek megfelelő cél elérésére végeznek”.²⁶ Leginkább mégis a tréningmódszer áll közel az NCD folyamatához,²⁷ hiszen

„a tréning egyfajta problémamegoldási helyzetgyakorlat, amelyben a résztvevők maguk dolgozzák ki a megoldási lehetőségeket, több szempont alapján, egyre komplexebb megoldási stratégiák mentén. A tréning lényege, hogy a résztvevők az új ismereteket, problémahelyzeteket nem elméletben, hagyományos úton sajátítják el, hanem nagyrészt csoportmunkában tevékenykedve, modellezve a valósághoz hasonlatos körülményeket.”²⁸

Mivel a tréning során a résztvevők aktívan részt vesznek a feladatok megtervezésében és megvalósításában, alkalmazzák a csoportdinamikai folyamatokat, építenek a résztvevők meglévő élettapasztalataira, továbbá a csoportos megbeszéléseket hatékony moderációs technikákkal kísérik, érthető a közeli kapcsolat.

„A módszer cselekvésorientált jellegű, ami a résztvevők tudatos, önként vállalt, hatékony együttműködésén alapul, s amely révén a résztvevők képessé válnak a hatékony csoportmunkára és a prezentációk megtartására. A módszer fontos jellemzője a prezentáció, azaz a moderációs eszközök (kártyák, kitűző táblák, plakátok, fotó jegyzőkönyvek) tudatos és tervszerű alkalmazása. A tréning csoportdinamikai hatásokra és irányított tapasztalati tanulásra, saját élményre építő módszer, amelyet leggyakrabban személyiségfejlesztési céllal, a szociális és interperszonális készségek fejlesztése, vagy elvárt viselkedési formák elsajátítása céljából szerveznek. A tréning során a résztvevők rendszerint munkájukra jellemző, olyan élményeket adó helyzetgyakorlatokban vesznek részt, amelyek egész személyiségüket érintik, s amelyeket a tréner irányításával feldolgoznak, tapasztalatokká alakítanak. A módszer mély, tartós és könnyen előhívható viselkedési szintű tudást nyújt.”²⁹

Mindezek mellett talán még egy formát érdemes említenünk, amelynek bővebb ismertetésére és elemzésére most nem vállalkoznánk, de a téma és az NCD kapcsolatának kidolgozása folyamatban van.

²⁵ Ld. FÖLDES Zoltán, *Csoportos foglalkozástípusok*, Nemzeti Felnőttképzési Intézet, 2006, 39–44.

²⁶ Uo., 41.

²⁷ Uo., 42–44.

²⁸ Uo., 42.

²⁹ Uo., 43.

Tanulószervezetek és az NCD

Ez a terület nem más, mint a tanulószervezetek vizsgálata, illetve jellemzőiknek összevetése az NCD főbb, egyéni és közösségi tanulást érintő jellegzetességeivel. Csábít a lehetőség, hogy az NCD folyamatába bekapcsolódó közösségeket tanulószervezeteknek tekintsük, azonban a helyzet ennél összetettebb.

„A világon egyre többen érzik, hogy valami nincs rendben: mintha nem jó irányba mennénk – gyorsan cselekednünk kell, ha el akarjuk kerülni a szakadékot. (...) Ha az emberiség túl akarja élni történelmének ezt a szakaszát, olyan társadalmi rendszert kell kialakítania, amely képes arra, hogy tanuljon saját viselkedésének rövid és hosszú távú következményeiből, amelyben az emberek hozzájuthatnak az életüket befolyásoló lényeges információkhoz, és aktivitásukkal hozzájárulnak ahhoz, hogy az általuk szükségesnek tartott változások megvalósuljanak. (...) a komplex döntésekhez egyre kevésbé vannak alkalmas, karizmatikus vezetők, a szédületesen fejlődő technika miatt egyre veszélyesebbek a hatalmi központok. (...) Vannak biztató jelek. (...) Egyre több területről gyűlnek a bizonyítékok, hogy tökéletlen elemekből létrehozható olyan rendszer, amely a maga furcsa, nem lineáris módján tanul a kudarcaiból, tökéletesedik. (...) Ma már egyre többen látják, hogy elsősorban olyan kompetenciák kifejlesztését kell elősegítenünk, mint az önálló megfigyelőképesség, a vezetés vállalása, az együttműködés, az értékek tisztázása, a szervezetek működésének megértése, a szervezetek befolyásolása, a meggyőzés, a szimpátiakeltés, a szervezés...”³⁰

Az NCD folyamatára szinte szóról szóra illik ez a jellemzés, hiszen éppen erről van szó a közösségfejlődés területén is: olyan kompetenciák kifejlesztésére, amelyek „belsőleg motiváltak (...); nehéz, komplex feladatok megoldásához kapcsolódnak (...); összefüggnek az értékrendszerrel”³¹. Még inkább megerősödhetünk ebben a meggyőződésünkben, ha számba vesszük a tanulószervezetek öt alapelvét: (1) rendszerszemlélet, rendszergondolkodás; (2) személyes irányítás; (3) gondolkodási modellek; (4) közös jövőkép kialakítása; (5) csoportos tanulás.³² Mint Bakacsi hozzászólja: *„Természetesen az öt alapelv csak együtt fejtheti ki a hatását, és csak akkor, ha a koncepciót le tudjuk fordítani a gyakorlatba is.”*³³

Ha a kompetenciák kérdését boncoljuk, az élesen rávilágít arra a felvetésre is, amely rendszeresen előkerül az NCD-vel kapcsolatban: vajon iskolai környezetben alkalmazható-e a módszer? Úgy vélem, a doktori dolgozat kereteit szétfeszítené ennek a kérdésnek a vizsgálata, de egy későbbi kutatásnak tárgya lehet. A hely-

³⁰ KLEIN Sándor, *A tanulószervezet a tanuló társadalomban* [előadás], elhangzott a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Pedagógiai Szakmai és Szakszolgálati Intézet által szervezett *Tanulószervezet – eredményes oktatás?* című konferencián (2006. november 28–30.); szövege elérhető itt: <http://ofi.hu/tudastar/tanulosszervezet-tanulo> (letöltve: 2016. 11. 02.)

³¹ Uo.

³² Ld. BAKACSI Gyula, *A szervezeti magatartás alapjai*, Bp., Aula Kiadó, 2010, 244–247.

³³ Uo., 247.

zet nehézségét éppen az adja, hogy az „iskolák általában nem törekednek magas szintű kompetenciák kialakítására (sőt többnyire a gyakorlatuk kifejezetten ezzel ellentétes). Világszerte végzett széles körű felmérések szerint az általános és középiskolai tanulók többsége unalmas, rutin jellegű tevékenységekkel tölti az idejét az iskolában. A tanár „tanít” és „feleltet”. Elenyésző arányban fordul elő, hogy a tanulók valós problémákat elemeznek, eltérő nézeteket próbálnak szembesíteni, feltételezéseket vizsgálnak meg, új kérdéseket vetnek fel, terveznek, kitalálnak, kommunikálnak, együttműködnek, megpróbálják megérteni, hogyan működik a társadalom, és hogyan lehetne befolyásolni. Az iskola keveset törődik azzal, hogy a tanuló kezdeményezzen, nem érdekli, hogy a tanulót mi érdekli”³⁴. Ez alapján persze mondhatjuk, hogy az NCD-nek az iskolában semmi esélye nincs – és akkor még nem vettük számításba mindazokat a problémákat, amelyek a vallási helyzet-iskolai helyzet adaptációt kísérnék. Másfelől mondhatnánk azt is, hogy éppen az NCD szellemiségére van szüksége az iskoláknak, hogy elléphessenek a tananyag-központú megközelítésből a kompetenciaközpontú megközelítés irányába.

Összefoglalás

Az előző oldalakon képet adtam az NCD eszközrendszeréről, illetve arról, hogy pontosan milyen lehetőséget kínál egy közösség és a közösség tagjai számára. Ennek kapcsán különös hangsúllyal mutattam be a diagnosztikus és fejlesztőrendszer pedagógiai vonatkozásait: azt, hogy milyen képet alkot a közösségről, a tagokról, milyen lehetőséget lát arra, hogy a személyiség fejlődni tudjon, illetve ez a fejlődés milyen módon lehet hasznára a teljes közösségnek.

Kiderült, hogy az egyéni fejlődést elsődlegesnek tekintik, amely tanuláson, személyes felmérésen, a felmérés eredményeinek elemzésén és az elemzés nyomán kialakuló gyakorlatozáson és személyes megtapasztaláson keresztül történik. A személyes kiválóság növekedése nyomán pedig a közösség is növekedésnek indulhat – elsősorban minőségében; később, ennek következményeként pedig mennyiségileg is.

Ezen túlmenően pedig párhuzamba állítottam a különböző oktatási formákkal, amelyek közül a tréningmódszerhez voltak leginkább kapcsolódási pontjai, a tanulószervezetekkel pedig nagyon ígéretes, a kutatás szempontjából jövőbe mutató kapcsolatot mutat.

³⁴ KLEIN, *i. m.*

The NCD: Presenting a Method of Community Pedagogy

The essay presents the method of Christian A. Schwarz, German Lutheran theologian: Natural Church Development (NCD). Since 1980, NCD has been searching for the answer to the question: How can a Christian community become a living and healthy community in the future? Conducted in 70.000 church communities of 86 countries, the NCD-research identified eight context independent qualities that characterise all Christian communities. With the help of the NCD Church Survey every church community can identify the area which works healthily (the maximum factor) and the characteristics which hinder the growth (the minimum factor) in their church life. Natural Church Development helps Christian churches of any denomination work more and more healthily and fulfill their vocation which God has given them. The essay reveals an ongoing research, presents the adaptation of the NCD-tools, the first steps of the implementation in Hungary and discusses possible next steps, too. The most important question is how we can help church communities become more determinative and valuable elements of our society.

